

ACTA
FACULTATIS
PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS
PREŠOVIENSIS

KVALITA ŽIVOTA
V KONTEXTACH
GLOBALIZÁCIE A VÝKONOVEJ SPOLOČNOSTI

Elektronická verzia tlačenej publikácie

**Zborník z príspevkov z vedeckej konferencie
s medzinárodnou účasťou**

*Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
v Prešove*

KVALITA ŽIVOTA
V KONTEXTACH
GLOBALIZÁCIE A VÝKONOVEJ SPOLOČNOSTI

Slovensko-poľský zborník štúdií a článkov

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
Prešov 2002

Kolektív autorov venuje tento zborník
doc. PhDr. Jánovi Gallovi, CSc.
pri príležitosti významného životného jubilea

Zborník vyšiel s finančným príspevím grantovej agentúry
MŠ SR VEGA a Občianskeho združenia Potenciál

Je výstupom riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/7550/20
Kvalita života v kontextoch globalizácie a výkonovej spoločnosti

VEDECKÁ REDAKTORKA: doc. PhDr. Anna TOKÁROVÁ, CSc.

VÝKONNÍ REDAKTORI: Mgr. Denisa ŠOLTÉSOVÁ
 PhDr. Vladimír DANČIŠIN

REDAKČNÁ RADA: doc. PhDr. Anna TOKÁROVÁ, CSc.
 prof. Ewa MARYNOWICZ-HETKA
 doc. PhDr. Jozef KREDÁTUS, PhD.
 doc. PhDr. Rozália ČORNANIČOVÁ, CSc.

RECENZENTKA: PhDr. Mária MACHALOVÁ, CSc.

SADZBA: PhDr. Vladimír DANČIŠIN

Text neprešiel jazykovou úpravou
Preklad zo slovenčiny do angličtiny: Mgr. Juraj KRESILA

© Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2002

ISBN 80-8068-087-6

OBSAH **Contents**

ÚVODOM

Introduction

Anna TOKÁROVÁ 8

TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ, EPISTEMOLOGICKÉ PRÍSTUPY **Theoretical Foundations, Epistemological Approaches**

K METODOLOGICKÝM OTÁZKAM VÝSKUMU A HODNOTENIA KVALITY ŽIVOTA

Notes to Methodology of Surveying and Evaluation of the Quality of Life

Anna TOKÁROVÁ 11

KATEGORIA „JAKOŚĆ ŻYCIA“ – KILKA UWAG EPISTEMOLOGICZNYCH I METODOLOGICZNYCH Z PERSPEKTYWY SPOŁECZNO-PEDAGOGICZNEJ **„Quality of Life Category“ – Some Epistemological and Methodological Remarks from Socio-Educational Perspective**

Ewa MARYNOWICZ-HETKA 30

KVALITA ŽIVOTA AKO TERMÍN A INTERPRETÁCIA

Quality of Life as a Notion and Its Interpretation

Oľga BALEGOVÁ 47

AUTOREGULAČNÝ IMUNITNÝ SYSTÉM JEDNOTLIVCA V PROCESE GLOBALIZÁCIE A TRANSFORMÁCIE NA SLOVENSKU PO ROKU 1990

Autoregulatory Immunity System of Individual in the Process of Globalization and Transition in Slovakia after 1990

Vincent KOVAČIČ 56

VZDELÁVANIE A PODMIENKY PRE KVALITU ŽIVOTA – Z POHEADU NÁRODNÉHO ROZVOJA SPOLOČNOSTI V KONTEXTOTOCH GLOBALIZÁCIE **Education and Conditions for the Quality of Life – from the Aspect of National Development of the Society within Globalization Context**

Dušan ŠLOSÁR 75

VIEME ZMENIŤ MAPU ŽIVOTA V DÔSLEDKU POSUNU ŽIVOTNÉHO CYKLU? Can We Change the Map of Life as a Result of Shifted Life Cycle? Eva ŠIMOVÁ	82
WYMIARY JAKOŚCI ŻYCIA W PERSPEKTYWIE PEDAGOGIKI SPOŁECZNEJ Dimensions of life quality in social pedagogy prospect Ewa KANTOWICZ	93
RODINA, SOCIÁLNE PROSTREDIE, SOCIÁLNA PRÁCA Family, Social Environment, Social Work	
RODINA AKO SYSTÉM, RODINA AKO KLIENT (PACIENT) Family as a System, Family as a Client (Patient) Jozef KREDÁTUS	109
ŽŁOBEK JAKO INSTYTUCJA WSPIERAJĄCA ROZWÓJ DZIECKA I RODZINY Nursery as Supportive Institution for Development of a Child and a Family LucynaTELKA	115
WYBRANE ASPEKTY SYTUACJI SPOŁECZNEJ SAMOTNYCH BEZDOMNYCH MATEK Selected Aspects of Social Situation of Single, Homeless Mothers Hanna KAMIŃSKA	130
VZDELÁVANIE, PRÁCA, KOMUNITNÁ PRÁCA, SVOJPOMOC Education, Work, Community Work, Self-Help	
NEZAMESTNANOSŤ MLÁDEŽE AKO SOCIOLOGICKÝ A ETICKÝ PROBLÉM Unemployment of Youth as a Sociological and Ethical Problem Vladimír PAUKOVIČ	138
WYŁĄCZENIE SPOŁECZNE JAKO KATEGORIA W NAUKACH SPOŁECZNYCH – RÓŻNE PERSPEKTYWY Social Exclusion as a Category in Social Sciences – Different Perspectives Anita GULCZYŃSKA	152

INŠTITUCIONALIZÁCIA – ZÁKLADY A PROBLÉMY PRÁVNEHO VEDOMIA MLÁDEŽE	
Institutionalization – Essentials and Problems of Law Awareness among Youth	
Ivana PIROHOVÁ	160
KVALITA PRACOVNÉHO ŽIVOTA	
Quality of Working Life	
Vladimír FRK	164
JEDNOSTKOWY I ZBIOROWY WYMIAR SAMOPOMOCY	
Individual and Collective Dimension of Self-Help	
Elżbieta SKOCZYLAS-NAMIELSKA	173
KOMUNITNÁ PRÁCA, SOCIÁLNE PROBLÉMY A KVALITA ŽIVOTA	
Community Work, Social Problems and Quality of Life	
Branislav FRK	184
ARTERAPIA A KVALITA ŽIVOTA	
Art Therapy and Quality of Life	
Michal TOKÁR	186
AUTORI	
The Authors	197

ÚVODOM

Introduction

Anna TOKÁROVÁ

Obsah pojmu kvalita života si človek najplnšie uvedomuje najmä vtedy, keď sa jeho životná situácia zásadným spôsobom zmení: keď vyzdravie alebo ochorie, keď sa mu splnia alebo zrútia životné plány, keď získa alebo príde o väčší objem finančných prostriedkov a pod. Vo všetkých podobných, ale aj menej dramatických súvislostiach individuálneho života si tak človek uvedomuje *hodnoty a šance*, ktoré získava alebo stráca, čo môže byť pre neho výzva na sebareflexiu a sebarealizáciu.

Rozhodujúcou podmienkou naplnenia vlastných predstáv o kvalitnom živote je *miera* osobnej aktivity, cieľavedomosti, vôle, trpezlivosti a ďalších osobnostných vlastností, bez ktorých sa život nestane nikomu automaticky kvalitným a plnohodnotným. Na druhej strane kvalitu individuálneho života dôležitou mierou podmieňujú vonkajšie okolnosti: ekonomické, politické, geografické, kultúrne, morálno-etické, pedagogické a ďalšie atribúty kvality života spoločenstva (štátu, národa, komunity, rodiny). Kvalita života jedinca a spoločnosti je neoddeliteľne prepojená nekonečnou sieťou determinantov, od zdanlivo zanedbateľných detailov až po evidentne životne dôležité faktory.

Globalizácia ako najkompletnejší vonkajší faktor ovplyvňovania kvality života, ako historický trend tretieho tisícročia a typický fenomén súčasnej doby, zasahuje do všetkých oblastí života jedinca a spoločnosti. Zvyšuje nároky na angažovanosť, zodpovednosť a mnohé ďalšie atribúty života súdobej *výkonovej spoločnosti*, ktorá kladie dôraz najmä na výkon, kvalitu a efektívnosť.

Zborník prác Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, ktorý vychádza v edícii *Humanistický zborník* v rámci *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis*, je príspevkom k riešeniu vedeckovýskumnej úlohy, ktorú ako grantový projekt VEGA č. 1/7550/20 - *Kvalita života v sociálnych kontextoch globalizácie a výkonovej spo-*

ločnosti, rieši kolektív učiteľov Katedry vzdelávania dospelých a sociálnej práce Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity. Snahou vedúcej grantovej úlohy a zostavovateľky zborníka bolo zapojiť do riešenia témy aj odborníkov z iných akademických pracovísk – tak v Poľsku ako aj na Slovensku - ktorí sa zaoberajú vybranými aspektmi kvality života. Predovšetkým sme oslovili Katedru sociálnej pedagogiky Fakulty vied o výchove Lodžskej univerzity v Lodži v Poľsku, s ktorou má prešovská katedra takmer 20-ročnú všestrannú a intenzívnu odbornú spoluprácu. Vedúca tejto katedry, profesorka Ewa Marynowicz-Hetka, prizvala k spolupráci aj Univerzitu Warmińsko-Mazurskú v Olsztynie. V zborníku sú príspevkami zastúpené aj dve ďalšie slovenské univerzity, a to Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach a Trnavská univerzita v Trnave.

Obsah zborníka sa člení do troch tematických celkov. V časti **Teoretické východiská, epistemologické prístupy** sa prvé štyri práce týkajú obsahu pojmu kvalita života: *Anna Tokárová* sa zaoberá vybranými metodologickými otázkami výskumu a hodnotenia kvality života, *Ewa Marynowicz-Hetka* analyzuje kategóriu kvality života zo sociálno-pedagogického aspektu, *Olga Balegová* uvažuje o termíne a interpretácii kvality života a *Ewa Kantowicz* sa zaoberá kvalitou života z perspektívy sociálnej pedagogiky. Ďalšie príspevky tejto časti svojou optikou predznačujú koncepciu zborníka orientovanú na problémy kvality života spoločnosti ako celku, skupín a jednotlivca. *Dušan Šlosár* sleduje vzťah medzi vzdelávaním a kvalitou života v kontextoch národného rozvoja a globalizácie. Tri príspevky sa týkajú kvality života jednotlivca: *Vincent Kovačič* sa zaoberá otázkou významu imunitného systému jedinca v podmienkach globalizácie a transformácie na Slovensku po roku 1990 a *Eva Šimová* uvažuje o psychologických súvislostiach medzi silnejúcim trendom k posunu životného cyklu, do tzv. tretieho veku, a vzdelávaním v sociálnej práci a verejnej správe.

V tematickej časti **Rodina, sociálne prostredie, sociálna práca** sú tri príspevky: Jozef Kredátus analyzuje rodinu ako systém a klienta sociálnej práce, *Lucyna Telka* sa zaoberá detskými jasľami ako inštitúciou, ktorá podporuje kvalitu života dieťaťa a rodiny a *Hanna Kamińska* vybranými aspektmi absencie domova v sociálnej situácii osamelých matiek.

Príspevky v časti **Vzdelávanie, práca, komunitná práca, svojpomoc** sa zaoberajú rôznymi stránkami, najmä príčinami a dôsled-

kami *nekvality života* a možnosťami (formami a metódami) ich riešenia. *Vladimír Paukovič* sa zameriava na nezamestnanosť mládeže ako sociologický a etický problém, *Anita Gulczyńska* na problematiku sociálneho vylúčenia ako kategórie sociálnych vied, *Ivana Pirohová* na problémy právneho vedomia mládeže, *Vladimír Frk* na pragmatický program kvality pracovného života firiem, *Elżbieta Skoczylas-Namielska* na individuálny a sociálny rozmer svojpomoci, *Branislav Frk* na úlohy komunitnej sociálnej práce pri riešení sociálnych problémov a nekvality života a *Michal Tokár* na možnosti uplatňovania arteterapie v sociálnej práci a v individuálnom úsilí o skvalitňovanie života človeka v problémových situáciách.

Dúfame, že zborník bude zdrojom informácií a podnetov pre uvažovanie o ďalších súvislostiach kvality života v sociálnych kontextoch globalizácie, že osloví odborníkov v oblasti pedagogiky, andragogiky, sociálnej práce sociológie, psychológie a ďalších vied o človeku a spoločnosti.

Anna Tokárová, editorka

K METODOLOGICKÝM OTÁZKAM VÝSKUMU A HODNOTENIA KVALITY ŽIVOTA

Notes to Methodology of Surveying and Evaluation of the Quality of Life

Anna TOKÁROVÁ

Kľúčové slová: kvalita života, ľudský potenciál, hodnoty, indikátory kvality života, sociálny rozvoj, index ľudského rozvoja, rodovo rozlíšený index rozvoja, index kvality života týkajúci sa zdravia.

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá pojmoslovnými otázkami, genézou vnímania problematiky kvality života odborníkmi a politikmi od 2. polovice 20. storočia, vývojom úsilia o vymedzenie indikátorov kvality života vo vedách o spoločnosti, filozofickými a sociálno-psychologickými aspektmi pojmov: kvalita, hodnoty a ľudský potenciál ako obsahovo dôležité súčasti pojmu kvalita života.

Key words: quality of life, human potential, values, quality of life indicators, social development, index of human development, gender differentiated index of development, quality of life index related to health.

Abstract: The paper deals with terminology, origins of quality of life perception by specialists and politicians from the second half of the 20th century, growing effort in delimitation quality of life indicators in social sciences and philosophical and socio-psychological aspects of notions as: quality, values and human potential as semantically inherent part of the quality of life' notion.

Kvalita života (Quality of Life – QoL) je staronová vedecká kategória a pojem, ktorý je vysoko frekventovaný v bežnej reči i odbornej terminológii, najmä v súvislosti s pojmami ako je životný spôsob, životný štýl, životná úroveň. V súčasnosti vzrastá význam skúmania najrôznejších aspektov kvality života, pretože na jednej strane sa vytvárajú nebývalé šance rozvoja kvality života a na strane druhej vznikajú nové druhy ohrozenia a bariéry v rozvoji existujúceho ľudského potenciálu.

POJMY ŽIVOTNÝ SPÔSOB, ŽIVOTNÁ ÚROVEŇ, ŽIVOTNÝ ŠTÝL

Životný spôsob (spôsob života) je vo vedách o človeku a spoločnosti ponímaný ako *agregátne kategória*, charakterizujúca život človeka vcelku, v jeho úplnosti a zachycujúca jeho *charakter, štruktúru a obsah*. Životný spôsob je vyjadrením prepojenia objektívnych a subjektívnych aspektov života a spoločnosti a vystupuje ako štrukturovaný prejav ich materiálneho a duchovného života (Novotný, 1997, s. 145 – 7). Najčastejšie je definovaný ako typický spôsob činností, jednaní ľudí, vzťahov, vedomia hodnôt, noriem a vecného prostredia v spoločnosti, ktoré je integráciou životného spôsobu jedincov (Průcha, Walterová, Mareš, 1995, s. 288). Životný spôsob je determinovaný materiálnymi podmienkami, osobnosťou človeka, charakterom práce a v spoločnosti prevažujúcim *životným štýlom*.

Životný štýl je špecifický typ chovania jedinca alebo sociálnej skupiny s trvalými zvláštnosťami jednania, spôsobmi, zvykmi, sklonmi atď. Posudzuje sa na základe vonkajších foriem života jedinca alebo sociálnej skupiny. Životný štýl je výrazom ľudskej individuality, jej jedinečnosti a zvláštnosti. Životný štýl ako *znak individuality* osobnosti je prejavom jej relatívnej samostatnosti, schopnosti utvárať sa ako osobnosť podľa vlastných predstáv o plnohodnotnom, intenzívnom, duchovnom a mravnom živote. Je vytváraný objektívnymi možnosťami a subjektívnymi motívmi. V životnom štýle sa vyjadruje individualizácia kvality života a životnej úrovne. V súvislosti so sociálnou diferenciaciou spoločnosti býva často životný štýl *jedným z identifikačných znakov pre príslušnosť k sociálnej vrstve*.

Pri porovnávaní pojmov spôsob života a životná úroveň sa autori zhodujú v názore, že pojem spôsob života je širší ako životná úroveň. Spôsob života zahŕňa aj *životnú úroveň*, ktorá vyjadruje predovšetkým materiálne a ekonomické podmienky ako prostriedky uspokojovania základných potrieb človeka. Výpovedná hodnota kategórie životná úroveň je však spochybňovaná konštatovaním, že vysoká miera uspokojovania materiálnych potrieb ešte nemusí znamenať skutočnú kvalitu života.

Stále viac sa poukazuje na potrebu zmeny v chápaní *obsahu a šírky* pojmu kvalita života: Štandardne sa konštatuje, že pojem kvalita života vyjadruje tie (kvalitatívne) stránky spôsobu života, ktoré vyjadrujú mieru uspokojovania materiálnych a kultúrnych potrieb ľudí. Zdôrazňuje sa, že pomocou pojmu kvalita života sa označujú tie súčasti hod-

notovej stránky individuálneho a spoločenského života, ktoré *nie je možné zachytiť kvantitatívnymi charakteristikami*.

V poslednom čase je tendencia chápať pojem kvalita života podstatne širšie – v zmysle kategórie, ktorá by zahŕňala *merateľné i nemerateľné charakteristiky*. Je to dôsledok objektívneho historického vývoja – posunu v axiologickej oblasti, výrazom zmien, ktoré nastali v uplynulých päťdesiatich rokoch v oblasti hodnôt, morálky, filozofie života, vedy, techniky, umenia a najmä globalizačných tendencií poslednej dekády 20. storočia.

KU GENÉZE VNÍMANIA PROBLEMATIKY KVALITY ŽIVOTA ODBORNÍKMI A POLITIKMI

Problematika kvality života sa v rôznych rovinách intenzívne začala objavovať v diskusiách vedcov od 2. polovice 20. storočia, najmä v tých disciplínach, ktoré sa zaoberali otázkami postavenia človeka v modernej dobe vedecko-technickej revolúcie. V tom čase si teoretici uvedomovali, že partikulárne postoje jednotlivých vied nedokážu postihnúť komplexnú podstatu hodnoty života a postavenia človeka v spoločnosti, že je potrebný synchronný a celistvý pohľad. Ukázalo sa, že vedecko-technický rozvoj, ktorý so sebou prinášal predpoklady faktického a perspektívneho zvyšovania životnej úrovne, nie je sám osebe zárukou vysokej životnej úrovne a kvality života.

V uvedenom období sa začínajú prejavovať prvé signály globalizačných trendov. Rôzne teoretické koncepty a modely moderného sveta sa usilovali interpretovať objektívne civilizačné trendy a ich dôsledky pre život jedinca a spoločnosti. Úvahy o spôsobe a kvalite života priemyselnej technickej civilizácie mali výrazné rysy filozofického a antropologického pesimizmu. Poukazovalo sa na bezvýchodnosť a krízu súdobej civilizácie, na globálne ohrozenia.

V priebehu 50-tych a 60-tych rokov 20. storočia dochádza k explózii sociologických koncepcií a štúdií, ktoré sa zaoberajú problematikou sociálneho rozvoja v podmienkach industriálnej spoločnosti, otázkami vzťahu spôsobu života a kvality životného prostredia. Vzniká množstvo sociologických a ekonomických štúdií o teórii ekonomického rastu (Rostow), teórii jednotnej industriálnej spoločnosti (Aron), teórii postindustriálnej spoločnosti (Bell), teórii konvergencie (Sorokin, Galbraith).

Kvalita života ako predmet vedeckého výskumu sa v 60-tych rokoch skúmala ako fenomén ekonomický – v zmysle *životného štandardu* v daných spoločensko-politických podmienkach, ktorý sa popisoval prostredníctvom kvantitatívnych indikátorov. Za prvého autora, ktorý použil (v r. 1958) pojem kvalita života, sa považuje americký ekonóm a sociológ J. K. Galbraith (1967). Koncom 60-tych rokov a začiatkom 70-tych rokov sa konštituuje rad škôl ekológie a kultúrnej ekológie, ktoré mali rozhodujúci vplyv na novú orientáciu tak výskumu, ako aj futurologických koncepcií, ktoré sa zaoberali vzťahom medzi *spôsobom života a kvalitou životného prostredia*. Záujem vedy sa začal sústreďovať na postihnutie kvalitatívnych aspektov životného štýlu, na odhalenie tzv. *indikátorov kvality života*, na spoznanie *dôvodov zlyhávania* spoločnosti alebo jednotlivca v úsilí o kvalitný životný štýl.

Kvalita života sa stala v ekonomicky vyspelých krajinách praktickou ideologickou a politickou otázkou. J. F. Kennedy, americký prezident, v roku 1963 upozornil, že kvalita amerického života musí držať krok s kvantitou amerického tovaru. Ďalší prezident, L. B. Johnson, konštatoval, že ciele americkej spoločnosti nemôžu byť merané veľkosťou bankových vkladov, ale kvalitou života ľudí (Laluha, 2000, s. 186). Trendom 70-tych i 80-tych rokov 20. storočia sa stal prevažujúcim tzv. *postmaterializmus* a jeho dôraz na hodnotu kvality života. Prioritou sú občianske slobody, rozvoj osobnosti, rozvoj voľného času, cestovného ruchu. V spôsobe života prevláda orientácia na aktívny životný postoj a zdokonaľovanie parametrov vlastného bytia.

V ZSSR, USA, Anglicku prebiehali intenzívne diskusie o problémoch kultúry a človeka v podmienkach vedecko-technickej revolúcie, formovali sa nové kulturologické a ekologické koncepcie životného spôsobu. Autori venujúci sa otázkam spôsobu života vyspelých kapitalistických spoločností, vyjadrovali nespokojnosť s jeho typickými rysmi. Kritizovali *konzumný životný štýl*, orientáciu na hmotný blahobyť. Väčšina uvedených koncepcií mala futuristický charakter, zameraný na modely budúcich perspektív spôsobu života.

Z hľadiska vzniku a riešenia otázky kvality života je významná činnosť *Rímskeho klubu*¹, ktorý začal od roku 1972 vydávať cyklus

¹ Rímsky klub bol založený v roku 1968 ako neoficiálne medzinárodné združenie vedcov rôznych odborov a z rôznych krajín (z podnetu talianskeho podnikateľa Aurelia Pescecia, ktorý sa stal prvým jeho prvým prezidentom). Snahou združenia bolo vytvoriť svetové fórum, na ktorom by politici, štátnici a vedci spoločne konzultovali

správ pod súhrnným názvom *Varovanie ľudstvu*, ktoré mali výrazný vplyv na svetovú verejnú mienku, na mienku predstaviteľov vedy a kultúry. Do roku 1981 bolo vydaných 10 správ o stave súčasného sveta a perspektívach jeho vývoja. Prvé správy sa dotýkali najmä globálnych ekologických otázok. Otázkam kvality života sa venovali najmä tri správy:

- Tretia správa s názvom *Pretvoriť medzinárodný poriadok* (1976) – v nej je evidentná snaha o zachytenie kvalitatívnych ukazovateľov stavu ľudstva. Správa vychádza z humanistickej tézy o základnom ciele ľudstva, ktorým je „dosiahnutie dôstojného života a blahobytu všetkých občanov sveta“ (Lejbin, 1985, s. 227).

- Piata správa s názvom *Ciele pre ľudstvo* (1977) – poukazuje na potrebu humanizácie sveta a človeka prostredníctvom štyroch základných globálnych cieľov², z ktorých jeden sa týka kvality života: poukazuje na potrebu takého globálneho vývoja, ktorý sa neorientuje na maximálny ekonomický rast, ale na uspokojenie tak materiálnych ako aj duchovných potrieb človeka, na potrebu sociálnej spravodlivosti pri rozdeľovaní materiálnych a duchovných statkov.

- Siedma správa s názvom *Žiadne hranice učenia – preklenúť ľudskú medzeru* (1979) – v nej sa zdôrazňuje potreba starostlivosti o kvalitu človeka a zaistenie jeho dôstojného života, požiadavka „rozvoja ľudskej existencie“ a „aktívneho zapojenia človeka do vytvárania jeho vlastnej budúcnosti“, čo „predpokladá takú jeho účasť, na spoločenskom živote, pri ktorom sa organicky spájajú práva každého člena spoločnosti a jeho zodpovednosť za osudy ľudstva, autonómny vývoj osobnosti a integrácie ľudí do jedného celku“ (Lejbin, 1985, s. 230). Myšlienka „svetovej solidarity“ a požiadavka globálneho ekologického myslenia a „novej globálnej morálky“ sa v tejto správe chápu ako všeobecný prístup k učeniu a životu, založenom na ľudskej iniciatíve.

Z hľadiska analýzy problematiky kvality života je významná publikácia *Ľudská kvalita* od A. Pecceia (1977), prvého prezidenta Rímskeho klubu, v ktorej sa zdôrazňuje potreba orientácie na kvalitatívne stránky ľudského života, vytýčenie ciest prechodu od kvantity v spotrebiteľských postojoch a konzumnom životnom štýle ku kvalite života založenom na rozvoji osobnosti. „Je potrebný... vývoj zameraný na

rôzne nebezpečenstvá globálnych kríz a spôsobov, ako im zabrániť alebo im predchádzať.

² Bezpečnosti, zásobovania, využitia energie a prírodných zdrojov a uspokojovania nielen materiálnych, ale aj duchovných potrieb človeka.

uspokojovanie rozmanitých ľudských potrieb a zvýšenie kvality života, od izolovanosti národov, krajín a odlúčenosti ľudí k vzájomnej závislosti a solidarite, od odcudzenia a pasivity v spoločenskom živote a aktívnej účasti v ňom, od mravnej chudoby a politickej nezodpovednosti k morálne a sociálne zodpovednej činnosti vo svete: od nešetrného vzťahu k životnému prostrediu človeka ku globálnemu riadeniu prírodných zdrojov Zeme“ (Lejbin, 1985, s. 229).

V 90-tych rokoch, v čase zintenzívňovania globalizácie, sa prejavuje tendencia k univerzálnemu životnému štýlu, k homogenizácii kvality života. Súčasne sa začal prejavovať protitrend, ktorý smeruje k presadzovaniu vlastnej individuálnej alebo národnej kultúry (bližšie: Tokárová, 1999). Sociálny rozvoj a kvalita ľudského života – života jednotlivcov a národných spoločenstiev sa stáva ústredným cieľom európskych integračných trendov. Politika a aktivity Európskej únie a jej zastupiteľských orgánov sú nasmerované na vybudovanie modernej spoločnosti založenej na hodnotách, ktoré rozvíjajú ľudský potenciál a ktorej cieľom je posunutie Európy do éry vedomostí – novej historickej doby, ktorá je náročná na výkon, adaptabilitu, participáciu, etiku jednotlivcov i skupín. *Rovnosť príležitostí a právo na kvalitu života* patrí v demokratickej a pluralitnej spoločnosti k základným etickým požiadavkám a právnym normám.

Kvalita sa stala víziou nového poňatia prosperity v Európe a základným kritériom budovania modernej európskej spoločnosti, základným trendom vo všetkých sférach ľudskej činnosti. Vznikla Európska nadácia pre riadenie kvality (European Foundation for Quality Management), ktorá má za cieľ vytvorenie Európy ako svetového lídra v kvalite. V roku 1991 vypracovala tzv. Európsky model TQM (Total Quality Management), ktorý sa usiluje o realizáciu noriem kvality, ktoré sa vykryštalizovali v priebehu vývoja svetovej ekonomiky (napr. koncepcia ISO 9000, ISO 10000 QS 9000) a v ktorých sú definované požiadavky na kvalitu, bez ohľadu na odvetvie ekonomiky, resp. charakter podnikových výkonov (bližšie: Nenadál, 1997, s. 24 – 29).

Všetky štáty s vyspelou trhovou ekonomikou, vrátane Slovenskej republiky i Poľskej republiky, považujú kvalitu za atribút a neoddeliteľnú súčasť svojej praktickej politiky. Majú koncipované národné programy rovnosti príležitostí a kvality a vytvárajú systémové

opatrenia na trvalé zabezpečovanie kvality výroby, produktov, služieb a kvalitného života svojich občanov.³

VÝSKUM KVALITY ŽIVOTA AKO METODOLOGICKÝ PROBLÉM

Špecifickým problémom pri poznávaní a usmerňovaní kvality života sa stali *sociálne ukazovatele*. Od roku 1959 začali v USA každoročne vychádzať oficiálne *sociálne správy* o vývoji zdravotného stavu, vzdelaní obyvateľstva a o sociálnej starostlivosti nazvané *Health, Education and Welfare Trends*. V rokoch 1962 – 1965 spracovala skupina expertov návrh na inštitucionalizáciu pravidelného sociálneho spravodajstva.⁴ Od konca 60-tych rokov sa sociálne ukazovatele stávajú v USA a Západnej Európe módnou témou, ktorej sa venuje veľká pozornosť nielen v sociológii, ekonómii, ale aj v iných spoločenských vedách. Stávajú sa aj predmetom záujmov politikov a publicistov, ktorí odhalili možnosť propagandistického a ideologického využitia sociálnych ukazovateľov pri porovnávaní úspechov sociálno-ekonomického rozvoja kapitalistických a socialistických krajín.

Osobitnou výskumnou témou sa v 70-tych rokoch stala otázka *indikátorov sociálneho rozvoja* ako prostriedku sociálneho riadenia a efektívneho uplatňovania ľudského činiteľa ako kľúčovej zložky výrobných síl a základného merítka a cieľa spoločenskej výroby. „Tematika sociálnych ukazovateľov sa objavuje v najrôznejších súvislostiach a je zahŕňaná pod najrôznejšie pojmy, ako je *sociálna evidencia*, resp. sociálne účtovníctvo, správy o spoločnosti, zachytávanie sociálnych zmien, výskum kvality života a pod. Počet prác na túto tému rastie natoľko, že čoskoro sa začína, niekedy aj v pejoratívnom zmysle, hovoriť o „hnutí sociálnych ukazovateľov“ (Illner, Foret, 1980, s. 44).

Významným čiastkovým prúdom, ktorý sa na tzv. Západe v polovici 70-tych rokov pripojil k hnutiu sociálnych ukazovateľov a tvorí dnes viac-menej jeho súčasť, je séria prác a výskumov o „kvalite života“.

³ Na Slovensku vznikla v roku 1993 Nadácia pre kvalitu a inováciu Q-IMPULZ, ktorej cieľom je podporovať rozvoj spoločenského povedomia kvality práce, produkcie a života (bližšie: Zgodavová, 1994, s. 39 – 41).

⁴ V r. 1967 vychádza práca *Social Goals and Indicators for American Society*, v r. 1968 *Indicators of Social Change*, v r. 1969 vychádza pokus o oficiálnu správu nazývaná *Toward a Social Report*.

Kategória kvalita života, ktorá bola chápaná väčšinou v subjektívnom zmysle ako „spokojnosť jednotlivcov so životnými podmienkami“, sa v sústavách ukazovateľov využíva ako deskriptívny alebo normatívny pojem. Práca s touto kategóriou vnášala do sústav sociálnych ukazovateľov *sociálno-psychologické prvky* a viedla k úsiliu využívať ich ako zdroje informácií v širokej miere i v sociologických výskumoch (bližšie: Illner, Foret, 1980, s. 45).⁵ V správach⁶ z výskumov kvality života sa kriticky konštatovalo, že nepoznané zostávajú kauzálne mechanizmy, ktoré kvalitu života podmieňujú, a že aj napriek úsiliu a vynaloženým prostriedkom sa dosiaľ nepodarilo dosiahnuť výraznejšieho pokroku a získať výsledky využiteľné v širšej miere v praktickej politike (tamtiež, s. 165). V 80-tych a 90-tych rokoch bol v popredí výskumu „model dobrého a zlého bytia“ (životu), ktorý sa sústreďoval na spoznanie determinantov pocitu spokojnosti so životom. Výskumy ukazovali, že všeobecne neexistuje priamoúmerná súvislosť medzi vyšším sociálno-ekonomickým postavením (materiálny štandard bývania, výška príjmov a pod.) a úrovňou „pocitu dobrého bytia“, že väčšou mierou ku kvalite života prispieva naplnenie osobných predstáv a aspirácií, ako napr. túžba po manželstve, rodine, priateľstve, povolanie a pod.

Sociologické výskumy životného spôsobu vychádzali z hypotézy, že *analýzou indikátorov* je možné postihnúť príčiny a dôsledky nerovností v kvalite života, ktoré vyplývajú z objektívnych determinantov – rozdielov v *životných podmienkach*.⁷

Pod vplyvom uvedených trendov vo svetovej vede o životnom spôsobe sa v ČSSR v 70-tych rokoch iniciuje výskum zameraný na otázky globálnych súvislostí sociálneho rozvoja a životného prostredia

⁵ Ďalším čiaskovým príspevkom bola sociálna prognostika a pokusy o simulačné modelovanie sociálnych procesov (bližšie: Gál, 1990).

⁶ Napr. Zapf, W: The Policy as a Monitor of Quality of Life. *American Behavioral Scientist*, 1974, č. 5, s. 669 (in: Illner, Foret, 1980, s. 165).

⁷ Napr. determinanty geografické (v rámci sveta, svetadielov), politicko-ideologické (štáty s demokratickými, totalitnými a inými politickými systémami), náboženské (kresťanské, moslimské a pod.), regionálne (v rámci územných celkov – východné Slovensko – západné Slovensko), národnostné a etnické (Rómovia, Maďari, Česi na Slovensku), urbanistické (mesto a dedina), rodové (muži, ženy), vekové (seniori, juniori), zdravotné (zdraví, chorí), ekonomické (bohatí, chudobní), vzdelanostné (s nízkou, strednou, vysokou úrovňou vzdelania), sociálne (zamestnaní, nezamestnaní), profesijné (robotníci, úradníci), duchovné (veriaci, neveriaci), rodinný stav (ženatí, slobodní, ovdovelí) atď.

(Filipec, 1963; Richta a kol., 1967), ktoré sa zameriavajú na teoreticko-metodologické otázky spôsobu života, na výklad špecifik a odlišností spôsobu života kapitalistických a socialistických spoločností.

Organizovaný výskum prvkov kvality života prostredníctvom kategórie „spôsob života“ sa v Československu začal realizovať v 70-tych rokoch. Samotný pojem kvalita života sa začína používať až neskôr. V tomto období sa pri skúmaní kvality života aplikovali ideologické aspekty, ako je *socialistický životný štýl, kapitalistický, buržoázny, západný štýl života v kapitalistických krajinách*.

Sociologický výskum na Slovensku, najmä vo Výskumnom ústave sociálneho rozvoja a práce a vo Výskumnom ústave kultúry (v rokoch 1980 – 1998) zhromaždil bohatý empirický materiál o spôsobe života na Slovensku. I. Laluha (2000, s. 188) konštatuje, že „výskumy identifikovali rozpor medzi proklamovaným socialistickým spôsobom života a ideálom a reálnym každodenným spôsobom života slovenskej populácie. Životné podmienky a málo výkonná ekonomika neumožňovali žiaducu kvalitu uspokojovania materiálnych a duchovných potrieb. Miera nespokojnosti rástla s výškou vzdelania, veľkosťou lokality a klesala s vekom a charakterom jednoduchšej a menej náročnej práce“.

Zásadné spoločensko-politické zmeny začiatkom 90-tych rokov obnovili diskusie zamerané na problematiku kvality života a rozvoja ľudského potenciálu (ľudských zdrojov). Tieto staronové teoreticko-praktické otázky sa dostávajú do nového svetla a kontextov doby, ktorú charakterizujú globalizačné trendy, rozvoj pluralitnej demokracie a výkonnej spoločnosti.

K FILOZOFICKÝM A SOCIÁLNO-EKONOMICKÝM OTÁZKAM VÝSKUMU KVALITY ŽIVOTA

Kvalita ako hodnotová stránka života

Pojem „kvalita“⁸ sa dnes síce používa často, ale bez presného vymedzenia významu. Koncepcia kvality zostáva dosiaľ nedostatočne objasnená. V pedagogických, politologických, sociologických, ale ani v iných odboroch sa pri skúmaní príslušných javov (napr. vzdelania,

⁸ Z angl. Quality, fr. Qaulite, nem. Qualität, gr. Qualitas, lat. Poiotes.

politiky, ekonomiky) presné označenie obsahu kategórie kvality nena-
chádza ani v takých dokumentoch, ktoré majú termín kvalita
vo svojich názvoch. Často sa však pojem kvalita spája s pojmom efek-
tívnosť, ako dvojica pojmov, ktorých obsah sa navzájom dopĺňa.

Termín kvalita sa používa v dvoch základných významoch:

1. *ako všeobecný výraz* na označenie špecifických charakteristík,
vlastností, atribútov, úrovne, ktorými sa daný objekt *odlišuje* od iných
objektov, *bez zdôrazňovania miery uspokojenia* určitých potrieb (napr.
„kvalita výučby“ vyjadruje, aké charakteristiky vykazuje nejaký kon-
krétny výsek výučby v určitej triede v zmysle *silných i slabých strán-
nok* práce učiteľa, žiaka, organizácie, pedagogických dokumentov
a pod.),

2. *ako normatívna kategória* na vyjadrenie nejakej žiaducej, po-
stulovanej, optimálnej úrovne či stupňa, ktorý by sa približoval
k nejakým žiaducim predstavám o úrovni nejakej sústavy (napr. „kva-
lita produktu“ vyjadruje svojimi čiastkovými vlastnosťami a znakmi
spôsobilosť produktu plniť funkcie, pre ktoré bol vyrobený, t. j. uspo-
kovať určité potreby a požiadavky, „kvalita lieku“ vyjadruje schop-
nosť liečiť konkrétnu chorobu u konkrétného pacienta (za určitých
podmienok).⁹

Pri skúmaní problematiky kvality života pôjde o uvedený druhý
význam. Kvalitou života by sa mohla rozumieť *žiaduca (optimálna)*
úroveň existencie, života jednotlivcov alebo skupín, ktorá je vyjadrená
pomerom k štandardu, vyjadreného v dokumentoch určitej krajiny.

Odborníci na evaluačné teórie zdôrazňujú, že kvalita sa nachádza
v nejakom vzťahu k „hodnote“ a „hodnoteniu“. Hodnotenie kvality
života súvisí s poňatím *hodnôt a priorít* kladených na spôsob života
v určitej krajine.

V tejto súvislosti vyvstávajú viaceré *kontroverzné otázky*, napr.:

1. aké majú byť kritériá pre určenie normy kvality a pre hodnotenie
miery dosiahnutia určených noriem,
2. či majú byť hlavným kritériom pre určenie kvality života reálne
dosahované parametre v životnom štýle populácie v porovnaní
s plánovanými cieľmi v programových vyhláseniach (vlády,
politických strán a pod.),

⁹ V priemyselných technológiách a technických normách sa v tomto zmysle používa
aj pojem akosť, ktorým sa vyjadruje *úroveň alebo stupeň* vhodnosti objektu na pou-
žitie (bližšie: Roman, 1994).

3. ak áno, majú to byť ciele určované oficiálnou politikou vládnucej sily štátu, alebo to majú byť akési syntetizované ciele, ktoré vyplývajú z aplikácie medzinárodných štandardov na kritériá života, napr. v európskych kontextoch a pod.,
4. ďalšou kontroverznou otázkou je „kvalita pre koho“, t. j. ku ktorým skupinám populácie majú byť požiadavky na kvalitu života vzťahované, k celej populácii obyvateľstva, k určitým vekovým, profesijným, rodovým či iným skupinám.

KVALITA ŽIVOTA A ĽUDSKÝ POTENCIÁL

K hlbšiemu poznaniu kvality života nie je možné dospieť bez skúmania vzájomných vzťahov kvality života a ľudského potenciálu. *Ľudský potenciál* je hodnota, ktorá determinuje možný životný štýl a ambície človeka, skupín alebo spoločnosti ako celku. Potenciál možno vo všeobecnosti definovať ako súbor vlastností určitého objektu, ktoré pre nejaký spoločenský subjekt predstavujú možný prostriedok na vytyčovanie alebo dosiahnutie určitého cieľa (Gál, 1990, s. 56).

Pojem ľudský potenciál má dve základné dimenzie: osobnostný a sociálny potenciál. Pojem *osobnostný potenciál* vyjadruje individuálne charakteristiky jednotlivca, ktoré mu umožňujú sebarealizáciu v budúcich možných spoločenských pozíciách a rolách., napr. tvorivý potenciál, autoregulačný potenciál, emocionálny potenciál, komunikačný potenciál, morálny potenciál a pod. Pojem *sociálny potenciál* vyjadruje súbor tých charakteristík spoločnosti, jej skupín a inštitúcií (napr. rodiny), ktoré vyjadrujú *perspektívy* ich sociálneho, ekonomického a kultúrneho rozvoja, napr. ekonomický potenciál rodiny, demokratický potenciál spoločnosti, zdravotný potenciál obyvateľstva (bližšie: Tokárová, 1997). Centrálnym problémom nositeľa potenciálu(ov) je jeho(ich) aktualizácia v duchu cieľov a možností.

Vo všeobecnosti potenciál predstavuje pre subjekt a jeho ciele možnosti (je na ňom, aby ju využil) i prostriedky (inštrumentál). *Potenciál ako možnosť* (posibilitná úloha potenciálu) a *potenciál ako prostriedok* (inštrumentálna úloha) má aj vo vzťahu ku kvalite života svoje medze (hranice), ktoré závisia nielen od schopností užívateľa a jeho cieľov, ale aj od vonkajších podmienok, v ktorých sa má uskutočniť jeho *aktualizácia* (Gál, 1990, s. 55 – 60).

Domnievame sa, že pri skúmaní *potenciálov určitého sociálneho subjektu pre kvalitný život* je inšpiratívna tzv. *potenciálová výkladová schéma* P. Gála a P. Friča (1987), ktorej prvkami sú:

1. *sám potenciál* (napr. autoregulačný),
2. jeho *nositeľ(lia)* a jeho (ich) *ciele* (napr. riadiaci sociálny pracovník a jeho úsilie o rozvoj svojej osobnosti a profesionality),
3. *užívateľ(lia)* potenciálu (napr. rodina sociálneho pracovníka, spolupracovníci, klienti),
4. *ciele užívateľov* potenciálu (súvisiace s napĺňaním predstáv o rodinnom živote, kooperácia pracovného kolektívu danej sociálnej inštitúcie, pomoc pri riešení problémov v situácii nezamestnaného klienta),
5. *predmet* pôsobenia potenciálu (koordinácia rodinných a pracovných povinností, empatická komunikácia s klientom).

Z uvedeného vyplýva, že vo vzťahu *potenciál – kvalita života* predstavujú *hodnoty* významný prvok obsahu a *hodnotenie* významný poznávací prostriedok.

HODNOTY A KVALITA ŽIVOTA

Hodnoty sú objektom záujmu človeka, sú základným motivačným impulzom pre jeho činnosť. *Hodnotové orientácie* sú preferované sústavy hodnôt, ku ktorým je nasmerovaná pozornosť a činnosti človeka a skupín. Hodnotové orientácie sa menia v priebehu individuálneho života i v jednotlivých obdobiach života spoločnosti, v závislosti od sociálno-ekonomických a politických okolností.

Domnievame sa, že pre poznávanie a hodnotenie kvality života sú relevantné *obidve* známe koncepcie teórie hodnôt, ktoré sa zaoberajú otázkou: *z čoho sú odvodené hodnoty procesov, vecí a pod.* Je to:

- *Objektivistická teória*, z ktorej vyplýva, že hodnota života je odvodená z jeho vlastnej existencie, je daná objektívne a nemení sa v čase (vývojom – starnutím človeka a pod.). Ľudský život je najvyššou hodnotou v sústave hodnôt každého človeka; jeho uchovanie a ochrana sú preto najvyšším mravným príkazom pre všetkých ľudí, pre celú spoločnosť vôbec.
- *Teória subjektívnej hodnoty*, z ktorej vyplýva, že hodnota života sa odvodzuje z úžitku, resp. z významu, ktorý má životný štýl pre daný subjekt a je závislá od *kontextu*.

Z hľadiska analýzy a hodnotenia kvality života je dôležité poznanie úlohy *konfliktu* hodnôt. Hodnoty sú *konceptie žiaduceho*, od ktorých sú odvodené ciele a prostriedky aktivít. Konceptie toho, čo je žiaduce sú spolu v rôznych vzťahoch, niekedy sa prekrývajú, dopĺňajú a prechádzajú jedna v druhú, niekedy sa vylučujú a pod. (napríklad túžba po úspechu a túžba po kludnom živote). Keďže každý systém hodnôt pozostáva z viacerých hodnôt, ktoré sa vzájomne vylučujú a sú v konflikte, konflikt hodnôt (aj potenciálny) je významnou zložkou motivácie a kvality života. *Aktualizácia konfliktu hodnôt* nastáva vtedy, keď vylučujúce sa hodnoty získavajú prioritné miesto v hierarchii hodnôt. To je priestor, v ktorom sa naplno prejavuje a aktualizuje potenciál sociálneho subjektu do *špecifického životného štýlu* a určitej úrovne kvality života.

UKAZOVATELE (INDIKÁTORY) KVALITY ŽIVOTA

Predpokladaným výsledkom i prostriedkom objektívneho poznania kvality života sú ukazovatele (indikátory) kvality života.

Výrazný podiel na kvalitatívnom modelovaní životného spôsobu a operacionalizácii pojmu kvalita života v Československu majú M. Illner a M. Foret (1980, s. 265), ktorí vytvorili *taxonomický pojmový model životného spôsobu*, a to na základe informácií, ktoré bežne a periodicky publikovala československá štatistika 80-tych rokov. Obsahoval pojmovú schému, v ktorej za základné komponenty životného spôsobu autori považovali: spoločenské činnosti – sociálne vzťahy – potreby – psychické formy. Pre štatistickú indikáciu životného spôsobu vymedzili sústavu 13 *oblastí života*: 1. Biologická reprodukcia. 2. Zdravie. 3. Práca. 4. Účasť na riadení. 5. Príjmy. 6. Spotreba. 7. Bývanie. 8. Priestorová mobilita. 9. Vzdelanie. 10. Kultúra. 11. Rekreácia. 12. Sociálna komunikácia. 13. Protispoločenské chovanie (bližšie o vnútornom členení týchto oblastí: *tamtiež*, s. 275 – 278).

Úsilie o konštrukciu agregovaných ukazovateľov, resp. *syntetického ukazovateľa kvality života* nie je ukončené, zatiaľ sa používajú čiastkové ukazovatele rôznych výsekov sociálnej skutočnosti. Osobitné ukazovatele konštruované výlučne pre identifikáciu kvality života v podstate (zatiaľ) neexistujú. V tomto zmysle sa stotožňujeme s názorom I. Laluhu (2000, s. 188), ktorý ukazovatele kvality života chápe ako „*kvalitatívno-kvalitatívne charakteristiky sociálnych procesov*, obsahujúce jednotlivé stránky a aspekty sociálneho rozvoja jed-

notlivcov a spoločenských skupín“. Informácie (ako obsahová náplň ukazovateľa – indikátora) sa získavajú najmä výpoveďou respondentov (subjektívne postoje, pocity, súdy, hodnotenia), využitím objektívnych údajov (zozbieraných a spracovaných rôznymi inštitúciami, orgánmi, útvarmi ako napríklad štatistický úrad). Používajú sa ich rôzne bloky a komparácie, vrátane komparácie so žiaducimi normatívmi (tam, kde existujú, napr. zdravá výživa, zdravotný stav populácie atď. (tamtiež, s. 189).

Problematika kvality života sa v Slovenskej republike stala predmetom systematického výskumu Výskumného ústavu práce a sociálnych vecí v Bratislave, ktorý v spolupráci s Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny SR každoročne vydáva správy o sociálnej situácii obyvateľstva. Súčasne sa v rámci výskumných programov vedeckého výskumu uskutočňujú výskumy čiastkových oblastí kvality života jednotlivých skupín obyvateľstva.

V súčasnej dobe existuje *snaha o medzinárodnú kooperáciu* (v rámci OECD, EÚ, UNESCO a i.) v aktivitách zameraných na objektívne vyjadrenie úrovne kvality života prostredníctvom indikátorov kvality života.

INDIKÁTORY VŠEOBECNEJ ÚROVNE KVALITY ŽIVOTA (INDEX ĽUDSKÉHO ROZVOJA)

Medzinárodné porovnávania sú dôležitým nástrojom uvedomenia si reálnej pozície krajiny v určitom geopolitickom priestore a hľadania riešení pre žiaduce rozvojové trendy a stanovené ciele.

Ukazovateľom vyspelosti štátov a komplexným ukazovateľom podmienok pre život ľudí je *index ľudského rozvoja (HDI – Human Development Index)*, ktorý zostavuje *Rozvojový program OSN (UNPD)*. Jeho výsledky zverejňuje OSN v podobe *Správy o sociálnej situácii*, kde určuje poradie všetkých štátov (združených v tejto svetovej organizácii) v oblasti ľudského rozvoja.

Index ľudského rozvoja je sociálno-ekonomickým ukazovateľom, ktorým sa meria priemer dosiahnutý v krajine na základe *troch zložiek*: 1) stredná dĺžka života obyvateľstva (nádej na dožitie), 2) návštevnosť škôl, dĺžka školskej dochádzky a dosiahnuté vzdelanie (gramotnosť dospelého obyvateľstva), 3) príjem na osobu – parita kúpnej sily (reálny hrubý domáci produkt na jedného obyvateľa). V tomto ukazovateli sa SR zaradila v roku 1996 na 41. miesto medzi 175 sle-

dovanými krajinami a na 2. miesto medzi postsocialistickými krajinami. Podľa uvedenej správy OSN za rok 2000 sa Slovenská republika zaradila medzi vyspelé krajiny sveta, ktoré svojim obyvateľom poskytujú *relatívne dobré podmienky pre svoj rozvoj*. Medzi 174 hodnotenými krajinami dosiahla Slovenská republika 35. miesto a Česká republika 33. miesto. Slovenská republika postúpila oproti predchádzajúcemu roku o 5 miest. Prvenstvo medzi hodnotenými krajinami si udržiavala šesť rokov Kanada (v uvedenom roku však klesla na 3. miesto). *Prvenstvo v rebríčku krajín s najlepšimi podmienkami pre rozvoj obyvateľstva má Nórsko*. Na ďalších miestach sú Austrália, Kanada, Švédsko, Belgicko, USA, Island, Holandsko, Japonsko a Fínsko. Nóri sa dožívajú v priemere 89 rokov, školu navštevuje 97% obyvateľstva a priemerný príjem na osobu je 28 433 dolárov. USA klesli z tretieho miesta na šieste. V USA je síce najvyšší príjem na jedného obyvateľa, ale vzdelanosť obyvateľov zostáva na 12. mieste a v priemernej dĺžke života obyvateľa USA zastávajú až 24. miesto.¹⁰

Dosiahnutá kvalita života sa skúma a meria aj *rodovo rozlíšeným indexom rozvoja (GDI – Gender related Development Index)*. Index porovnáva zabezpečenie rovnakých podmienok a šancí pre mužov a ženy. Slovenská republika sa rodovo odlišeným indexom v medzinárodnom rebríčku ľudského rozvoja umiestnila na 40. mieste (*Národná správa o ľudskom rozvoji, 2000*). Dlhodobo však pretrváva potreba legislatívneho a inštitucionálneho riešenia existujúcich diferencií medzi mužmi a ženami.

V zmysle dokumentu EÚ *Princíp rovnakého zaobchádzania a rovnakých príležitostí pre mužov a ženy v Európskom spoločenstve*¹¹ bol v roku 1999 na Ministerstve práce, sociálnych vecí a rodiny v SR zriadený *odbor rovnosti príležitostí (ORP)*. Spolupôsobí pri zosúladzovaní práva SR s právom EÚ v oblasti rovnosti príležitostí žien a mužov a presadzuje tento princíp do centra politiky (gender mainstreaming). ORP vypracoval *Národnú koncepciu rovnosti príležitostí žien a mužov*, v ktorej identifikoval nedostatky uplatňovania tohto princípu na trhu práce, vo verejnom a politickom živote a v rodine. Navrhnuté opatrenia majú zabezpečiť reálne uplatňovanie platnej legislatívy a sú zamerané na vytvorenie vhodných kontrolných

¹⁰ Medzi krajinami na posledných desiatich miestach sú: Mali, Stredoafrická republika, Čad, Guinea-Bissau, Etiópia, Burkina, Burundi, Niger, Sierra Leone.

¹¹ Impulzom pre jeho vznik boli závery IV. Konferencie OSN v Pekingu o ženách v roku 1995.

a inštitucionálnych mechanizmov pre rovnaké zaobchádzanie a rovnosť príležitostí nielen pre ženy a mužov, ale aj iné skupiny obyvateľstva (menšiny, rizikové skupiny).

INDIKÁTORY INDIVIDUÁLNEJ KVALITY ŽIVOTA

Kvalita života ako komplexná kategória zahŕňa nielen sociálne, ale aj biologické a psychologické podmienky života. Väčšina koncepcií individuálnej kvality života vychádza z teórie pociťovanej kvality života ako subjektívne hodnotenie spokojnosti s jednotlivými oblasťami života.

Subjektívna percepcia kvality života implicitne obsahuje aj reálne životné podmienky, okolnosti a sociálne vzťahy (ich úroveň), v ktorých človek, individuum prežíva svoj život. Sociálne okolnosti a podmienky ich využitia človeku umožňujú alebo limitujú pocit šťastia a spokojnosti.

Individuálnu úroveň kvality života je možné postihnúť iba prostredníctvom individuálneho postoja, ktorý je výsledkom procesu sebareflexie, v ktorom jednotlivec skúma a hodnotí vlastné predstavy a aspirácie, mieru ich realizácie s mierou realizácie ostatnej časti spoločnosti. V tejto súvislosti sú rozhodujúce subjektívne kritériá a kontextuálny aspekt (objektívne podmienky).

Názory na druh a počet indikátorov *individuálnej kvality života* (*Individual Quality of Life*) sa líšia. Všeobecne sa za základ hodnotenia považuje 6 ukazovateľov: 1. fyzická pohoda, 2. materiálna pohoda a kvalita medziľudských vzťahov, 3. sociálne a občianske aktivity, 4. osobnostný rozvoj, 5. sebarealizácia, 6. rekreácia.

Hlavnými zložkami väčšiny definícií kvality života a indikátorov individuálnej kvality života sú pohoda (well-being) a spokojnosť (satisfaction) v rozličných oblastiach života. Očakávania (expectation) sú dôležitým určujúcim faktorom spokojnosti so životom. Kvalitu života je možno chápať ako *rozdiel medzi očakávaním a tým, čo človek v skutočnosti v živote dosiahne*. Čím menší je rozdiel, tým je vyššia kvalita života. Čím menej je človek schopný dosiahnuť svoje očakávania, tým horšia je kvalita jeho života. Z poradenskej a lekárskej praxe vyplývajú skúsenosti, že existujú chronicky nespokojní a úzkostliví ľudia s perfekcionistickými povahovými rysmi, ktorí svoj život celkom normálne zvládajú, ale vnímajú kvalitu svojho života ako veľmi nízku, pretože ich výkon nezodpovedá stopercentnej pred-

stave a výkon na deväťdesiat percent je pre nich nedostatočný. Odborné posudzovanie kvality života podľa položiek hlavných oblastí môže pomôcť odhaliť pravý dôvod nespokojnosti jednotlivca – porovnávaním emocionálneho *prežívania a skutočnej výkonnosti* (Libingerová, Müllerová, 2000).

Jednou zo stránok kvality individuálneho života je *index kvality života týkajúci sa zdravia – Health – Related Quality of Life (HRQoL)*, ktorý sa používa v medicíne. Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) definuje kvalitu života z perspektívy optimálneho zdravia ako „stav úplnej telesnej, duševnej a sociálnej pohody“, teda nielen ako absenciu choroby či postihnutia. *Zdravý životný štýl* sa chápe ako súhrn postojov, hodnôt a foriem správania sa jednotlivca, ktoré udržiavajú jeho *zdravie a predchádzajú vzniku ochorení*. Je to výber určitého spôsobu uspokojovania potrieb človeka a spôsob, akým si človek cieľavedome usporiadal svoj každodenný život.

Kvalita života vo vzťahu k zdravotnému stavu charakterizuje aj to, čo subjekt prežíva ako následok choroby a poskytovania zdravotnej starostlivosti. Ide o zhodnotenie stupňa zvládnutia úlohy a kvality prežívania života v porovnaní s tým, čo človek sám považuje za ideálne. Sledovanie kvality života sa ukazuje ako nevyhnutná súčasť terapeutickej starostlivosti o pacientov, u ktorých choroba a následná liečba narušuje pôvodné sociálne väzby a hodnoty fyzického a psychického zdravia. Dôležité pre hodnotenie kvality života sú rozdiely medzi vnímaním zdravotného stavu a skutočným zdravím. Podľa odborníkov (Libingerová, Müllerová, 2000; Kaplan, 1996) ľudia, ktorí sú chorí a ktorí tento stav príjmu, môžu po období potrebnom na adaptáciu na chorobu pozmeniť svoje životné plány a očakávania, prispôbia sa životu s chorobou, a tým získajú späť určitý pocit životnej spokojnosti. Poradenstvo v tomto duchu by preto malo byť súčasťou práce lekára.

Záverom: Kvalita života sa postupne stáva dôležitou východiskovou kategóriou sociálnej politiky, sociálnej práce, zdravotníctva, personálnej práce, environmentálnych aktivít a postupne aj ďalších oblastí spoločenského života. Vedné disciplíny, ktoré tieto dimenzie kvality života začnú skúmať z pozície najnovších poznatkov, môžu zvýšiť nielen úroveň teórie a metodológie výskumu, ale aj metodiky ovplyvňovania kvality života.

LITERATÚRA

- ADLER, A.: *Smysl života*. Praha, PRAH – M. Vopěnka 1995.
- BROŽÍK, V.: *Hodnoty a významy*. Bratislava, Pravda 1984.
- DAHRENDORF, R.: *Moderný sociálny konflikt. Eseje o politike slobody*. Bratislava, Archa 1991.
- EPIKUROSOV: *O šťastnom živote*. Bratislava, Pravda 1989.
- FILIPEC, J.: *Člověk v krivém zrcadle*. Praha, Orbis 1963.
- FRK, V., KREDÁTUS, J.: *Komunikácia v personálnej a sociálnej praxi*. Prešov, Cuper 2002.
- FROMM, E.: *Mít nebo být?* Praha, Naše vojsko 1992.
- GALBRAITH, J. K.: *Společnost hojnosti*. Praha, Svoboda 1967.
- GÁL, F.: *Možnosť a skutočnosť*. Bratislava, Obzor 1990.
- GÁL, F., FRIČ, P.: Konceptuálne východiská prognózovania národnej vedy. *Sociológia*, 19, 1987, č. 1.
- GURÁŇ, P., FILADELFIOVÁ, J.: Hodnotový svet v našich rodinách. *Práca a sociálna politika*, 7, 1997, č. 7 – 8.
- HNILICA, K.: Konflikt hodnôt a kvalita života. *Československá psychologie*, 44, 2000, č. 5.
- HUDEČEK, J.: Hodnoty a hodnotové orientace. *Československá psychologie*, 25, 1981, č. 3.
- <http://www.statistics.sk>.
- CHARVÁT, J.: *Člověk a jeho svět*. Praha, Avicenum 1974.
- ILLNER, M., FORET, M.: *Sociální ukazatele. Metodologie, zdroje, využití*. Praha, Nakladatelství Svoboda 1980.
- KAPLAN, M. a kol.: *Zdravie a správanie človeka*. Bratislava, SPN 1996.
- KING, A., SCHNEIDER, A.: *První globální revoluce a svět na prahu nového tisíciletí*. Bratislava, Československá asociace Římského klubu 1991.
- KOGANOVÁ, V.: *Demokracia a ľudské práva*. Bratislava, Ekonomická univerzita 1996.
- KONDÁŠ, O.: Kvalita života, stres a životná spokojnosť. In: *Kvalita života a životného prostredia – psychologické a medicínske aspekty*. Zborník referátov z vedeckej konferencie, v Bratislave, 7. septembra 1994. (Ed.: M. Strieženec). Bratislava, Ústav experimentálnej psychológie 1994.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: Psychologie hodnot. *Československá psychologie*, 41, 1997, č. 2.
- LALUHA, I.: Kvalita života a sociálny rozvoj. In: STANEK, V.: *Sociálna politika*. Bratislava, Sprint 2000, s. 186 – 222.
- LEJBIN, V. N.: *Rímsky klub a jeho ideje*. Praha, Svoboda 1985.
- LIBINGEROVÁ, E., MÜLLEROVÁ, H.: Posuzování kvality života v medicíne. *Česká a slovenská psychiatrie*, r. 97, 2000, č. 4.
- NAISBITT, J., ABURDENOVÁ, P.: *Megatrendy 2000*. Bratislava, Bradlo 1999.

- NENADÁL, J.: ISO 9000, OS 9000, TQM – čo zvoliť? In: *Quality' 97. Kvalita pre prosperitu v Európskej únii*. Zborník zo 17. konferencie s medzinárodnou účasťou, 21. – 22. 5. 1997 v Nitre. (Ed.: K. Zgodavová). Košice, Q-Projekt PLUS, s. r. o., Nadácia Q-IMPULZ, Technická univerzita v Košiciach, Katedra merania a regulácie Sjf 1997.
- NOVÝ, I. a kol.: *Sociologie pro ekonomy*. Praha, Grada Publishing 1997.
- OLÁH, A.: Vzdelávanie odborného personálu pre kvalitu vo Vzdelávacom stredisku ÚNMS Piešťany. In: *Quality' 94. Kvalita práce, produkcie a života*. Zborník zo 14. konferencie 23. – 24. 5. 1994. (Ed.: I. Slimák). Piešťany, Vzdelávacie stredisko pre normalizáciu, metrológiu a skúšobníctvo Slovenskej republiky 1994.
- ORTOVÁ, J.: *Způsob života a kultura*. Praha, SPN 1989.
- OSECKÁ, L.: Typologie hodnotových hierarchií. *Československá psychologie*, 35, 1991, č. 2.
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J.: *Pedagogický slovník*. Praha, Portál 1995.
- RICHTA, R a kol.: *Civilizace na rázcestí*. Praha, Svoboda 1967.
- ROMAN, E.: Niekoľko poznámok o terminologickom probléme akost'kvalita. In: *Quality' 94. Kvalita práce, produkcie a života*. Zborník zo 14. konferencie 23. – 24. 5. 1994. (Ed.: I. Slimák). Piešťany, Vzdelávacie stredisko pre normalizáciu, metrológiu a skúšobníctvo Slovenskej republiky 1994.
- STRIEŽENEC, Š.: *Úvod do sociálnej práce*. Trnava, Sapientia 1999.
- SVETLÝ, J.: *Hodnoty a hodnocení*. Praha, SPN 1978.
- TOKÁROVÁ, A.: K teorii rozvoja ľudského potenciálu. *Vzdelávanie dospělých*, 2, 1997, č. 2.
- TOKÁROVÁ, A.: Globalizácia, ľudské zdroje a výchova. In: *Poslanie výchovy v kontexte globálnych zmien. Quo vadis, výchova...? VIII. ročník*. Zborník z teoretického seminára s medzinárodnou účasťou v dňoch 28. – 30. 4. 1999. (Ed.: E. Sobiardová). Bratislava, Iuventa 1999, s. 9 – 26.
- VELEHRADSKÝ, A.: *Hodnocení a hodnoty v činnosti člověka*. Praha, Svoboda 1978.
- VLÁČIL, J.: K pojetí hodnot v psychologii a sociologii. *Československá psychologie*, 21, 1977, č. 1.
- ZGODAVOVÁ, K.: Nadácia pre kvalitu a inovácie Q-IMPULZ. In: *Quality' 94. Kvalita práce, produkcie a života*. Zborník zo 14. konferencie 23. – 24. 5. 1994. (Ed.: I. Slimák). Piešťany, Vzdelávacie stredisko pre normalizáciu, metrológiu a skúšobníctvo Slovenskej republiky 1994.

**KATEGORIA „JAKOŚĆ ŻYCIA“ – KILKA UWAG EPISTEMOLOGICZNYCH I METODOLOGICZNYCH
Z PERSPEKTYWY SPOŁECZNO-PEDAGOGICZNEJ**

**“Quality of Life Category” – Some Epistemological
and Methodological Remarks from Socio – Educational Perspective**

Ewa MARYNOWICZ-HETKA

Słowa kluczowe: *jakość życia, mcdonaldyzacja życia społecznego, dehumanizacja relacji społecznych, jedność w różnorodności (unitas multiplex), praca socjalna jako działanie społeczne, perspektywa społeczno-pedagogiczna, badania nad (w) dla pracy socjalnej.*

Abstrakt: *Wystąpienie będzie ograniczone do:*

- *charakterystyki negatywnych dla jakości życia, skutków procesu mcdonaldyzacji i dehumanizacji życia społecznego;*
- *próby odniesienia i analizy kategorii „jakość życia” do jej wymiaru społeczno-pedagogicznego, wyrażającego się m. in. w określeniu pojmowania pracy socjalnej przez pedagogikę społeczną, jako aktywności ułatwiającej włączanie się jednostki w relacje z sobą samym i z innymi oraz w uznaniu działania społecznego jako instytucji w trakcie tworzenia i rozwoju;*
- *zasygnalizowania przeciwstawnej do mcdonaldyzacji tendencji postrzegania i działania w tkance społecznej, którą skrótowo można określić unitas multiplex (jedność w różnorodności). Koncepcji obecnej w dyskusji nad tworzeniem nowej Europy i jej unifikacją społeczno-kulturową;*
- *zastanowienia się nad niektórymi cechami badań w /nad/ dla pracy socjalnej, odnoszącymi się do kategorii pojęciowej „jakość życia”.*

Key words: *quality of life, mcdonalisation of social life, dehumanisation of social relations, unity in diversity (unitas multiplex), social work as a social action, socio – educational perspective, research on and for social work.*

Abstract: *The presentation is limited to:*

- *characteristics of these results of mcdonalisation process and dehumanisation of social life that are negative for quality of life;*

- *attempts to analyse „quality of life“ category in terms of socio – educational dimension, which is expressed: in a way that social pedagogy conceptualises social work (as an activity that facilitates an inclusion of an individual in relations with himself and with others) in recognition of social action as an institution, which is in the permanent process of creation and development;*
- *indication of an adverse to mcdonalisation tendency in social action, which, in short, may be defined as an unitas multiplex (unity in diversity). The concept is present in a discussion under creation of a new Europe and its socio – cultural unification;*
- *reflection on research (on and for social work), concerning „quality of life“ category.*

UWAGI WSTĘPNE

Rozpoczynając wystąpienie pragnę przede wszystkim wyrazić radość z możliwości po raz kolejny spotkania naukowego między naszymi Katedrami i równocześnie żal, iż tak wielu kolegów z Katedry Pedagogiki Społecznej UŁ nie jest z nami. Co spowodowało poważne zaburzenia w programie konferencji. Jako kierownik tej instytucji bardzo przepraszam za te sytuację. Dziękuję także za wyrozumiałość dla sytuacji, w której nasza Katedra znalazła się na dużym zakręcie swego rozwoju.

Zagadnienie postawione w tytule seminarium jest rozległe i jak rozumiem ma stanowić przygotowanie do ewentualnej realizacji projektu badawczego obejmującego zagadnienia jakości życia jako kategorii umożliwiającej analizę mechanizmów życia społecznego, skutków, możliwości przeciwdziałania etc. Z tego też powodu moje wystąpienie będzie ograniczone do:

- bardzo skrótovej charakterystyki negatywnych dla jakości życia, waloryzowanej pozytywnie, skutków obserwowanego w wielu sferach życia (zarówno zawodowej, jak też prywatnej) procesu mcdonaldyzacji życia społecznego;
- próby odniesienia i analizy kategorii „jakość życia” do jej wymiaru społeczno-pedagogicznego, wyrażającego się m. in. W określeniu pojmowania pracy socjalnej przez pedagogikę społeczną, jako aktywności ułatwiającej włączanie się jednostki w relacje z sobą samym i z innymi oraz w uznaniu działania społecznego jako instytucji w trakcie tworzenia i rozwoju;

- zasygnalizowania przeciwstawnej do mcdonaldyzacji tendencji postrzegania i działania w tkance społecznej, którą skrótowo można określić unitas multiplex (jedność w różnorodności). Koncepcji bardzo żywo obecnej w dyskusji nad tworzeniem nowej Europy i jej unifikacją (jej granicami) społeczno-kulturową;
- zastanowienia się nad niektórymi cechami badań w/nad/dla pracy socjalnej (takimi jak processualność i temporalność), ich funkcjami (poznawcza, sprawcza i kształcąca lub lepiej kształtującą) oraz niektórymi dylematami epistemologicznymi, odnoszącymi się do kategorii pojęciowej „jakość życia”.

POSTAWIENIE PROBLEMU NA MARGINESIE AKTUALNEJ DYSKUSJI NAD KONSEKWENCJAMI MCDONALDYZACJI I DE-HUMANIZACJI ŻYCIA SPOŁECZNEGO

Kategoria jakości życia, znana i analizowana uprzednio, na nowo staje się atrakcyjnym przedmiotem badań i analizy, z uwagi na obserwowane niepokojące konsekwencje globalizacji, a zwłaszcza mcdonaldyzacji dla życia społecznego, którą zdaniem G. Ritzera¹, w skrócie określają następujące mechanizmy społecznego:

- dążenie do efektywności za wszelką cenę („patologiczna efektywność”);
- postępowanie kalkulacyjne, czyli bezwzględne przedkładanie oceny ilościowej (wyceny) nad ocenę jakościową i podejmowanie działania li tylko w przypadku przewidywania pożytku (co mi to da?, co z tego będą mieć?);
- postępowania charakteryzującego maksymalną przewidywalnością, dająca mirażę pewności i porządku, zmuszająca do postępowania zrutynizowanego, schematycznego, w konsekwencji utrudniającego nabywanie tożsamości indywidualnej i społecznej;
- w konsekwencji takiego organizowania życia społecznego, które zmierza do manipulowania ludźmi, poprzez stopniowe, niepostrzeżone zastępowanie ich pracy przez maszyny, automaty. Sprzyja temu wszechobecna w życiu społecznym racjonalizacja, rozumiana tu nie w znaczeniu klasycznym Descartes², jako posługiwanie

¹ G. Ritzer, Mcdonaldyzacja społeczeństwa, W-wa 1999.

² A. R. Damasio, Błąd Kartezjusza, Poznań 1999.

się rozumem, czy w ujęciu T. Kotarbińskiego³, jako antycypacja zdarzeń, ale jako „nieracjonalna racjonalność“ przejawiająca się w maksymalizacji wysiłków w celu działania efektywnego, to jest według reguły: minimum wysiłku maksimum pożytku.

Te skrótkowo przypomniane cechy postępującego procesu mcdonaldyzacji widoczne są w życiu społecznym w postaci m. in. nadmiernej dbałości o dyscyplinę, porządek, systematyzację, formalizację, rutynizację, stałość, metodyczność zachowań. W konsekwencji, przestrzeganie tych reguł daje poczucie pewności, przewidywalności zdarzeń (te same scenariusze, schematy postępowania) i zachowań jednostek, ale jest również życiem bez niespodzianek, bez przygód. Co może mieć również konsekwencje dla kształtowania się postaw indywidualnych wobec tego wszystkiego co jest inne od rytuału, schematu, utrwalonego sposobu bycia. Może więc sprzyjać wyłączeniu społecznemu, pogłębianiu stratyfikacji społecznej i rozwarstwienia społecznego, a także mnoży problemy z naszym stosunkiem do Innego (akceptacja, tolerancja, uprzedzenia, fobie, stereotypy itp.).

Konsekwencją tak pojmowanej racjonalności działań, gwarantującej stabilność doskonałego racjonalnego społeczeństwa jest dehumanizacja stosunków społecznych i relacji międzyludzkich. Na tle tej krótkiej charakterystyki szczególnego znaczenia nabiera kategoria jakości życia. Omawiając jej zagrożenia przywołuje się najczęściej dehumanizację relacji społecznych⁴, która:

- wyjąławia z twórczości, zmuszając pracowników do powtarzania najbardziej efektywnych, schematycznych operacji;
- ujednoliciła w sposób patologiczny relacje międzyludzkie, sprzyjając ograniczaniu kontaktów i stopniowemu wyłączaniu z poszczególnych sfer życia lub też fałszywemu „brataniu się“ poprzez posługiwanie się rytualnymi zachowaniami (uśmiech, pozdrowienia sztuczne, powierzchowne itp.), bezosobowości i anonimowości związków (zamiast kontaktu z ludźmi-kontakt z maszynami), niwelowaniu różnic i homogenizacji zachowań oraz powierzchowności wszelkich kontaktów międzyludzkich.

Listę konsekwencji negatywnych dla rozwoju indywidualnego procesów mcdonaldyzacji życia społecznego i społecznych konsekwencji globalizacji nie została tu wyczerpana. Nie omówiono także tych efek-

³ T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, W-wa 1965.

⁴ Por. G. Ritzer, op. cit., oraz *Connexions, Les sectes emprise et manipulation*, nr 73, 2000.

tów procesu globalizacji gospodarki, które sprzyjają rozwojowi społecznemu. Przyjęto bowiem jednostkową perspektywę analizy kategorii „jakość życia”. Z tej perspektywy, indywidualnej, szczególnie trafnym wydaje się syntetyczne podkreślenie paradoksu racjonalności: wizja społeczeństwa nastawionego na ilość, na pozorną obfitość, na kalkulacyjność, na przewidywalność i efektywność, powoduje eliminację zachowań twórczych, nietypowych, nie schematycznych, nie opłacalnych. Kryterium eliminacji jest racjonalność, czyli wybór tego, co mi się opłaca według schematu analizy kosztów i zysku. W konsekwencji jednak takie z pozoru racjonalne postępowanie staje się stopniowo nieracjonalne, bo opracowane schematy powodują w konsekwencji nieefektywność. Z punktu widzenia analizowanej kategorii „jakość życia” najbardziej niebezpieczne dla zachowania równowagi jest bycie poddanym złudzeniu rzeczywistości, któremu sprzyja dehumanizacja relacji społecznych, ich iluzoryczność i pozorność.

SPOŁECZNO – PEDAGOGICZNY WYMIAR KATEGORII „JAKOŚĆ ŻYCIA”

Zastanawiając się nad społeczno – pedagogicznym wymiarem kategorii „jakość życia” przyjmijmy perspektywę relacyjnej pracy socjalnej pojmowanej jako działanie tworzące instytucję⁵. Ta perspektywa, instytucjonalna, relacyjna i oparta na przesłankach respektu dla różnorodności oraz zmienności, a także symbolicznego wymiaru uznanych wartości jest usytuowana opozycyjnie wobec zrutynizowanego, przewidywalnego i zracjonalizowanego świata zewnętrznego poddanego regułom racjonalizacji i kalkulacji. Podstawową dla pedagogiki społecznej jest kategoria relacji społecznych, w jakie jednostki wchodzi ze sobą i z innymi, także z elementami środowiska społecznego, a więc związek między podmiotami działania społecznego, pojmowanego jako tworzenie instytucji.

Pojęcie pracy socjalnej i działania w edukacji i pracy socjalnej – podejście pedagogiki społecznej.

⁵ E. Marynowicz-Hetka, Ruchy instytucjonalne i pedagogika społeczna – wposzukiwaniu uzasadnień działania społecznego, w: *Pedagogika społeczna w Polsce – między stagnacją a zaangażowaniem*, pod red. E. Górnikowska – Zwolak, A. Radziejewicz-Winnicki, A. Czerkowski, Katowice 1999, s. 47 – 60.

Nie analizując szczegółowo poszczególnych koncepcji działania społecznego⁶, zatrzymajmy się bliżej nad jego aspektem społeczno-pedagogicznym, czyli pojmowaniem działania społecznego jako tworzenia instytucji. Punktem wyjścia dla określenia społeczno-pedagogicznego wymiaru / odniesienia działania w obszarze edukacji i pracy socjalnej, uwzględniającego jego kontekst społeczno-kulturowy, oraz uwarunkowania tworzenia i rozwoju, jest akceptacja, iż każda materia rzeczywistości społecznej, niezależnie od tego czy jest to edukacja, czy też praca socjalna, jest pojmowana jako instytucja, która nie jest nam dana raz na zawsze, ale tworzy się i zmienia wraz z nami. Do takiego rozumienia istoty działania społecznego inspirują i i uprawniają główne tezy pedagogii instytucjonalnych⁷.

Kategoria działania społecznego obejmuje następujące elementy:

- zdefiniowanie sytuacji, jej określenie, opisanie, nazwanie, wyjaśnienie, nadanie sensu i analizowanie jej kontekstu; jest to więc stawianie pytań o to: co to jest i dlaczego takie jest;
- orientowanie działania, poprzez artykułowanie jego celów i uzasadnień; są to pytania: po co i dlaczego zamierzamy podjąć działanie;
- podejmowanie aktywności (bądź projektowanie jej tylko, bądź też jedynie wskazywanie na niezbędność jej podjęcia), uwzględniające warunki działania, tj. kompetencje podmiotu działającego, kontekst społeczny, poziom działania, techniki i metody działania; są to więc pytania o to: kto, gdzie i jak zamierza działać.

Sytuację, która wymaga podjęcia aktywności przez pedagoga społecznego określa się najczęściej jako to, co burzy równowagę życia społecznego, bądź to, co jest konsekwencją tego zaburzenia. Ten nurt zainteresowań aplikacyjnych pedagogów społecznych ukazywany jest wyraźniej, niż definiowanie sytuacji działania jako to, co pomaga dojść do równowagi, bądź ją zachować. Złożoność metodologiczna definiowania sytuacji działania społecznego, a zwłaszcza jej wyjaśniania zachęca do odwoływania się bądź to do racji etycznych, bądź

⁶ Zagadnienie to omawiam w odrębnym studium: E. Marynowicz-Hetka, Kategoria działania społecznego w pedagogice społecznej – wybrane problemy analizy i przygotowania do działania, w: *Pedagogika społeczna. Tradycja-terźniejszość-nowe wyzwania*, pod. red. E. Trempała, M. Cichosz, Olecko 2001, s. 73 – 82.

⁷ Por. Ardoino J., Lourau R., red. *Les pedagogies institutionnelles*, Paris 1994, a także E. Marynowicz-Hetka, Instytucja społeczna, w: *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, pod. red. D. Lalak, T. Pilch, Warszawa 1999, s. 106 – 108.

też do poszukiwania rozwiązań w ujęciu pragmatycznym, np. wskazując na przydatność w definiowaniu sytuacji działania społecznego koncepcji rozwiązywania problemów. Określenie sytuacji działania, wskazanie na źródła teoretyczno-metodologiczne odniesień i argumentów w sposób wyraźny orientuje podejmowanie aktywności oraz utwierdza w jej celowości, sensowności, czy konieczności. W tym znaczeniu problematyka aksjologiczna, podejmowana w dyskusjach nad kształtem edukacji i pracy socjalnej, stanowić może zbiorowy głos nad orientowaniem działania społecznego.

Poszukiwanie orientacji w działaniu społecznym pedagoga staje się pewnym balansem między kierunkiem defensywnym a ofensywnym, między adaptacją a rozwojem, między dążeniem do stabilizacji a dążeniem do zmiany, między zmierzaniem do tego co znane (np. normy) – do pewności, a tym co nieznane – do niepewności. Te dylematy teleologiczne działania społecznego w edukacji i pracy socjalnej są obecne w wielu tekstach pedagogów społecznych, których wypowiedzi różnią się jedynie stopniem przekonania co do słuszności wypowiedzianych sądów.

Równie złożona jest dyskusja nad uzasadnieniem podejmowanego /projektowanego/ postulowanego działania społecznego. Odniesieniem może tu być koncepcja człowieka, zorientowanego na siebie czy /i zorientowanego na innych; dążącego jedynie do indywidualnego sukcesu i powodzenia, kierującego się wyłącznie zasadą racjonalności działania, czy też człowieka uwzględniającego w swych wyborach także innego. O wyborze podejmowanej aktywności przez pedagoga społecznego, o nadawaniu jej kierunku, reprodukcji /odtworzenia środowiska życia i świata społecznego, czy też promowania /modernizacji, regulacji, optymalizacji, często decyduje uznana wizja człowieka (zagubionego w sytuacji trudnej, czy też dzielnie pokonującego bariery i przeszkody) oraz wizja społeczeństwa, a właściwie miejsca człowieka w nim (otwarte-orientacja inkluzywna, zamknięta, czy raczej zamykająca się – orientacja ekskluzywna).

Kategoria działania społecznego jest centralną dla pedagogiki społecznej. Jej przedstawiciele bardzo absorbują kwestia podejmowania aktywności, bądź wskazywania na jej celowość. Mówi się przykładowo o: edukowaniu, ochranianiu, ukazywaniu świata wartości i ich transmisji, mobilizowaniu sił i zasobów, regulowaniu, ukierunkowywaniu rozwoju, aktywizowaniu, pomocy wzajemnej, wsparciu społecznym, przekształcaniu, wspieraniu rozwoju itp.

Z punktu widzenia często podnoszonego obecnie⁸ postulatu wieloprzesłankowości i wieloaspektowości podejść teoretycznych do pracy socjalnej i edukacji, jest to objaw korzystny, ponieważ pozwolić może na spełnienie marzeń wielu wychowawców na całościową analizę uwarunkowań procesów socjalizacyjno-wychowawczych. Czy jednak ta różnorodność nie jest równocześnie przejawem niedoskonałości i może być słusznym argumentem do postawienia pytania: jedna czy wiele orientacji działania społecznego w edukacji i w pracy socjalnej? Istotne jest także to jaki sposób sprostać wymogowi pozostawiania jednością w wielości. Ten wymóg staje się niezbędnym w myśleniu o działaniu społecznym w edukacji i w pracy socjalnej, od którego oczekuje się, aby tworzenie, współtworzenie instytucji było zorientowane na otwartość, włączanie i równoważenie tego co wyobrażone, z tym co realne, tego co utworzone z tym co w trakcie tworzenia, tego co asymetryczne, z tym co symetryczne, tego co monolityczne z tym co jest jednością w różnorodności.

JEDNOŚĆ W RÓŻNORODNOŚCI I KATEGORIA JAKOŚCI ŻYCIA

Sygnalizując jedynie analizę dwu podstawowych pojęć: praca socjalna i i działanie społeczne w edukacji i w pracy socjalnej odnieśmy się do całej złożoności uwarunkowań i dylematów wynikających z refleksji nad europejskim kontekstem tego zagadnienia. Przemiany w Europie, zmierzające do unifikacji kontynentu, przynajmniej w warstwie gospodarczej, politycznej, monetarnej, może także społecznej, mają tylu zwolenników co i przeciwników, choć osób wątpiących w możliwości, w faktycznie odczuwane przez jednostki tak daleko idące potrzeby jedności i jednolitości jest wiele, Procesy instytucjonalizacji tego zjawiska są daleko posunięte⁹.

W swej istocie więc te różnice stanowisk są tylko egzemplifikacją toczącej się od wielu lat dyskusji¹⁰, której problem właściwie oddaje

⁸ Po. np. A. Matenrys, *Wielość rzeczywistości w teoriach socjologicznych*, Warszawa 1997.

⁹ Por. m. in. H. Tokarova, *Globalizacja-szanse, zagrożenia i konsekwencje społeczne*, w: *Profesje społeczne w Europie, Z problemów kształcenia i działania*, Katowice 2001, s. 63 – 80.

¹⁰ Por. Wagner, A., *Europa – klub czy wspólnota*, wystąpienie ówczesnego Prezydenta EASSW na Zjeździe Założycielskim Polskiego Stowarzyszenia Szkół Pracy Socjalnej w Łodzi (marzec 1991), maszynopis.

następujące pytanie: jaka Europa; klub ekskluzywny, nobilitujący tych, którzy są jego członkami i stawiający, jak każdy elitarny klub wysokie standardy przynależności oraz, co najważniejsze, wyłączności. Czy też wspólnota obejmująca swym zasięgiem tych, którzy chcą być razem, aby wspólnie w miarę własnych możliwości uczestniczyć w jej tworzeniu i rozwijaniu.

Oczywiście, nader wyraźne są źródła dwu stanowisk kształtujących wizje Europy. Pierwsze, odnosi się raczej do analizy procesów ekonomicznych i ich wpływu na życie społeczne. Drugie jest raczej powrotem do marzeń socjalizmu utopijnego, czy życia wspólnotowego i odwołuje się do przesłanek interpretacji życia społecznego.

Również praca socjalna, w obu tych wizjach jest odmiennie sytuowana, choć w obu spełnia, co się często podkreśla, ważną funkcję polityczną¹¹. W pierwszym stanowisku – Europy „ekskluzywnej” – raczej oczekuje się od pracy socjalnej realizacji funkcji stabilizującej i normalizującej życie społeczne („strażnik” zmian i procesów społecznych). Jest to raczej model pracy socjalnej nastawiony na adaptację do warunków, do aktualnej sytuacji społecznej, na powrót (o ile to możliwe) do stanu pierwotnego, czyli do stanu normy. W drugiej koncepcji – Europy „wspólnot” – raczej oczekuje się od pracy socjalnej realizacji funkcji promocyjnej, a więc ukierunkowania na rozwój, dynamikę i zmianę.

Oba modele pracy socjalnej miały swą dynamikę rozwoju. W Polsce, pedagogika społeczna, a w niej koncepcja pracy społecznej H. Radlińskiej bardzo wyraźnie wpisują się w drugi z modeli pracy socjalnej – model promocyjny. Przypomnieć warto, że termin „społeczny” (praca społeczna) oddaje istotę działań społecznych, ukierunkowanych na tworzenie wspólnoty, oznacza równocześnie cel działania – dla społeczności i sposób osiągnięcia celu – siłami społecznymi¹². Porównanie tej koncepcji ze współcześnie zorientowaną promocyjnie pracą socjalną może być bardzo przydatne w odnajdywaniu równowagi w naszych związkach z innymi stanowiskami na ten temat w Europie (np. niemieckimi, francuskimi czy belgijskimi). Może sta-

¹¹ Lorenz, W. *Social in work a changing Europe*, London 1994, podaję za rec. v J. Szmagański, *Praca Socjalna* 1997/1.

¹² Por. Radlińska, H., *Pedagogika społeczna*, Wrocław 1961 oraz m. in. Marynowicz-Hetka, E. *Koncepcja pracy społecznej w Polskiej tradycji pedagogiki społecznej*, w *Pedagogika społeczna i praca socjalna. Przegląd stanowiska i komentarze*, pod red. E. Marynowicz-Hetka, J. Piekarski, D. Urbaniak-Zajac, W-wa 1996, s. 131 – 143.

nowić trzon, wokół którego obudowywać będziemy inne propozycje metodologiczne i metodyczne pracy socjalnej. Praca społeczna, tak rozumiana, znajduje swe odniesienia w tych stanowiskach interpretacyjnych, które postrzegają jej cel jako uczestnictwo we włączaniu w życie społeczne, polegające m. in. na równoważeniu relacji społecznych w jakie człowiek wchodzi z sobą samym i z innymi¹³. Często przy tej okazji stosowane pojęcie „profesji społecznych” odnosi się do tej szerokiej gamy kategorii zawodowych: asystentów społecznych, opiekunów, wychowawców, kuratorów sądowych, terenowych pracowników socjalnych itp, którzy w różny sposób i w różnych okolicznościach ułatwiają jednostce proces włączenia w życie społeczne¹⁴.

Urzeczywistnienie wizji „Europy wspólnot”, a zwłaszcza przestrzegania normy równoważenia wpływów, respektu dla wielości, inności i odmienności jest bardzo złożonym procesem edukacyjnym i społecznym, oczywiście nie wolnym od wpływów kontekstu społecznego. Dylematy z tym związane oddaje w sposób trafny W. Lorenz, zwracając uwagę na wiele trudności, na konieczność zawierania kompromisów w zachowaniu równowagi między „dążeniem do wykształcenia zasobu umiejętności zawodowych i naukowo uzasadnionej wiedzy a koniecznością uwzględniania (odnoszenia się do) kontekstu społecznego i szczególnych warunków społecznych oraz politycznych w danym kraju¹⁵”.

W dyskusji na temat związków kategorii „jakość życia” z edukacją, pożyteczne może być przypomnienie stanowiska francuskiego socjologa E. Morin, który zastanawiając się nad człowiekiem wykształconym XXI wieku odwołuje się do tego nurtu myślenia, w którym dbałość o równowagę między homo sapiens (racjonalnym) a homo demens (emocjonalnym) jest wartością. Jego zdaniem człowiek wykształcony w XXI wieku to taki, który potrafi „obcować z korzeniami” i potrafi umiejętnie oraz oryginalnie łączyć różne dziedziny, sięgając do przeszłości¹⁶. Jest to wizja edukacji pozwalająca na utrzymanie jedności w różnorodności. Ten wątek dyskusji jest żywo obecny w naukach społecznych, zarówno w Polsce. Zaś przedstawi-

¹³ Ranquet du M., *Les approches en services social*, Quebec 1991. Por. także: Lopez, M. L., *Laurdinois, P. Travail social-promotion humaine*, Bruxelles 1971.

¹⁴ *Profesje społeczne w Europie. Z problemów kształcenia i działania*, pod. red. E. Marynowicz-Hetka, A. Wagner, J. Piekarski, Katowice 2001, Śląsk, BPS.

¹⁵ W. Lorenz, op. cit.... s. 99 – 100.

¹⁶ E. Morin, *Penser l'Europe*, Paris 1987.

ciel pedagogii instytucjonalnych apelują o edukację wielodyscyplinarną, wielowątkową i wieloprzesłankową, ponieważ tylko tak wykształcona jednostka może być gotowa do wyjaśnienia złożoności i zmienności rzeczywistości społecznej – rzeczywistości, która jest stale w trakcie tworzenia i na nowo¹⁷.

Koncepcja zachowania jedności w różnorodności jest obecna także w działaniach metodycznych, pracy socjalnej. I nie chodzi tu tyle o rozwiązywanie problemów w skali mikro, ile o spożytkowywanie sił społecznych danej społeczności, jednostki do budowania/kształtowania własnej tożsamości. W tym ujęciu po wielu latach, także koncepcja pracy społecznej w polskiej pedagogice społecznej nabiera nowego wymiaru i barwy.

Kilka problemów epistemologicznych badań w obszarze pracy socjalnej – przykład kategorii „jakość życia“

Epistemologiczne dylematy badań prowadzonych w pracy socjalnej odnoszą się zarówno do samej natury badań prowadzonych w tym obszarze działania społecznego, jak też do ich kontekstu społecznego, to jest samej pracy socjalnej pojmowanej jako działania społeczne. Wynikają one ze specyfiki tej materii społecznej (pracy socjalnej), pojmowanej procesualnie i dynamicznie oraz wieloaspektowo. Wątpliwości epistemologiczne są tu typowe dla analizy, opisu i wyjaśniania każdej rzeczywistości, która stale jest w trakcie tworzenia i rozwoju. Rzeczywistości, która wpływając na zmianę innych, ich rozwój, zmienia także siebie. Oddziaływanie jest tu wzajemne i także z tego powodu może potęgować wątpliwości rozwiązań metodologicznych.

PERSPEKTYWY BADAŃ W/DLA/NAD PRACĄ SOCJALNĄ I TYPOWE PODEJŚCIA METODOLOGICZNE

Na wstępie przyjmijmy, że badania w pracy socjalnej rozpatrywać można z kilku perspektyw, które wyznacza określenie zakresu pojęcia „badanie”. Są to następujące perspektywy¹⁸:

- obiektywistyczna, odnosząca się do badań nad pracą socjalną, jej istotą, cechami, nad działaniem i tym co je orientuje. Cechą cha-

¹⁷ Ardorno. Op. cit., s. 73.

¹⁸ Tarkowska E., Temporalny wymiar przemian zachodzących w Polsce, w: Kulturowy wymiar przemian społecznych w Polsce, W-wa 1993, Por. także: Poultier le F., Recherches evaluatives en travail social, Grenoble 1990, PUG.

rakterystyczną tej perspektywy jest dążność do określenia paradygmatu działania w pracy socjalnej, do analizy faktów społecznych z nim związanych. Jest to, jak się na ogół przyjmuje, perspektywa obiektywistyczna w badaniach, w poznawaniu rzeczywistości. Ten typ badań sprzyja także opisowi przestrzeni pracy socjalnej w jej wymiarze instytucjonalnym i indywidualnym. Rezultaty tak prowadzonych badań mogą służyć opisowi pola pracy socjalnej i jego wyjaśnieniu. Mogą także być spożytkowane dla określenia kategorii „jakość życia” z pozycji zewnętrznego obserwatora;

- partycypacyjno – interpretatywna, która orientując badania „w” pracy socjalnej, pozwala na analizę, opis i ocenę podjętej aktywności w tkance społecznej, w konkretnej instytucji, w środowisku społecznym. Ten typ badań narzuca swoistą metodologię, wymagającą partycypacji w różnych rolach równocześnie – podmiotu działającego, pracownika socjalnego i badacza. Także specyficzne są cele i rezultaty tak pojmowanego badania. Są one bliższe bliższe antropologii i pojmowania przestrzeni pracy socjalnej jako elementu kultury, jako formy bycia w świecie. W pełniejszym zakresie niż badania prowadzone w perspektywie obiektywistycznej pozwalają na stosowanie podejścia interpretatywnego, pozwalającego nie tylko na analizowanie działania, ale także poszukiwaniu odpowiedzi o jego sens i znaczenie. Ten typ badań „w” pracy socjalnej jest bliski partycypacyjnej perspektywie badawczej, w której poza relacją badany-badacz pojawia się dyskurs prowadzony przez badacza, dyskurs, który łączy badacza z badanym i z jego światem, opisywanym poprzez prowadzone badania. W odniesieniu do analizowanej kategorii: „jakość życia” mogą to być np. badania pozwalające na ocenę odczuwania poziomu jakości życia przez badanych;
- transwersalna, procesualna, będąca swoistym połączeniem podejścia obiektywistycznego i interpretatywno-partycypacyjnego, pozwala na podejmowanie typu badań w pracy socjalnej, które dotyczą przebiegu jej jako procesu w określonej sytuacji i kontekście. Takie podejście pozwala nie tylko na analizę procesualną zdarzeń, sytuacji, mechanizmów, ale także na ocenę ich współbrzmienia (unisono) w trakcie zmiany. Jest to typ badań, który szczególnie może wzbogacić naszą wiedzę o tych sferach życia społecznego, które charakteryzuje dynamika, procesualność

i zmiana. Praca socjalna ujmowana z perspektywy obszaru działania społecznego posiada również te atrybuty. Także w tej perspektywie sytuują się badania nad jakością życia w jej wymiarze społeczno-pedagogicznym.

Chcąc zidentyfikować epistemologiczne problemy badań w pracy socjalnej, to znaczy badań odnoszących się do przestrzeni (obszaru) pracy socjalnej trzeba, jak wynika z powyższej kategoryzacji określić przestrzeń analizy – obszar pracy socjalnej (czym jest i jakie są jego atrybuty).

W świetle wstępnie omówionych problemów przedmiotu pracy socjalnej i działania społecznego w jej obrębie próba odpowiedzi na pytanie o specyfikę i specyficzność badań prowadzonych w obrębie, dla i nad pracą socjalną wydaje się trudna. Wyznaczają ją omówione we wstępie perspektywy analizy tego zagadnienia. To jest ujęcia obiektywistycznego, partycypacyjno-interpretatywnego oraz transwersalnego.

Uznanie, że badanie jest również działaniem, w sensie celowych czynów połączonych wspólną ideą, pozwala na wyodrębnienie kolejnej perspektywy analizy¹⁹. Jest nią zróżnicowanie orientacji badań na podejścia dyrektywne, (bezpośrednie) i niedyrektywne, (pośrednie). Czynnikiem różnicującym może być cel (przede wszystkim poznanie, opisanie i wyjaśnienie, czy także podjęcie aktywności terapeutycznej, o charakterze pomocy, ale także przedmiot.

Podejścia niedyrektywne w badaniach w pracy socjalnej zorientowane są raczej na kontekst społeczny, na analizę zjawisk społecznych, na wyjaśnianie mechanizmów życia społecznego. Jeśli zaś są zorientowane na jednostkę, to na ogół tak ukierunkowane, aby umożliwić poznanie i ocenę jej warunków rozwoju oraz ocenić możliwości zmian oraz poszukiwania celów. Odnoszą się zarówno do analizy i oceny zewnętrznych warunków działania i tworzenia instytucji, jak i do samego działania. Mieszczą się w tym sensie w kategorii badań realizowanych „nad” pracą socjalną i „dla” niej. Pełnią raczej funkcję poznawczą.

Podejścia dyrektywne zorientowane są raczej na konkretną jednostkę, grupę społeczną lub społeczność i odnoszą się bezpośrednio do nich. Przedmiotem ich są zwykle wzajemne relacje społeczne między jednostkami i grupami, ich poznanie, opis oraz ocena potrzeby i moż-

¹⁹ Por. Poulter, op. cit.

liwości zmian. Szczególnym przedmiotem analizy i badań może być relacyjny wymiar pracy socjalnej oraz samego działania podejmowanego w jej obrębie. Podejścia dyrektywne w badaniach mieszczą się w kategorii badań realizowanych „w” obszarze pracy socjalnej i pełnią raczej funkcję sprawczą.

NIEKTÓRE CECHY: PROCESUALNOŚĆ I TEMPORALNOŚĆ BADAŃ W PRACY SOCJALNEJ

W badaniach w pracy socjalnej szczególne miejsce zajmuje obok kategorii przestrzeni, kategoria czasu. Z tego punktu widzenia, w zależności od akcentowania czasu teraźniejszego, przeszłości i przyszłości wyróżnia się²⁰ różne orientacje badawcze.

Orientacja prezentystyczna, która charakteryzuje się dokonywaniem analiz i ocen z dnia na dzień, natychmiastowością i niecierpliwym oczekiwaniem skutków jest często obecna w badaniach przygotowywanych i wykonywanych pośpiesznie, na życzenie. Pozwala jedynie na zdefiniowanie przedmiotu działania.

Orientacja historyczna pozwala na spokojne spoglądanie w przeszłość i na odnajdywanie w niej argumentów dla obranego kierunku działania. Pozwala na pogłębione, o kontekst historyczny i doświadczenia innych generacji, zdefiniowanie przedmiotu działania oraz na uzasadnianie jego orientacji.

Procesualność pracy socjalnej, pojmowanej jako działanie społeczne wymaga, aby przyjmować obie perspektywy, co pozwolić może na pełniejszą jej identyfikację, respektującą realia, ale dobrze osadzoną w przeszłości (zarówno w biografii indywidualnej, jak i społecznej).

DYLEMATY EPISTEMOLOGICZNE BADAŃ W OBSZARZE PRACY SOCJALNEJ

Epistemologiczne dylematy badań prowadzonych w pracy socjalnej odnoszą się zarówno do samej natury badań prowadzonych w tym obszarze działania społecznego, jak też do ich kontekstu społecznego, to jest samej pracy socjalnej pojmowanej jako działania społeczne. Wynikają one ze specyfiki tej materii społecznej (pracy socjalnej), pojmowanej procesualnie i dynamicznie oraz wieloaspektowo.

²⁰ Por. Tarkowska, op. cit...

Wątpliwości epistemologiczne są tu typowe dla analizy, opisu i wyjaśniania każdej rzeczywistości, która stale jest w trakcie tworzenia i rozwoju. Rzeczywistości, która wpływając na zmianę innych, ich rozwój zmienia także siebie. Oddziaływanie jest tu wzajemne i także z tego powodu może potęgować wątpliwości rozwiązań metodologicznych.

Tak więc, można sformułować przypuszczenie, że dylematy epistemologiczne badań w pracy socjalnej nie są oddzielone od jej istoty i od jej atrybutów, a co więcej od nich zależą. Sądzę, iż zwłaszcza z powodu konstektowego uwikłania pracy socjalnej (i jej zróżnicowania właśnie z tego powodu) warto dbać o zrównoważenie poszukiwania aspektów uniwersalnych i specyficznych w badaniach nad pracą socjalną pojmowaną jako przestrzeń działania społecznego.

Wątpliwości budzić może także to, w jaki sposób możemy osiągnąć w badaniach realizowanych w pracy socjalnej, nad nią i dla niej równowagę między napięciem jakie zachodzi między:

- ideałem (modelem), wyobrażeniem rzeczywistości, a jej opisem i wyjaśnieniem;
- badaniem zawsze jakiegoś fragmentu obszaru pracy socjalnej, a tradycją kulturalnego holizmu²¹ i dążeniem do generalizacji oraz ujęcia systemowego;
- wyobrażeniem rzeczywistości uporządkowanej i racjonalnej, a jej praktyką raczej zmierzającą do nieporządku niż porządku;
- koniecznością utrzymania przez badacza dystansu wobec badanej rzeczywistości, równie potrzebnym zaangażowaniem w sam proces badania i działania. Co wymaga np. zgody na przemienność ról przedmiotu i podmiotu badania oraz znaczenie aspektów afektywnych i etycznych w badaniu.

Są to tylko niektóre z wątpliwości i nie aspirują do wyczerpania rejestru wątpliwości jakie nasuwają się w związku z podjętą problematyką. Są także aktualne w każdym z przypadków projektowania badań w dziedzinie pracy socjalnej, również z użyciem kategorii „jakość życia“

²¹ Podaję za Wyka A., Talabot czyli badacz społeczny jako przedmiot i podmiot zarazem, w: Kulturowy wymiar przemian społecznych w Polsce, op. cit.

KONKLUZJA

Na zakończenie tego wystąpienia, którego zamiarem było przybliżenie refleksji nad kategorią jakości życia postrzeganą z perspektywy społeczno-pedagogicznej, pracy socjalnej ujmowanej jako działanie, jako tworzenie instytucji powrócmy do dokumentu Rady Europy: „Enseigner la société, transmettre des valeurs”, wydanym w 1993 r, w którym podkreśla się znaczenie transmisji wartości i odniesień etycznych dla kształtowania tożsamości indywidualnej i tożsamości europejskiej/ich. Jest to propozycja edukacji i pomocy w dojrzewaniu społecznym poprzez wskazywanie na podobieństwa i różnice w kontekście społeczno-kulturowym poszczególnych krajów i regionów europejskich i ich spożytkowywania dla kształtowania jednostki w wielości odniesień właściwych współczesnym społeczeństwom. Przywołajmy także propozycję B. Suchodolskiego²², który wyodrębnia dwa typy podejść edukacyjnych: „edukację pewności”, gdzie znany jest cel, jakim jest adaptacja i określone są zasady uczestnictwa, oraz „edukację nadziei” zorientowanej ku przyszłości, opartej o analizę możliwości tworzenia jedności w różnorodności i niekoniecznie zorientowanej jedynie na działania skalkulowane, efektywne, przewidywalne odhumanizowane, zracjonalizowane, a raczej na ułatwianie znalezienia nisz twórczości, które bronią nas przed skutkami mcdonaldyzacji pozwalają na respektowanie jakości życia indywidualnego. Wówczas może nie tylko sama edukacja okazać się skarbem ukrytym opartym, jak chcą autorzy raportu przygotowanego pod kierunkiem J. Delorsa na czterech filarach edukacji: aby być, aby wiedzieć, aby działać, aby być z innymi i marzeniem *unitas diversitas* (jedność w różnorodności), ale także może stać się filarem naszego życia, nie ocenianego jedynie w sposób ilościowy, ale przede wszystkim w jego wymiarze jakościowym. Może także poprzez kształcenie i edukację możliwe będzie zniwelowanie paradoksu czasów globalizacji kiedy to ilość, nastawienie na pozorną obfitość niszczy jakość, bądź też chociaż zagraża jakości życia, jej ochronie. Może wreszcie tak pomyślana edukacja pozwoli na zminimalizowanie dążenia do efektywności, przewidywalności, kalkulacyjności (czy mi się to opłaca, co będę z tego mieć) to wszystko są cechy racjonalnego działania (nie w sensie działania rozumnego i antycypującego zdarzenia), ale w sensie działania powtar-

²² Suchodolski, B., Wychowanie mimo wszystko, W-wa 1990 s. 296 – 312

zanego, przewidywalnego umożliwiającego życie bez niespodzianek, metodyczne, zrutynizowane, sformalizowane, usystematyzowane, zdyscyplinowane, a więc pewne. I przyczyni się do zwątpienia i pokory wobec siebie i innych.

KVALITA ŽIVOTA AKO TERMÍN A INTERPRETÁCIA

Quality of life as a term and interpretation

Oľga BALEGOVÁ

Kľúčové slová: indikátory, interpretačné modely, faktuálne termíny.

Abstrakt: Kvalita života ako vedecko – filozofická téma býva spájaná s tromi výskumnými a epistemologickými orientáciami, zameranými na zisťovanie a interpretovanie 1. sociálnych indikátorov, 2. ekonomických indikátorov, 3. indikátorov tzv. psychickej pohody (well – being; E. Diener, E. Suh, 1997). Tretia skupina indikátorov je spojená s nejasnou kategóriou subjektívne (individuálne, nadindividuálne) projektovaného hodnotového obrazu sveta a s vysokým stupňom komplexnosti a synergickosti.

Termíny a poznatky späté s uvedenými smermi majú rôznu teoreticko – metodologickú provenienciu (analytickú, syntetickú, idealizačnú, faktúálnu). Vstupujú do dvoch odlišných typov interpretačných procedúr, vypracovaných v 1. teórii vedy, 2. semiologicko – hodnotových analýzach sociálneho správania a kreativity. Jednou z úloh teórie prislúchajúcej k téme kvalita života je preto vytvoriť invariantné pravidlá výberu, prepájania a prekladu rôznych typov tvrdení.

Key words: indicators, models of interpretation, factual terms.

Abstract: Quality of life as a scientific and philosophical theme is connected with three research and epistemological orientations focused at spotting and interpreting of 1. social indicators, 2. economic indicators, 3. well – being indicators (E. Diener, E. Suh, 1997). The third group of indicators is connected with ambiguous category of subjectively (individually, super-individually) projected values with high degree of complexity and synergy. Terms and knowledge interconnected with the above approaches are of various theoretical and methodological provenience (analytic, synthetic, idealising, factual). They enter into two different types of interpretation procedures elaborated in 1. theory of science, 2. semiological – value oriented analyses of social behaviour and creativity. One of the theories related to quality of life tasks is to create an invariant rules for selecting, interconnecting and translation of various types of assertion.

Významové kontexty slovného spojenia *kvalita života* nie sú nové. V odbornej literatúre sa odkazuje do pôvodného aristotelovského konceptu slova *eudaimonia* v zmysle individuálna blaženosť (blaho), do tradícií východných filozofií, podriaďujúcich individuálne záujmy vyššiemu celku i do Kantovej koncepcie kategorického morálneho imperatívu a univerzalizmu (Diener, Suh, 1997, s. 189). Dôležitým významovým pozadím tohto výrazu v našom kultúrnom prostredí, je (aristotelovské) kategoriálne označenie *kvalita*, ktoré je v európskej filozofickej tradícii najvšeobecnejším pomenovaním pre objektívne existujúcu jednotu podstatných vlastností nejakej veci, prejavujúcu sa v zhodách a rozdieloch medzi ňou a inými vecami.

Termín (kvalita života) je v súčasnosti spravidla spájaný s jeho antropologickými, psychologickými, sociologickými, eticko-právnymi, politologickými, politickými, ekonomickými, environmentálnymi a ďalšími kontextami a v tomto zmysle je označením pre súbory čiastkových kvalít. V priebehu 20. storočia a najmä v jeho druhej polovici sa uplatnil v teóriách spôsobu života, životného štýlu a pri vymedzovaní životných podmienok a štandardov (najmä v etnosociológii, etnopsychológii, sociálnej psychológii). Do centra bádateľského záujmu vied o kultúre a spoločnosti sa dostal v súvislosti s obnovenou potrebou kvalitatívnych a hodnotových analýz. Stalo sa tak v situácii preskupenia pozornosti viacerých humanitných vied na otázky ľudskej každodennosti, individuálnej životnej cesty, na spôsob života jednotlivcov, patriacich k rôznym typom sociálnych zoskupení či pospolitostí, na vzťah medzi vedeckými a mimovedeckými semiotickými sústavami vedenia o svete, na otázky sociálnej komunikácie v jej najrozmanitejších významových a funkčných väzbách, vrátane zintenzívneného záujmu o umeleckú recepciu a komunikáciu. Súvisel s tým najmä nástup etnometodológie a tých stratégií empirického bádania, ktoré sú v sociológii späté interpretatívnou paradigmou spoločnosti a kultúry, osobitne s teóriami symbolického interakcionizmu, inštitucionálnymi teóriami a aplikačnými oblasťami semiológie ako teórie znaku a významu. Stredobodom pozornosti sa stali kvalitatívne stránky dynamických pohybov sociálnej komunikácie, v priebehu ktorých dochádza k utváraniu a reprodukovaniu *sociálnej reality* v rôznych reálnych semiotických prostrediach, charakterizovaných rozmanitými kultúrnymi-sociálnymi vzorcami očakávaní a správania.

Z pohľadu experimentálnych a empirických vied je výraz *kvalita života* zároveň považovaný za málo prepracovaný pojem sociologic-

kej, futurologickej a sociálne reformátorskej proveniencie (Petrusek, 1996, s. 557) a nepociťuje sa vedecká potreba budovať k tomuto problému osobitnú teóriu všeobecnejšieho typu. Prehľadové a encyklopedické práce, týkajúce sa priamo alebo sprostredkovane tejto problematiky, sa spravidla obmedzujú na enumeráciu základných výskumných smerov, možnosti ich metodologického rozvíjania a explikáciu empirických dát v súvislosti s celkom reálnymi problémami a potrebami života konkrétnych sociálnych zoskupení a jednotlivcov (por. napr. Petrusekov reprezentatívny a informačne nasýtený *Velký sociologický slovník* z r. 1996 a heslá kvalita života, sociálne ukazovatele, životné podmienky, spôsob života a pod.).

Podobne aj reprezentatívna prehľadová štúdia E. Dienera a E. Suha (1997) uvádza tri základné záujmové oblasti skúmania ukazovateľov kvality života, zahŕňajúce kvantitatívne i kvalitatívne dáta:

1. Ekonomické indikátory, sledujúce mzdové a príjmové rozvrstvenie vo vnútri určitej spoločnosti, distribúciu bohatstva a chudoby a pod.
2. Sociálne indikátory v užšom slova zmysle, zahŕňajúce otázku zdravia a zdravotníctva, kriminality, vzdelania a školstva a rozmanité empiricky získané demografické ukazovatele.
3. Indikátory subjektívnej psychickej pohody (well being), vzťahujúce sa k reakciám jednotlivcov na ich vlastný život.

Hodnotiacim kritériom v poslednom uvádzanom prípade sú normatívne ideály, subjektívna osobná skúsenosť alebo schopnosť identifikovať, voliť a rozhodovať sa pre stratégie, smerujúce k spĺňaniu ambícií či aspirácií jednotlivcov. Táto i spomenuté skupiny ukazovateľov súvisia s individuálnym zhodnotením obrazu spoločnosti a kultúry, utváraným rozmanitých typov hodnotových sociokultúrnych tradícií rekonštruovateľných na makro –, mezo – a mikroúrovni interpretáciou kvantitatívnych a kvalitatívnych dát faktuálneho (overovateľného) typu.

Výraz kvalita života z vyššie uvedených dôvodov významovo a funkčne interferuje s radom mnohých metodologických, epistemologických pojmových oblastí, rovín, problémov a tém. Svojím významovým spektrom zasahuje do rozmanitých špeciálnych vied a preto je práve tak interdisciplinárnym, ako intradisciplinárnym problémom. Aktuálny spôsob používania termínu naznačuje, že najmä v súčasných sociologických a psychologických vedách vystupuje ako operačný a operacionalizovaný termín. Otvorenou otázkou preto ostáva proble-

matika integrujúcej interpretácie najrozmanitejších typov dát, vymedzenie pozícií a kompetencií rôznych typov interpretantov, ako aj otázka miery uvedomovania si tohoto problému a spôsob jeho formulovania. Súčasný stav rozpracovania a explikácie pojmu sa tým približuje k situácii, v ktorej sa nachádzali, resp. nachádzajú napr. pojmy kultúra, spoločnosť, ako i rad iných pojmov z oblasti špeciálnych vied.

Východiskom úvah o referenčných kontextoch termínu kvalita života z hľadiska explikačného objasňovania získaných dát a potrieb možnej predikcie je doterajšia vedecká interpretačná tradícia. K dispozícii sú dva orientujúce a zároveň veľmi všeobecné koncepty interpretačných stratégií. Prvý z nich je spätý s teóriou a filozofiou vedy a logickou sémantikou, druhý s tradíciou hermeneutiky.

V prvom z uvedených epistemologických okruhov bola sformulovaná sústava troch východiskových a súčasne vzájomne prepojených modelov vedeckého poznania a k nim prislúchajúcich typov vedeckých pojmov, resp. termínov a poznatkov (teoretických idealizačných, teoretických faktuálnych a empirických faktuálnych). Táto sústava je tvorená: 1. Synchronne štrukturovanými modelmi systémov bez reálneho časového správania, 2. Diachronickými modelmi systémov, 3. Modelmi empirických synchronne štrukturovaných systémov s reálnym časovým správaním (por. napr. Laitko, 1979). Základom rozdielu medzi nimi sú tri odlišné zorné uhly, týkajúce sa časových, pohybových a priestorových charakteristík sociálnej reality zachytenej v podobe vedeckých dát, poznatkov, tvrdení či záverov s vzájomne sa rôzniacou typologickou príslušnosťou.

Do skupiny synchronne štrukturovaných systémov bez reálneho časového správania možno zaradiť všetky výskyty idealizovaných termínov a s nimi súvisiacich poznatkov, vychádzajúcich z najabstraktnejších (idealizovaných) predpokladov. Ich poznávacia hodnota nie je závislá na tom, či tvrdenie v danej podobe je alebo nie je konkrétne spĺňané a empiricky overiteľné (napr. absolútne čierny bod, informácia, gén, všeobecný zákon gravitácie vo fyzike, všeobecná definícia kategórie kvalita alebo najvšeobecnejšie vymedzenie pojmov výchova, potreba a pod. (k tomu por. napr. Kmita, 1975; Ossowski, 1971).

Diachronické systémy reprezentujú vecne rozmanité konštrukty časových následností, v ktorých sa uplatňujú rôzne typy logických vzťahov, pričom kauzálny vzťah medzi nimi reprezentuje iba jeden z možných prípadov usporiadania časových kontinuí. Do tejto skupiny

patrí celý súbor typov, počínajúc periodizačnými modelmi dejinných úsekov spoločenského a kultúrneho vývoja (hospodárske, politické, archeologické, literárne dejiny, dejiny výchovy a vzdelávania a pod.), až po modely konštantne usporiadaných algoritmických procesov a operácií (aritmetických, technických, výrobných) alebo napr. programované kontinuá učebných režimov a pod. Diachronické modely zobrazujú priebeh časových kontinuí ako vecne diskontinuítne následnosti a pojem kvalita sa v tomto zmysle zobrazuje ako pretržitá vlastnosť vecí a javov, odvodená z historicky premenlivých stavov daného systému. Tvrdenia tohoto typu sú tvrdeniami faktuálnymi, t. j. poznatky o príslušných javoch majú teoretický charakter, ktorých spĺňanie alebo nesplňanie je empiricky overiteľné. Termíny kvalita, resp. kvalita života ako diskrétné termíny by sa v tomto prípade mali teda vzťahovať k stavom relatívnej a kontrolovanej stability, stálosti a trvania vybraných a kontrolovaných súborov nap. hodnotových (etických, ideologických a pod.) ukazovateľov v určitom historickom období. V obdobiach relatívne stabilne prebiehajúcich sociálnych procesov sa pritom z pohľadu účastníkov a aktérov sociálnych procesov kvalita (života) spravidla môže javiť ako relatívne stály a trvalý atribút vecí.

Interpretačné modely empirických synchronne štrukturovaných systémov s reálnym časovým správaním sú späté s operacionalizovateľnými a operačnými termínmi. Z vyššie naznačeného opisu súčasnej terminologickej situácie v súčasnej vede je zrejmá dominancia práve tohto modelu. Prostredníctvom operačných termínov možno zaznamenávať diskontinuítne zmeny hodnotových a kvalitatívnych parametrov ako reálne existujúce varianty a variety všeobecných tvrdení a pojmov (prislúchajúcich k dvom vyššie načrtnutým interpretačným modelom). Epistemologický interpretačný prístup tohoto typu sa vzťahuje k správaniu sa dynamických (deterministických a stochastických) živých a otvorených systémov s vysokým stupňom komplexnosti. Sociálne podmienený obraz o kvalite (života) sa z pohľadu aktérov sociálnych vzťahov javí ako diskontinuitá vlastnosť a funkcia, a to bez ohľadu na to, či ide o extrémne turbulentné zvraty v živote spoločnosti sprevádzané masívnou individuálnou alebo kolektívnou frustráciou, alebo (kompromisné) riešenia bežných kolízií v interpresonálnej alebo interskupinovej komunikácii.

Dôležitou súčasťou vyššie charakterizovanej situácie je problematika adekvátne vyvodených významov termínov a k nim prislúchajúcich poznatkov z hľadiska sémantickej tradície konštituovanej

Ch. Pierceom, pretože sa nepriamo vzťahuje k otázke vzájomného prepojenia uvedených modelov postulovaním dvoch základných typov interpretantov. Napr. v prípade výrazu kvalita života by malo ísť jednak o interpretanta v pozícii všeobecného pojmu (invariant), jednak o interpretanta späť s podmienkami aktuálneho prostredia a vzťahujúceho sa k najrozmanitejším kultúrnym a historickým variantom a varietam (kvality života). Mali by sa voči sebe nachádzať v postavení *prekladu* jedného pojmového (významového) systému na iný pojmový (významový) systém. Z tohoto pohľadu je potom význam výrazu *kvalita života* prekladom daného (významu) výrazu do iného semiotického (včítane vedeckého) systému. Najvšeobecnejší význam tohoto výrazu je zároveň tým „všetkým, čo znak zahŕňa explicitne mimo svoj kontext a okolnosti výpovede“ (Jakobson, 1989, s. 55 – 56).

Druhý z uvádzaných východiskových a základných typov interpretačnej stratégie je spätý s hermeneutickým opisom a vysvetľovaním subjektívnych postojov, dát a hodnotení, v ktorých sa zobrazuje spôsob, akým jednotlivci a skupiny prijímajú sociálnu realitu, aký význam a funkcie jej prikladajú, aké mechanizmy selektívneho triedenia uplatňujú, ako sociálnu realitu tvoria, pretvárajú, adaptujú si ju a ako jej rozumejú. Táto problematika, spätá so záujmom o hodnotové a existenciálne parametre *well being* sa popri weberowskej tradícii, založenej na východiskovej kategórii *chápania*, otvára interpretačným možnostiam semiológie ako všeobecnej teórie o znakoch a významoch a jej využitiu v teóriách a praxi interpersonálnej, resp. sociálnej komunikácie. Súvisí s tým obnovený záujem o sféru symbolov a symbolizácie v sociálnej komunikácii vôbec, rozvíjaný paralelne s vedami orientovanými na oblasť umeleckej a estetickej kultúry.

Rozsiahla oblasť týchto a analogických interpretačných úloh, spojených s práve uvedenou stratégiou, zároveň súvisí s problémovými kontextami, reprezentovanými práve tretím z vyššie uvádzaných modelov (teórie vedy). Predmetom záujmu v oboch prípadoch je dynamický pohyb týchto systémov a procesov, ktorý má fázový priebeh, je nelineárny, nekauzálny a diskontinuitný, správa sa chaoticky, rekurzívne, pohybuje sa po rozmanitých semiotických a funkčných trasách a spája sa s hodnotovo rozmanitými víziami a modelmi subjektívneho *uspokojenia*. Diskontinuitnosť sa skúma ako súčasť správania samoorganizujúcich sa živých otvorených systémov, v ktorých funkcie nie sú pevne a trvalo pripútané k zložkám systémového kontinua a javia sa ako jeho situačne a funkčne redistribuovateľné vlastnosti. Modelo-

vým prípadom tohoto typu je priebeh individuálnej, skupinovej či interpersonálnej, resp. sociálnej komunikácie. Podľa Younga v jej priebehu vzniká (Durkheimova determinujúca) realita kultúry a spoločnosti ako *sociálna realita sui generis*, v rámci dynamických fázových pohybov symboly menia svoje významy a použitie, sociálne fakty sú v každodennej užívateľskej praxi *opätovne pretvárané* a rôzne transformácie sociálnej identity, sociálnych príležitostí a statusov prebiehajú diskontinuitne (Young, 1997, s. 321 – 324; k tejto problematike por. tiež: Nosek, 1999).

Dôraz na poznávanie tejto stránky sociálnej reality je zároveň sprevádzaný kritickou revíziou a redefiníciou doterajších východísk a záverov, opisujúcich a vysvetľujúcich konkrétne historické spoločenské a kultúrne systémy z pohľadu dominujúcej redukcionistickej diachronickej lineárnej perspektívy a kauzálnej koncepcie dejín, resp. prevažne z pohľadu konsenzuálnej paradigmy kultúry a spoločnosti (por. k tomu napr. Keller, 1992), včítane portroyalistickej a postosvietenskej sémantickej tradície (por. napr. Hubík, 1994; Welsch, 1994). Vytváraný a reprodukováný obraz sveta, prítomný v pozadí subjektívnych obrazov kvality života, by mal byť v práve uvedenom prípade ekvivalentom stacionárnych stabilných a relatívne uzavretých sústav s jednoznačne predvídateľným a programovateľným sociálnym správaním, založeným na vízii identity individuálnych a kolektívnych intencií a normatívnych kvalít. Predmetom kritickej pozornosti je, okrem iného, problémové miesto tejto paradigmy: jej vlastný referenčný rámec, ktorým sú globálne centralistické koncepty makrospoločenského, makrokultúrneho typu (jedným z nich je nap. obraz vývojovej kauzálnej následnosti spoločensko-ekonomických formácií a sústredenie sa najmä na opis a sociálne záväznú normatívnu interpretáciu ich zjednocujúcich znakov). K tejto paradigme vedy by mal prislúchať kultúrny obraz sveta s centrom, ktorý napr. Z. Bauman gnómicky a metaforicky charakterizoval termínmi *ovládací panel*, *správna rada*, *riadiaci úrad* (1999, s. 75).

Naznačený presun akcentov bádateľskej pozornosti na problematiku empirických systémov s reálnym časovým (a priestorovým) správaním, t. j. na otázky, späté so správaním sa dynamických deterministických chaotických systémov, súvisí so záujmom o empiricky *reálne* zistiteľné synergetické vzťahy medzi všetkými agensami komunikačných vzťahov a vecným prostredím, v ktorom sa konštituuju (nap. aj v podobe zisťovaných indikátorov kvality života, včítane mie-

ry subjektívneho uspokojenia). Naznačená reorientácia bádateľských záujmov zároveň prebieha v období významných makrospoločenských zmien, označovaných ako procesy globalizácie. Spoločenské zoskupenia, resp. pospolitosti, ktoré do nich vstupujú, napr. Z. Bauman charakterizuje ako spoločnosti bez teritoriálne a stabilne ohraničeného ohniskového centra a obdobie týchto zmien označuje ako dobu lokálnych či regionálnych centrizmov, v ktorej „integrácia a parcelovanie, globalizácia a teritorializácia sú vzájomne sa dopĺňajúce procesy“ (Bauman, 1999, s. 85).

Zmeny v bádateľskom skúmaní, reflektovaní a intepretovaní sociálnej reality sa v rôznych oblastiach humanitných vied označuje rôzne: vo filozofických, enviromentálnych či antropologických a pedago-gických vedách atď. ide o problematiku legitímnosti subjektivity a individuality spätých s pragmatickou stránkou ľudskej sociálnej existencie. V literárnej vede, jazykovede a vedách o umení sa hovorí o postmodernom objavení úlohy príjemcu (čitateľa, užívateľa-interpreta, a pod.), jeho rečovom správaní a jeho aktívnej pozícii v redefinícii a rekonštrukcii (dekonštrukcii) písaných i nepísaných, vizuálnych, akustických, prežívaných atď. socio-kultúrnych kódov, komunikátov, textov. Vo všeobecnosti ide o presun záujmu na procesy subjektívneho (individuálneho a kolektívneho) tvorenia, upravovania, dourčovania, adaptovania, dotvárania, rozvíjania, redefinovania a pod. kultúry a spoločnosti v podobe vecí, komunikačných aktov a procesov, sociálnych inštitúcií, organizácií atď., ktoré sú zároveň špecificky a nadindividuálne kódovanými textami kultúry a prezentáciami správ o dobovom obraze sveta.

ZHRNUTIE

Bádateľský záujem o problematiku kvality života je v súčasnom období zameraný na skúmanie troch skupín indikátorov. Sú to 1. Sociálne indikátory (zdravotníctvo, školstvo, a vzdelanie, kriminalita a pod.), 2. Ekonomické indikátory (chudoba, distribúcia národného bohatstva a pod.), 3. Indikátory typu *subjektívna psychická pohoda* (*well being*). Uvedené skupiny ukazovateľov sa vzťahujú k vybraným súborom čiastkových kvalít, spájaných s rozmanitými (ekonomickými, sociálnopsychologickými, environmentálnymi, sociologickými, politologickými a pod.) kontextami. Pojem kvalita života v nich spravidla vystupuje ako faktúálny teoretický a empirický

termín. Je prítomný v tvrdeniach, vzťahujúcich sa k jednému z troch modelov vedeckej interpretácie rozvíjaných v teórii vedy, t. j. K modelom empirických synchronne štrukturovaných systémov s reálnym časovým správaním. Tretia skupina uvedených indikátorov zároveň nadväzuje na interpretačnú tradíciu hermeneutiky, rozvíjanú s koncepciami symbolického interakcionizmu, konceptoch sociálnej komunikácie atď., sledujúcich o. i. otázky miery subjektívneho uspokojenia. Potreba budovať k problému *kvalita života* všeobecnejší konceptuálny rámec nie je v súčasnom období explicitnejšie uvedomovaná a formulovaná.

LITERATÚRA

- BAUMAN, Z.: *Globalizace. Důsledky pro člověka*. Praha, Mladá fronta 1999.
- DIENER, E., SUH, E.: Measuring Quality of Life: Economic, Social, and Subjective Indicators. *Social Indicators Research*, 40, 1997, s. 189 – 216.
- HUBÍK, S.: *K postmodernismu obratem k jazyku*. Boskovice, Albert 1994.
- JAKOBSON, R.: *W poszukiwaniu istoty języka*. Zv. I. Warszawa, Piw 1989.
- KELLER, J.: *Úvod do sociologie*. Praha, Slon 1992.
- KMITA, J. (ed.): *Wartość, dzieło, sens*. Warszawa 1975.
- LAITKO, H.: Věda o vědě a systémový přístup. In: *Dialektika a systémový přístup*. Praha, ČSAV 1979.
- NOSEK, J. (ed.): *Chaos, věda a filosofie*. Praha, Filosofia 1999.
- OSSOWSKI, J. (ed.): *Metodologiczne problemy teorii socjologicznych*. Warszawa 1971.
- PETRUSEK, M. a kol.: *Velký sociologický slovník*. Zv. I. Praha, Karolinum 1996.
- WELSCH, W.: *Naše postmoderní moderna*. Praha, Zvon 1994.
- YOUNG, T., R.: Chaos Theory and Symbolic Interaction Theory: Poetics for the Postmodern Sociologist. *Symbolic Interpretation*, 14(3), 1997, s. 321 – 334.

AUTOREGULAČNÝ IMUNITNÝ SYSTÉM JEDNOTLIVCA V PROCESE GLOBALIZÁCIE A TRANSFORMÁCIE NA SLOVENSKU PO ROKU 1990

Autoregulatory Immunity System of Individual in the Process of Globalization and Transition in Slovakia after 1990

Vincent KOVAČIČ

Kľúčové slová: *Vplyvy globalizácie v slovenskej spoločnosti. Negatívne pôsobenie globalizácie na jednotlivca a východiská z ohrozenia a jeho problémov. Autoregulácia (a vnútorný) imunitný systém jednotlivca (AISJ). Determinujúce faktory AISJ. Aplikácia systému a fenomén selfmanažmentu. Programovanie kvality osobného života jednotlivca. Transformácia hospodárstva na Slovensku.*

Abstrakt: *V podmienkach transformácie postkomunistického Slovenska fenomén globalizácie preniká do všetkých oblastí verejného života, ovplyvňuje nielen ekonomickohospodársku sféru a politicko-stabilizačné zámery v spoločnosti, ale i životný program a kvalitu života každého jednotlivca. Konceptné úsilie a prvky liberalizmu, konzumného štýlu a extrémnej kvázidemokratizácie destabilizujú premyslené a pozitívne trendy v kreatívnom rozvoji osobnosti človeka a realizačnom potenciáli ľudských zdrojov. Východisko v ohrození jednotlivca a spoločnosti možno vidieť v autoregulačnom imunitnom systéme, ktorý predstavuje jeden z podstatných činiteľov kvality osobného života. Aplikačným prvkom systému je individuálny selfmanažment.*

Key words: *Globalisation impact on Slovak society, Negative effect of globalisation on individual and way out of danger and related problems. Autoregulation and (inner) immunity system of individual (AISJ). Factors determining AISJ. Implementing of self-management phenomenon. Programming the quality of personal life. Economic transformation in Slovakia.*

Abstract: *Under conditions of post-communist transition of Slovakia the globalisation phenomenon penetrates into all areas of public life. It influences economic sphere, political efforts for stability in the society as well as life program and the quality of life of each individual. Concepts and efforts bearing the elements of liberalism, consumers style and extreme quasi-*

democracy destabilise industrial and positive trends in a creative development of personality and realisation potential of human resources. The way out of danger is thus perceived in autoregulatory immunity system which represents one of the key factors of the quality of personal life. Individual self-management is application element of the system.

GLOBALIZOVANÝ SVET A JEHO VPLYV NA JEDNOTLIVCA

Globalizáciu nášho sveta charakterizuje multinárodné a medzinárodné prepojenie, ale i cieľavedomé pôsobenie jeho vplyvných celkov, jednostranných kultúr a pripravených subjektívnych zámerov v objektívnych podmienkach ekonomického, politického, technického a duchovnospoločenského charakteru.

Pozitívnu obsahovú štruktúru fenoménu globalizácie, jeho existencie a fungovania nemožno realizovať bez rešpektovania jej vnútornej a podstatnej zložky – bez ľudského činiteľa a ústretových postojov k jeho uplatneniu a rozvoju. Vzájomné integračné ovplyvňovanie je určujúcim mechanizmom stabilizácie a rozvoja či útlmu globalizácie ako celosvetového vývojového systému a jeho pozitívnych či negatívnych prejavov.

EKONOMICKO – HOSPODÁRSKE VPLYVY A PROBLÉMY V ŽIVOTNEJ DRÁHE JEDNOTLIVCA

Ekonomické zákonitosti a vývojové tendencie globalizovaného sveta prenikajú i do základných štrukturálnych prvkov spoločnosti. Pôsobia na štát, spoločenské inštitúcie, rodinu, triedy, skupiny a vzťahy medzi nimi. Citeľne – pozitívne (rozvojovo) alebo negatívne (deštruktívne) poznamenávajú každé individuum v jeho existenčnom, hodnotovom systéme, principiálnych prejavoch správania a tvorivom úsilí.

Globalizácia stiera čiastkový, regionálny pohľad, prežívané problémy strácajú parciálny pocit a prístup jedinečnosti. Pozitívum globalizácie je v účasti všetkých členov systému sveta, regiónov, svetadielov na jej nebývalých výhodách, prosperujúcich ponukách. Je užitočná v každej spoločnosti, najmä v oblasti technologických procesov a prostriedkov, informačného servisu, zdravotných, vzdelávacích a kultúrnoduševných služieb.

Globalizácia má však aj svoje negatívne prejavy a problémy v programovaní osobného životného štýlu a žiadúcej kvality života. Je pritom paradoxné, že negatíva a problémy zasahujú predovšetkým človeka, tvorca a realizátora globalizácie. Nielen príroda jej vplyvom „vzdychá“. Oveľa citeľnejšími následkami trpí človek, jednotlivec. V čom je pozadie problémov globalizácie? Prečo je hrozbou nielen pre prírodu, ale i pre človeka? Prečo sa nezmenšujú jeho negatívne charakterové vlastnosti, špecifické ľudské črty, devastujúce medziľudské vzťahy? Je menej zla, než pred tisícročiami, pri začiatkoch ľudskej civilizácie?

Trhové hospodárstvo, dravý spôsob monetarizmu a konkurenčnej likvidácie partnerov nielen v transformovanej a rozvojovej časti sveta nerieši existenčné, sociálne a humánne perspektívy ľudstva. Skôr negatívne, ako pozitívne ovplyvňuje kreatívne životné zámery a hodnoty, ľudskú orientáciu v medziľudských vzťahoch a spoločensko-sociálne normované správanie. Nedostatok osobnej existencnej istoty má za následok chýbajúce prospešné aspirácie a dezintegrujúcu motiváciu k seberealizačnému a sebatransformujúcemu úsiliu za konkrétnymi cieľmi. U nevyzretých osobností je len malý krok k nežiadúcej zmene v hodnotovom systéme, k maladaptívnemu správaniu, k depresiám a k iným únikovým formám – ku kriminalite, samovraždám a i.

Pozitíva globalizácie nemožno nevidieť ani v našej spoločnosti: pomalú (a v transformovaných podmienkach veľmi zdĺhavú) víziu a perspektívy vývojovej premeny aj charakterových, hodnotových, koncepcných a životných prvkov osobností jednotlivcov, ich skupinových vzťahov a všetkých inštitucionálnych jednotiek. Sú predpoklady zmeny hodnotovej orientácie od jednostrannej ekonomickej a technickej nadvlády k duchovným hodnotám a duševným perspektívam. Bez rizika centrálne sledovaných ideologických opatrení štátnych orgánov možno spracovávať a ponúkať metódy nápravy nezdravých medziľudských vzťahov, otravnej netolerance, seberealizačnej hrabivosti, kariérovej ctibažnosti. Bez zábran možno hovoriť o následkoch týchto neracionálnych vplyvov a investovať do znižovania psychického napätia, stresov, frustrácií a ich negatívnych dôsledkov v znehodnocovaní a stagnácii tvorivých duchovných tendencií v osobnosti jednotlivca i v rozpade celých rodinných spoločenstiev.

LIBERALIZMUS, KONZUMNÝ ŽIVOT A ŽIVOTNÉ DEVIÁCIE

Liberalizmus sa pretláča k nám najmä zo západnej spoločnosti ako jav, ktorý predstavuje oslobodenie sa od všetkého, čo zväzuje, obmedzuje, dáva putá rozletu. Razantným spôsobom a nevídaným tempom prostredníctvom vlastných a zámerných prostriedkov preniká do ideologických, ekonomických, politických i sociálnych oblastí i našej spoločnosti, nielen v rozvojových a nerozvinutých regiónoch tretieho sveta. Znamená radikálnu zmenu s následnými pozitívnymi, ale i dlhotrvajúcimi negatívnymi prvkami a prejavmi.

Pozitívne sa hodnotí:

- a) Možnosť uplatňovania tvorivých a vývojových tendencií vo všetkých oblastiach spoločenského života, u každého jednotlivca. Ľudia si môžu realizovať základné bytostné potreby: je sloboda prejavu, voľnosť pohybu, možnosť podnikania, voľného súťaženia, neobmedzené pôsobenie cirkevných inštitúcií. V ponovembrových udalostiach na Slovensku po roku 1990 nastalo u obyvateľstva obdobie elánu, nadšenia, eufórie. Skončila sa doba násilia, zrútila sa ideológia založená na lži a obmedzovaní. Sen o integrácii do západnej kultúry, do možností svetového vývoja sa stal realitou.
- b) Priaznivý vplyv morálne ideologických združení, objektívnych masmédií, a najmä sociálnych inštitúcií je neporovnateľný s obdobím pred rokom 1990. Ich pôsobenie je v zákonodárnych i výkonných orgánoch, v občianskom živote i v hodnotovej orientácii obyvateľstva. Utvárajú, resp. rozširujú sa súkromné, neštátne, cirkevné inštitúcie, školy, zariadenia, duchovné spoločenstvá.

Negatívne prejavy sú rozsiahlejšie, hlbšie, v súčasnosti vysoko prevládajú nad pozitívami:

- a) V ekonomickej sfére rastie nespokojnosť s prejavmi trhového pôsobenia, rastie túžba po sociálne zameranom trhovom hospodárstve. V súčasnosti je to však iba nereálna a nesplniteľná utópia. Pramení z pozitívnych prvkov, ktoré pre väčšinu obyvateľstva priniesol socializmus. Ťažká hospodárska situácia a materiálna bieda u prevažnej väčšiny obyvateľstva v súčasnosti, popri malej skupine zbohatlíkov, rodí u ľudí sklamanie, roztrpčenie. Nezamestnanosť, ktorú Slovensko do roku 1990 nepoznalo, je v priemere cca 17 – 18 % (v niektorých regiónoch až 28 %). Strategické a mamutie štátne podniky sa zmenili na obchodné a súkromné spoločnosti,

ktoré prepúšťajú stovky i tisíce zamestnancov. Desiatky stoviek obyvateľov žije pod hranicou životného minima.

- b) V spoločenskej sfére, vo výkone štátnej správy, v poskytovaní služieb obyvateľstvu, v rezortoch štátneho rozpočtu (ministerstvo vnútra, školstva, zdravotníctva, práce, sociálnych vecí a rodiny) stanovené pravidlá nie sú dostatočne a jasne deklarované, aby ich verejnosť rešpektovala a uplatňovala vo zvyšovaní osobnej životnej úrovne.

Osobitné problémy a negatívne vplyvy sú spojené s prenikaním západného liberalizmu do života na Slovensku:

- a) *Novým bremenom* pre spoločnosť sa stal boj proti kriminalite, proti drogám, zločinnosti mladých ľudí, ohrozovaniu verejného poriadku, proti sektárskym západným prúdom s neželanými i dramatickými následkami (dôkazy sú v štatistike). Postup proti týmto negatívnym a smrtonosným ponukám západnej civilizácie a globalizovanej koncepcii sveta je ťažší, než proti predchádzajúcej totalitnej ideológii.
- b) *Syndróm schizoidných osobností* z minulosti (iné myslenie, názory a postoje v súkromí a iné na verejnosti a v zamestnaní) prerástol do dezintegrovanosti jednotlivca v súčasnosti: v dôsledku narušenej harmónie základných zložiek v osobnosti (rozum, cit, vôľa) prevláda konzumný spôsob života, osvojuje sa životný štýl a kvalita života západnej kultúry, poznačenej individualizmom, pragmatizmom a hedonizmom.

Ideologicky frustrovaná mládež z neslobody v minulosti je v súčasnosti postihnutá duchovným vákuom a frustráciou z potenciálnej slobody – mať, vlastniť, užívať život. Pravda – podľa vzoru „lepšej“ časti západného vyspelého sveta. Monoideologickú kontrolu politického systému vystriedala sloboda, chápaná ako individuálna ľubovôľa (Kováč, 1994).

- c) Vo formovaní kvality života mladého človeka v rodine a v manželstve možno hovoriť o hrozbe prenikania bezbrehého liberalizmu a jeho dôsledkov na *demografický úpadok spoločnosti*. Popri tom, že mladé rodiny sa stávajú rizikovými skupinami spoločnosti, vďaka cieľavedome prispôbovaným liberálnym vplyvom a trhovo poznačenej masmediálnej politike slovenská rodina všetkých kategórií a spoločenských vrstiev je ohrozená bytostnými problémami: zvýšeným trendom stúpajú nežiaduce rozvody, mimomanželské rodičovstvá, nemanželské materstvá, chudoba rodín,

nezodpovedný prístup k prestárlym a nevládnym členom rodín, nastupuje nebezpečenstvo AIDS a iné pliagy (štatistika to potvrdzuje).

- d) V kultúrnej a duchovnej oblasti sa vývoj ubera chybým smerom, narastajú *deviantné formy správania*. Absolutizuje sa ľudská autonómia. V spoločenských hodnotách prevláda moc a vláda nad vecami, ale nie nad sebou, nad vlastnou mocou. Reálnym nebezpečenstvom pre Slovensko je vízia J. Ratzingera (1997) o západnom svete: ľudia nerátajú v etose s Bohom. Ak Boh aj jestvuje, tak nemá s nami nič spoločné... Náboženstvo síce nezaniká, ale musí sa sťahovať do sféry súkromného prežívania. Viera dostáva svoje vymedzené miesto len ako kultúrny faktor. Stredom dnešného života je oblasť hospodárskej a technickej inovácie.

Jednotlivec v globalizovanom svete: súčasné možnosti v našej spoločnosti ponúkajú dvojaký pohľad na človeka:

- a) Človek je osobnosťou, samostatným individuum, ktoré sa riadi vlastnými kreatívnymi zákonmi a mechanizmami. V porovnaní s inými organickými a živými bytosťami vyniká *jedinečnými prednosťami*. Ako osobitný, kreatívny a individuálny systém:
- má schopnosť prvotnej samostatnosti a cieľavedomosti (princíp autonómie),
 - je schopný rozvíjať, zdokonaľovať a prispôsobovať vlastnú štruktúru okoliu (princíp spätnej väzby),
 - výsledný efekt celej osobnosti je účinnejší, ako u jednotlivých osobnostných častí (princíp synergického efektu),
 - prispôsobovanie na najvyššej úrovni zabezpečuje jeho vlastný intelekt (princíp samoriadenia),
 - môže do istej miery samostatne účelovo rozhodovať o svojom konaní (princíp cieľovej a vôľovej regulácie),
 - je schopný neustáleho vývoja v duševnej oblasti (princíp nesmrteľnosti).
- b) Je tu aj *problémový pohľad*: negatívne prvky globalizovaného sveta môžu potlačiť pozitívne, rozvojové, humánne a ľudské prvky v osobnosti jednotlivca. Človek je socializovaná bytosť. Žije v určitej spoločnosti, vplýva na ňu, ale je ňou aj do určitej miery determinovaný. Je kreatívny, vynaliezavý, podnikavý. Ale svoju tvorivosť využíva nielen na technický superpokrok, na genetické inžinierstvo a boj proti zhubným chorobám. Pod-

lieha aj svojim vlastným kreatívnym tlakom, subjektívnym, osobným záujmom a predstavám (napr. na klonovanie človeka).

V súvislosti so zvyšovaním počtu deviantných, maladaptívnych a protispoločenských mladých ľudí sa pozornosť verejnosti čoraz viac upriamuje na problémy sociálno-patologických javov. Odborníci z humanitných vied konštatujú, že technický pokrok stúpa, servisné prostriedky na pomoc človeku sa rozširujú. Oproti tomu kvalitatívne prvky osobnosti, jeho charakterové zložky nielen – paradoxne k vývoju a nárokom – stagnujú, ale sa zhoršujú. Tvorca pokroku, človek, sa stále nepoučil, že materiálne a technické hodnoty a vymoženosti mu poskytnú iba dočasné a čiastkové naplnenie. Realita života je taká, že človek nie je iba bytosť pudovo determinovaná, biologicky a ekonomicky uspokojovaná. Jeho sebarealizačné a sebatransformujúce potreby majú aj vyšší charakter (Balcar, 1983; Boroš, 1998; Frankl, 1994; Nakonečný, 1998).

Úsilie odborníkov – lekárov, psychológov, pedagógov urgentne riešiť otázky zmyslu života, hodnotového systému, životnej orientácie a náplne je podnecované narastaním nežiaducich, často nepochopiteľných javov u mladých ľudí: samovraždy. „Mal pätnásť, keď napísal závet a pokúsil sa o samovraždu“. Štatistika túto zhubnosť dokumentuje číslami, postupne narastajúcimi.

Problém samovrážd je problémom depresie, patologickej melanchólie, deprimovanosti, neschopnosti riešiť osobné ťažkosti a dosiahnuť neprimerané ciele (Ďurič, Bratská, 1997; Kondáš, 2000). „Psychický stav skleslej a sklúčenej nálady..., negatívny pohľad na seba, na okolitý svet a na budúcnosť (tzv. kognitívna triáda)... vedie k poklesu aktivity i starostlivosti o seba, k strate záujmu a celkového poklesu energie, čo pri celkovej dominancii negatívneho a pesimistického hodnotenia všetkého diania vyúsťuje do suicidálnych (samovražedných) myšlienok a pohnútok“ (heslo Depresia).

D. Goleman vo svojej publikácii *Emotional Intelligence* (1997) tvrdí, že problém deprivácií a narastania depresii je daňou moderného života: „Dvadsiate storočie by sme mohli pomenovať vekom úzkosti“. Podľa lekárov a psychológov depresia znamená tieseň, duševnú skleslosť, sklúčenosť a potom pasivitu v konaní, nechť do života, rezignáciu, beznádejnosť, bezvýchodiskový stav.

E. V. Frankl (žid a konvertita, väznený v koncentračnom tábore, ovplyvnený o. i. aj samovraždou spolužiaka s knihou Nietzscheho vedľa seba) podáva takýto názor na zmysel života (Nakonečný, 1998):

„Človek je zmysel hľadajúca bytosť, resp. bytosť túžiacia po zmysle života, čo je hlavným motívom jeho činnosti. Strata životného zmyslu (životných perspektív) vedie k existenciálnej frustrácii, ktorá nie zriedka vyústi v totálnu rezignáciu na život a prípadnú sebevraždu (to môže postihnúť aj osoby žijúce v blahobyte)“.

V. Kardová (1963): „Z najzávažnejších hodnôt dneška urobili sme ligotavú čačku, opradenú prázdnyimi frázami. Vo frázach naučili sme myslieť našu mládež... Tak sme ich naučili žiť. My sme rozbúrali starú morálku a nechali sme mládež vo vzduchoprázdnom priestore... My sme nedali mladým ľuďom odpoveď na ich páľčivé otázky, my sme ich zahnali na plytčinu, do slepej uličky“.

VÝCHODISKÁ Z ÚSKALÍ A OHROZENÍ JEDNOTLIVCA (ZÁPAS O ĽUDSKÚ TVÁR ČLOVEKA)

Z analýzy naznačených problémov, nedostatkov a negatívnych prejavov globalizácie a transformácie netreba pripravovať katastrofické scenáre ako východisko. Mnohé rodiace sa a osamostatňujúce spoločenské formácie zápasia s vlastným rozvojom alebo nemajú ešte prijateľné vzory, ani tradíciu. Formujú si vlastnú históriu, hviezdne osobnosti, pripravujú si nové a sľubné šance.

Východiská sa hľadajú v opatreniach štátnych orgánov, v starostlivých poradenských a ochranných službách cirkevných inštitúcií, v zodpovednosti odborníkov pri utváraní vplyvného prostredia v preventívnom formovaní osobnosti a kreovaní vnútorného imunitného systému jednotlivca:

- a) Štát má možnosť svoju starostlivosť o jednotlivca, zdravý rozvoj spoločnosti realizovať viacerými koncepčnými i operatívnymi opatreniami: právnou ochranou, sociálno-ekonomickým zabezpečením, výchovou od prenatálneho obdobia a od narodenia, prípravou na manželstvo a rodičovstvo, ochranou psychického a fyzického zdravia, podpornými demografickými podmienkami.
- b) Odborné, poradenské, vzdelávacie, cirkevné a iné inštitúcie – tak, ako v iných oblastiach svojho pôsobenia, aj v starostlivosti o jednotlivca preventívne opatrenia pred deformáciami jeho osobnostných prejavov majú svoje špecifické poslanie:
 1. svojimi zámermi, aktivitami a vlastnými prostriedkami pri-spievajú ku kultúrnej a duchovnej obnove spoločnosti, k úrovni sociálnej a rodinnej politiky tým, že zdôrazňujú

a chráni nedyotknuteľné práva každého jednotlivca na život (aj u nenarodených detí a postihnutých, resp. nevládných osôb), na inštitúciu manželstva a rodiny, súkromné vlastníctvo a služobný charakter verejnej moci,

2. v sociálnej, medicínsko-psychologickej a pastoračnej činnosti strážia požadované, resp. vyššie ohodnotenie a ocenenie rodinám a manželstvám pri plnení ich spoločenských, ale i kultúrnych a duchovných úloh,
 3. cieľavedome a premyslene zasahujú vlastným programom do poznatkovej sféry, vedeckej oblasti, kultúrneho uspokojenia v ekonomickej, biologickej, sociálnej i duchovnej sfére vzdelávacej, zdravotnej a sociálnej politiky štátu.
- c) Zodpovednosť rodičov v globalizovanej spoločnosti pri formovaní zdravého vývoja mladého človeka má v súčasnosti u nás veľmi náročnú situáciu. Má však k tomu možnosti prostredníctvom všetkých základných inštitucionálnych krokov a etáp fungovania rodinného spoločenstva: v kreovaní, stabilizovaní a rozvoji rodinnej komunity, a tým zákonitými mechanizmami formovania každého člena.

Kreovanie, stabilizácia a rozvoj rodiny na báze klasických a overených princípov fungovania:

- dáva predpoklad žiaduceho demografického, biologického a sociálneho vývoja,
- je spoľahlivým zázemím pre zabezpečenie profesionálnej odbornosti a výkonnosti pre hospodársku a sociálno-duchovnú politiku štátu, pre trvalý technický a ekonomický vývoj a žiaducu úroveň obyvateľstva,
- je podporným a motivujúcim prostredím pre osobnostný a duševný rast všetkých členov rodinného spoločenstva a materiálnym základom pre efektívny výkon ekonomicky činných predstaviteľov rodiny i na ňu odkázaných jednotlivcov.

V takýchto tendenciách možno vidieť aj súlad so stratégiou štátnych orgánov (Sopira, 1996; Tkáč, 1998). Starostlivosť o rodinu a o jej riadenie má byť na takej úrovni:

- aby sa dosiahli dlhodobé ciele, pre ktoré bola rodina kreovaná a ktoré vyplývajú z jej poslania,
- aby sa splnili aj krátkodobé úlohy, za ktoré je rodina zodpovedná a ktoré jej boli zverené,

- aby bola uchránená pred dôsledkami nebezpečných javov súčasného obdobia a nástrahami prostredia, v ktorom sa nachádza a v ktorom musí žiť.

AUTOREGULAČNÝ IMUNITNÝ SYSTÉM JEDNOTLIVCA A KVALITA JEHO ŽIVOTA

Predpokladom ochrany ohrozeného jednotlivca, účinným postupom v zápase o žiaduci a zdravý image človeka v globalizovanej spoločnosti nie sú len vonkajšie podmienky, ekonomické možnosti či materiálne zabezpečenie.

Z historických skúseností, dejinných kolapsov či progradujúceho vývoja sú dôkazy inej reality: iba tie hodnoty, idey a ozdravujúce postupy, ktoré človek prijíma komplexom bytostných prvkov – kognitívnymi, emocionálnymi i energizujúcimi procesmi a mechanizmami a iba ak sú zvnútornené, sú úspešné.

Vnútorne činitele človeka – aspirácie, ambície, potreba ekonomického výkonu a zisku, ale aj nevhodné temperamentálne, vôľové, emocionálno-citové prejavy môžu byť príčinou konfliktov, napätia a osobnostnej destabilizácie.

Vhodnou „výzbrojou“ voči ponukám a ohrozeniam súčasnej príliš liberalizovanej spoločnosti, pomôckou na odmietnutie lákavých, ale nežiaducich prostriedkov proti deviantnosti, východiskom z maladaptívnych situácií, resp. vzorov ich riešenia je fenomén Autoregulačného imunitného systému jednotlivca.

Aktuálnosť autoregulačného imunitného systému jednotlivca (AISJ)

Na potrebu rešpektovania fenoménu AISJ ako obsahového prvku a mechanizmu vyzretej osobnosti, osobnej metodológie pri zúžitkovaní pozitív a v odolnosti proti negatívam globalizovaného sveta poukazuje viacero skutočností:

- Je štatisticky dokumentovaná realita a tvrdenie, že škodlivé činitele, narastajúce v súčasnej spoločnosti, čoraz viac sa zvyšujú zážitkové stavy ohrozenia, tiesne a frustračných zaťažení v spoločenských podmienkach a predpokladoch pre existenciu a fungovanie žiaducich výsledkov v správaní jednotlivcov, rozvoji

ich osobnosti. Stupňuje sa záťaž, psychické a emocionálne napätie, spojené s časovým a informačným nátlakom.

- Medicínske a chemoterapeutické postupy v ozdravovaní maladaptívnosti a reintegrácie osobnosti, resocializácie a spoločenskej integrácie jednotlivca sú jednostranné a nie sú systémové. Nepostiňujú jeho celý vnútorný systém a osobnostnú štruktúru.
- V pripravenosti ľudských zdrojov na výkon v pracovnom procese, vo funkčnom vystupovaní odborníkov, pri plnení úloh a plánovaných zámerov v hospodárskej a ekonomicko-spoločenskej sfére sa čoraz viac množia nežiaduce prejavy: zhoršenie výkonu psychických funkcií a stavov (podráždenosť, znížená koncentrácia, dezorganizácia v správaní a pozornosti), somatických funkcií, procesov a pochodov (únavnosť, poruchy spánku, bolesti hlavy, depresia, anxieta, alkoholizmus) s chronickým trvaním.
- Dôsledky osobnej nepripravenosti odolať neduhom našej spoločnosti a liberálnym tendenciám trhového hospodárstva sa prejavujú v neschopnosti zvládnuť „existenčné vákuum“, prázdnotu, „neďelnú, víkendovú neurózu“. Únikové vyústenie v deviáciách a ich recidívach je zreteľným prejavom.

Súčasný vedeckoteoretický prístup

Vedeckoteoretické poznatky, skúmania, študijné práce z oblasti psychickej regulácie správania, selfkonceptu, riadeného sociálneho učenia ako východísk k selfmanažmentu a k vnútornému imunitnému systému na základe adekvátneho výskumu, metodologických postupov a aplikačných výstupov v pracovnom a riadiacom procese, v sociálnej oblasti, u dezintegrovaných a resocializovaných jednotlivcov v slovenskej, ale i svetovej literatúre sú iba v začiatkoch.

Slovenskí odborníci z malého počtu vedeckých ústavov, univerzitných centier, rezortných účelových inštitúcií sa svojim bádáním usilujú riešiť teoreticko-aplikačné spoločenské požiadavky a transformovať poznatky a výsledky výskumu zahraničných reprezentantov vedy, výskumu a vzdelávania.

Obsiahle požiadavky vedných disciplín na psychológiu, sociálne vedy a humanizáciu ekonomických a technologických postupov v oblasti autoregulačného imunitného systému sa realizujú iba čiastočne a často účelovo úzko profesne.

Koncepčný model autoregulačného imunitného systému upozorňuje, že problémy, ktoré sprevádzajú súčasný spoločenský, pracovný a osobný život, pramenia, okrem iného, z dvoch príčin:

- nedostatočná osobná vyzretosť ľudí, ktorí svojou osobnostnou štruktúrou, vnútorným systémom, hodnotovou orientáciou a kvalitou života nie sú pripravení zvládnuť súčasné životné nároky, neistotu a deprivačné stavy,
- riadiaca sféra v hospodárskej a legislatívnej oblasti humanitného (ale ani ekonomického a technického) zamerania nie je subjektívne pripravená efektívne plniť požiadavky spoločnosti a zladíť ich s predstavami v sociálnej a medicínskej sfére.

Aktuálnosť prezentovania autoregulačného imunitného systému a vedeckoteoretických východísk sa opiera o literárne pramene: A. Bandura, 1997; A. Carlson, 1993; G. A. Cole, 1993; V. J. Drapela, 1997; V. E. Frankl, 1994; D. Goleman, 1997; O. Kondáš, 2000; V. Kovačič, 2000; M. Nakonečný, 1998; A. Nociar, 1998; J. Pogády, 2000; A. Sabó, 1999.

Charakteristika autoregulačného imunitného systému jednotlivca

V medicíne imunitný systém spolu s humorálnym a nervovým systémom tvorí tzv. informačnú sústavu, v ktorej sa na základe rozpoznania telu cudzej látky (zvonka alebo v organizme) začína proces aktivácie či útlmu rôznych buniek na vytvorenie protilátky alebo funkcie bunkovej imunity (*Vademecum medici*, 1985).

Bádaním sa zistilo (Goleman, 1997), že imunitný systém je schopný učiť sa – podobne ako mozog. Ukázalo sa, že psychika, myšlienky, emócie a telesný organizmus nepracujú oddelene, komunikácia medzi mechanizmami nervového systému a imunitnými bunkami je úzko prepojená. Na jednej strane sa uvádza, že negatívne spoločenské vplyvy, vrátane najbližšieho prostredia a okolia, hromadia príčiny nepriaznivých vplyvov – hnevu, úzkosti, depresie – na ľudské zdravie, dlhodobá zloba, napätie a strach zvyšujú náchylnosť ľudí k celému radu onemocnení, depresia spomaľuje rekonvalescenciu. Na druhej strane, ak je chronický citový stres v mnohých smeroch škodlivý, opačné – pozitívne – emócie nás môžu do určitej miery posilňovať.

Autoregulačný imunitný systém by bolo možné teda definovať takto: charakteristickými obsahovými prvkami, funkčnými mechanizmami a faktoriálnymi podmienkami autoregulačného imunitného sys-

tému sú také 1. idey, ciele, životné vzory, 2. osobné hodnotové zameranie a zmysel života, 3. mechanizmy zvnútorňovania, 4. aktivizujúce osobnostné štruktúry, ktoré sú ovplyvnené nielen materiálными, ale i duchovnými dimenziami (noologickým a transcendentným poznaním, smerovaním a snažením).

Autoregulačný imunitný systém vychádza aj z nasledujúceho poznatku: Rosenzweig, M. R. pri náčrte svojej frustračnej teórie rozlíšil tri stupne možnej psychologickej obrany: a) prvý stupeň je bunecný alebo imunologický, adekvátny pojem je bolesť, b) druhý stupeň sa nazýva príležitostný alebo autonómny, adekvátnym pojmom je strach, c) tretí stupeň je psychologický, je to úzkosť, t. j. stav anticipujúci budúce možné poškodenie (Pardel, Boroš, 1975).

Všeobecné zásady aplikácie systému: účinný imunitný systém je integrovaný do ľudského organizmu, je súčasťou jeho funkčnosti. Na fungovanie vyžaduje rešpektovanie nasledovných zásad:

- obsiahnuť maximum teoreticko-odborných a metodologických poznatkov, najmä o individuálnom charaktere obranyschopnosti jednotlivca a o kompenzačných mechanizmoch,
- získať počiatkové a východiskové diagnostické údaje o participujúcich prvkoch a kritériách psychickej a fyziologickej funkčnosti,
- metodicky zvládnuť aplikáciu prospešného kognitívneho, energizujúceho a emocionálneho potenciálu v systéme ľudského organizmu.

Aplikačné postupy: v aplikácii sa predpokladá výber a uplatnenie takých metód, techník a postupov, ktoré sú diferencované podľa úrovne, pripravenosti a zrelosti osobnosti jednotlivca. Zohľadňujú poznatky a skúsenosti vedcov, teoretikov a odborníkov z viacerých vedných oblastí a disciplín.

V autoregulačnom imunitnom systéme sa predpokladá:

- a) využitie selfmanažmentu ako integrujúceho faktora a štrukturálne funkčného mechanizmu s jeho obsahovými prvkami, realizačnými formami a aplikačnými postupmi,
- b) získanie komparácie, analýzy a interpretácie výskumných metodologických postupov, zhromaždených údajov a výsledkov, spracovaných aplikačných metód,
- c) spracovanie samostatného metodického postupu na zvýšenie osobnostnej pripravenosti zvládnuť problémové a záťažové situácie

- u zdravých, resp. vyličených alebo resocializovaných jednotlivcov,
- d) aplikovanie kreovaných postupov vo vzdelávacom procese modelovou a tréningovou formou, v osobnom, profesnom a sociálno-spoločenskom programe skupín alebo jednotlivcov,
- e) faktory, určujúce autoregulačný imunitný systém.

Predpokladom účinnosti AISJ sú jeho viaceré štrukturálne prvky, ktoré podmieňujú a znásobujú fyziologické, biologické a psychologické mechanizmy fungovania komplexu vyzretej osobnosti. Je to najmä fenomén selfmanažmentu v riadenom sociálnom učení, podporujúce prostredie funkčnej rodinnej komunity, spoločnosťou cieľavedome strážené a usmerňované masmediálne pôsobenie, diferencované a permanentné vzdelávanie zvyšujúce úroveň poznatkov, vedomostí a zručností (Kredátus, 1997).

PREDPOKLAD ÚSPEŠNOSTI AISJ – SELFMANAŽMENT (PROGRAMOVANIE ZRELOSTI OSOBNOSTI A INDIVIDUÁLNEJ KVALITY ŽIVOTA)

Programovanie je aplikáciou autoregulačného imunitného systému v podmienkach súčasnej doby a globalizovanej spoločnosti. Existujúce nároky vyžadujú kvalifikovane a psychicky veľmi dobre pripravenú osobnosť v individuálno-osobnom, pracovno-profesnom a duševno-spoločenskom rozvoji.

a) Teoreticko-odborná charakteristika selfmanažmentu:

Selfmanažment synergickým spôsobom integruje prvok „self“ (angl. ja, seba) a prvok „manažment“ (angl. riadenie) v jeden komplex a ucelený systém, stručne definovaný ako sebariadenie.

Psychológia riadenia pojem self v manažmente charakterizuje ako kreatívnu silu, ktorá je základným princípom ľudského života, silou, ktorá determinuje ľudské správanie. Vyjadruje antimechanický pohľad na osobnosť: ľudské bytie nie je pasívnym prijímateľom zážitkov, ale aktívnym činiteľom a iniciátorom správania. A na osobnosť sa možno dívať ako na dynamickú, nie statickú bytosť, ktorá hýbe životom, aktívne využíva svoje poznatky, sily, skúsenosti (Hall, Lindzey, 1997).

Selfmanažment v ponímaní sebariadenia znamená osobný rozvoj a postupy, smerované do oblastí:

1. cieľovo-orientačnej (zameranie strategických zámerov a inovačného myslenia jednotlivca na idey, ciele, budúcnosť),
2. kognitívno-rozumovej (komplex poznania, myslenia a iných psychických procesov na zvyšovanie osobnej dráhy, odbornej kvalifikácie a osobnostnej úrovne),
3. hodnotovo-emotívnej (vôľové regulovanie postojov, záujmov, sebvýchovy),
4. individuálno-sociálnej (osobná orientácia na sebareguláciu vo vzťahu k iným, okoliu a spoločnosti),
5. organizačno-kontrolnej (časový, pracovný a krízový manažment, obsahové a terminované sebaopisovanie a sebahodnotenie).

Selfmanažment je fenoménom a šancou pre každú osobnosť, pre každú typológiu, je mechanizmom fungovania komplexu osobnostnej štruktúry (popri osobnosti biologickej, sociálnej, racionálnej, sebaaktualizujúcej) a predpokladom adekvátneho správania v komunite, skupine, inštitúcii. Popri vnútorných hybných silách je podnecovaný prácou, rolou, postavením, skupinovými vzťahmi, ale diferencovane podľa úloh, očakávania organizácie, komunity, spolupracovníkov a vlastnou osobou (Cole, 1993).

Fenomén selfmanažmentu vychádza zo zákonitej reality: správanie človeka podnecujú jeho vnútorné hybné sily, je kreované a dynamizované špecifickými mechanizmami, vyhradenými pre človeka, je regulované, usmerňované a formované biologickými a psychickými prvkami.

V psychickej regulácii správania pôsobia podstatné osobnostné zložky: kognitívne funkcie, motivačné zdroje a vôľová aktivita. V selfmanažmente – sebariadení má jednotlivec možnosť uvedené zložky svojej osobnosti využívať premyslene a cieľavedome. Napr. vlohy, schopnosti a dispozície sú statické predpoklady na dosahovanie individuálnych cieľov. Podľa pohnútok k činnosti a výberu prostriedkov reguluje svoje správanie a činnosť. Dynamizujúcim mechanizmom je jeho vôľová aktivita.

Systém „self“ reguluje správanie postupnými krokmi, čiastkovými prvkami. Je to najmä sebaopisovanie, sebaopisovanie a sebahodnotenie v takých prípadoch, akými je napr. kvalita práce a výkonu, spôsob a výsledky výchovy, formovanie správania a vystupovania vo vzťahoch k iným.

selfmanažment a jeho uplatnenie v praxi	
obsahové prvky	realizačné formy a postupy
1. prvotná idea, zámer, cieľ	1. strategický projekt realizácie plánov
2. podmienky a prostriedky	2. celoživotný, „kariérový“ program
3. funkčné prvky	3. kvalifikačné a profesné postupy
• plánovanie • rozhodovanie • organizovanie • priebežná kontrola a hodnotenie	• plánovacie karty, metódy a pod. • súpis problémov, úloh, varianty riešenia, výber vhodných variant • krivka osobného výkonu, pracovný režim, organizácia práce, časový manažment • hodnotiace kritériá, termíny a formy, kontrolné karty
4. komunikácia s prostredím	4. komunikačné metódy, pomôcky a techniky
• využitie masmédií • medziľudské vzťahy • tvorivá a podnecujúca atmosféra	• príjem a spracovanie informácií • špecifické aplikačné metódy • metódy a techniky riadenia
5. náročné životné situácie	5. autoregulačný imunitný systém
• psychické napätie • stresy, frustrácie, krízy	• metódy psychohygieny a relaxácie • metódy duševnej vyrovnanosti

Zložka „manažmentu“ v systéme psychickej regulácie správania v osobnosti človeka má funkčné postavenie riadiaceho aparátu. Jednotlivec na základe osobných predstáv, ideí a zámerov si stanovuje vlastné ciele, volí prostriedky na ich dosahovanie a vykonáva potrebné činnosti.

Selfkoncept znamená „sebapoňatie, obraz seba samého“ (Strmeň, Raiskup, 1998). Zahrňuje psychický komponent: 1. zobrazenie (= som), 2. hodnotenie (= mám byť), 3. smerovanie (= chcem byť), 4. moc (= môžem byť), 5. spoločenskú rolu (= mám urobiť).

V manažmentskom riadení seba okrem cieľavedomosti je aj účinok a rozvoj (alebo devastácia) osobnosti. Byť vedúcim sám sebe znamená realizovať manažérske funkcie u seba: plánovať si osobné ciele, ale i konkrétny program (životný, profesný, spoločenský), úlohy a činnosti v dlhodobom, strategickom alebo krátkodobom období. Organizovať si časový rozvrh a režim na ich realizáciu, na pracovné a osobné povinnosti a záujmy, kontrolovať ich plnenie, vyhodnocovať výsledky (tab.):

b) Realizácia selfmanažmentu v praxi:

Zameranie, predmet a obsah realizácie: realizačné aktivity v selfmanažmente si iniciuje a volí jednotlivec sám podľa poznatkov a všeobecných princípov fungovania fyzikálnych, biologických a humánnych systémov, organizačných procesov a konkrétnych situácií. Má k dispozícii vlastnú osobnosť ako živý, cieľavedomý, integrovaný, tvorivý a rozvíjajúci sa organizmus s osobitnými prvkami manažmentu.

Selfmanažment vyžaduje splnenie viacerých kritérií a podmienok na dosiahnutie kvalitnej úrovne a žiaduceho efektu:

- zvládnuť dostatočné množstvo adekvátnych poznatkov celého procesu sebariadenia,
- mať (vytvoriť si) trvalý pozitívny postoj a neustále energizovanú motiváciu k sebariadaniu a k sebarozvíjaniu,
- mať vlastný hodnotiaci systém priebehu selfmanažmentu (feedback) a trvale ho uplatňovať,
- v osobnom i komunitnom programe a realizačnom režime utvoriť podmienky na podnecovanie trvale priaznivej atmosféry na potrebné aktivity a osobný rozvoj každého člena komunity (Mullins, 1993).

Formy a metódy realizácie: na úspešné realizovanie selfmanažmentu, ktorým by sa zvyšoval osobný výkon vo všetkých individuálnych funkciách a úlohách, výchovné výsledky a reálny predpoklad osobného vývoja, sú viaceré formy a metódy. Ako príklady uvádzame niektoré z predchádzajúcej tabuľky:

a) formy a metódy organizácie a usmerňovania správania, komunikovania a ovplyvňovania:

- citlivý, ale organizovaný režim životného štýlu: využívanie voľného času, striedanie pracovného výkonu s odpočinkom, formy relaxácie diferencované podľa typológie osobnosti a profesných možností. Zahrňuje úpravu prostredia, zásady časového manažmentu a i.,
- cieľavedomý, ale individuálne diferencovaný systém komunikácie a spolupráce s poradcom, odborníkmi, spolupracovníkmi, mapovanie problémov, ich analýza, opatrenia na riešenie,

b) formy a metódy zvládania náročných situácií a psychického napätia (časová tieseň, stresy, frustrácie, deprivácie, konflikty): treba natrénovať a vštepiť do mysle, že sú to sprievodné javy každodenného spoločenského, pracovného a komunitného života. Sú nevy-

hnutné, majú i pozitívnu stránku a stimulujú vývoj. Ich negatívne účinky sa však čoraz viac stávajú brzdiacim a škodlivým elementom v každej situácii a v osobnom programe jednotlivca. To preto, lebo sa nepoznajú a neaplikujú protiopatrenia.

LITERATÚRA

- BALCAR, K.: *Úvod do studia psychologie osobnosti*. Praha, SPN 1983.
- BOROŠ, J.: *Som puberták, teda som*. Bratislava, Iris 1998.
- CARLSON, A.: *Poučení ze švédského experimentu. Sborník Sociální experimenty a rodina*. Praha, Občanský institut 1993.
- COLE, G. A.: *Management. Theory and Practice*. London, DP Publications Ltd. Aldine Place 1993.
- DRAPELA, J.: *Přehled teorií osobnost*. Praha, Portál 1997.
- ŽURIČ, L., BRATSKÁ, M. a kol.: *Pedagogická psychológia*. Bratislava, SPN 1997.
- FRANKL, V. E.: *Vůle ke smyslu*. Brno, IRF 1994.
- GOLEMAN, D.: *Emoční inteligence*. Praha, Columbus 1997.
- HALL, C. S., LINDZEY, G.: *Psychológia osobnosti*. Bratislava, SPN 1997.
- KARDOVÁ, V.: *Kultúrny život*, 1963, č. 7.
- KONDÁŠ, O.: *Psychológia zdravia*. Trnava, TU 2000.
- KOVÁČ, D.: *Rodina a spoločenstvo*. Bratislava, MŠSR 1994.
- KOVAČIČ, V.: Selfmanagement – presumption for personal and working success. *Journal of Health Management and Public Health*. Vo 2, No 4 1998.
- KOVAČIČ, V.: *Model of the Family*. TU Trnava, FZSP 1999.
- KOVAČIČ, V.: Mental immunity system is a prevention of deviations and protection of their relapses. *Journal of Health Management and Public Health*. Vo 5, No 3 2000.
- KREDÁTUS, J.: *Aktívne sociálne učenie a jeho aplikácia vo vzdelávaní dospelých*. Trnava, Trnavská univerzita 1997.
- MULLINS, L. J.: *Management and organisational behaviour*. London, Pitman Publishing 1993.
- NAKONEČNÝ, M.: *Psychologie osobnosti*. Praha, Academia 1998.
- NOCIAR, A., POGADY, J.: *Alkoholizmus a osobnosť*. Bratislava, Obzor 1998.
- PARDEL, T., BOROŠ, J.: *Základy všeobecné psychologie*. Bratislava, SPN 1975.
- POGADY, J.: Prosociálnosť a prosociálne správanie. *Sociálna práca a zdravotníctvo*. 1, 2000.
- RATZINGER, J.: *Sol' zeme*. Trnava, SSV 1997.
- SABÓ, A.: *Prevention of SIV infection in macaques by adenine viral immunology*, 1999 Vol 12 Iss 1.

- SOPIRA, B.: Úvod ku koncepcii štátnej rodinnej politiky. *Práca a sociálna politika*, 1996, č. 10.
- STRMEŇ, L., RAISKUP, J. C.: *Výkladový slovník v psychológii*. Bratislava, Iris 1998.
- TKÁČ, V.: Európska sociálna charta a jej ratifikácia Slovenskou republikou. *Práca a sociálna politika*, 1998, č. 1.
- Vademecum medici*. Martin, Osveta 1985.

VZDELÁVANIE Z POHĽADU NÁRODNÉHO ROZVOJA SPOLOČNOSTI V KONTEXTE GLOBALIZÁCIE

Education and Conditions for the Quality of Life – from the Aspect of National Development of the Society within Globalization Context

Dušan ŠLOSÁR

Kľúčové slová: globalizácia, sociálne zmeny, vzdelanosť, globálne a národné, porovnateľné podmienky kvality života.

Abstrakt: Globalizačné trendy vyvolávajú zmeny v národných ekonomikách, politike, legislatíve, ale i v odvíjajúcich sa spoločenských vzťahoch a procesoch. Anticipované zmeny ekonomického a sociálneho charakteru vyžadujú aj súbežný rozvoj zmien v kognitívnej, axiologickej a konatívnej oblasti najmä tej časti obyvateľstva, ktorej sa dané zmeny priamo dotknú v pracovnej, profesionálnej či výrobnjej oblasti. Je potrebné aktualizovať mobilitu pracovnej sily v súvislosti s predpokladanými zmenami. Otázka vzdelanosti a zvládnutia požadovaných zručností a návykov sa stáva fundamentálnou, východnou kategóriou pri etablovaní národného v globálnom a v konečnom dôsledku vo vytváraní porovnateľných podmienok v kvalite života.

Key words: globalisation, social changes, education level, global and national, comparable conditions for the quality of life

Abstrakt: Trends of globalisation invoke changes in national economies, politics, legislation, as well as in subsequent social relations and processes. Anticipated changes of economic and social character require concurrent development in cognitive, axiological, and conative spheres, especially among those people, directly affected in their working, professional or manufacturing areas. It is necessary to update labour force mobility in conformity with assumed changes. The issue of attained education and mastering of desired skills becomes fundamental category of departure to establishing a national within global and finally creating comparable conditions for the quality of life.

Globalizácia nie je novým procesom, ktorý vzniká len v nadväznosti na rozvoj ekonomických či sociálnych vzťahov ako ich vyššia a vývinom vyžiadaná forma. Globalizáciu nájdeme už pri vzniku koloniálnej sústavy a dokonca i v skoršom čase. Jej obsahom bola snaha o maximalizáciu zisku. Je formou, ktorá pomáhala rozšíriť ekonomický priestor, sprístupniť lacné suroviny a pracovné sily. Súbežne s ekonomickou globalizáciou sa rozvíjala aj politická forma globalizácie, a to najmä v oblasti tvorby ideologických doktrín. Rozvoj sociálnych vzťahov vždy zaostával a bol nepriamo podmienený utilitaritou, najmä z pohľadu ochrany ekonomických záujmov.

Aj v súčasnosti pri globalizácii, predovšetkým ekonomických procesov, sú v popredí nadnárodné spoločnosti. Pri vzniku Európskeho spoločenstva to boli spoločnosti ocele, uhlia atď. Tiež rozvoj informačnej revolúcie je realizovaný najmä nadnárodnými – globálnymi spoločnosťami.

Z doterajších skúseností a z genézy procesu globalizácie je možné vymedziť priebeh globalizácie v dvoch vzájomne prepojených rovinách.

- Ekonomická, ale i politická integrácia geografických celkov s cieľom vytvoriť čo najväčší ekonomicko-politický priestor.
- Štrukturálna globalizácia zabezpečujúca prerastanie a ujednocovanie politiky, ekonomiky, sociálnej sféry, legislatívy, kultúry, vzdelanosti i spôsobu života.

Druhá rovina v podstate predstavuje rozvoj nadstavbových vzťahov, ktoré sú v súčasnosti nemenej významné, ako ekonomické vzťahy, nakoľko nahrádzajú silové prostriedky.

Predpokladom globalizácie je zmena národných štátov, a to najmä v oblasti vnútornej suverenity, v ktorej vystupovali ako jediný zdroj moci. Peter Drucker v diele *Postkapitalistická spoločnosť* predpokladá tieto ústredné otázky budúcich desaťročí, na ktoré vlády národných štátov budú musieť nájsť odpoveď:

1. Čo má zostať doménou národného štátu?
2. Čo má byť realizované autonómnymi inštitúciami?
3. Čo má byť „národné“ a čo „medzinárodné“?
4. Čo má byť „zvláštne“ a „miestne“?

Z tohto pohľadu je potrebné sa zaoberať aj otázkami vzdelávania a výchovy mládeže a dospelých ako nositeľov kvality pracovnej sily a tvorcov ekonomických a sociálnych hodnôt. Hospodárstvo nie je samostatný izolovaný poriadok, ale je inštitúciou vytvorenou člove-

kom pre človeka. Jeho ekonomickým cieľom je blahobyť človeka, čiže sociálna dimenzia. Samotný „blahobyť“ nie je viazaný len na ekonomické statky, ale aj na spôsobilosť ich používania v prospech jedincov, skupín i celku a zároveň na spôsobilosť jedincov, skupín i celku využívať bohatstvo – materiálne statky na budovanie blahobytu. Hospodárstvo nemá budovať sociálnu nerovnováhu takým spôsobom, že na jednej strane existuje prebytok a na druhej strane nedostatok. Ak tento stav v súčasnosti existuje v národných hospodárstvach, ako bude zvládaný v globálnom hospodárstve, ktoré sa bude musieť vysporiadať s rozdielnou úrovňou pracovnej sily, rozdielnou sociálnou situáciou, ale i s rozdielnou ochotou podeliť sa o blahobyť vyplývajúci z prioritného postavenia v globalizačnom procese.

Aj napriek tomu, že Slovenská republika disponuje vysokou vzdelanostnou úrovňou obyvateľstva, prechod na trhovú ekonomiku priniesol pokles kvalifikovaných a vysokoškolsky vzdelaných ľudí v priemysle len na jednu tretinu. V značnej miere poklesol počet vedeckých a výskumných pracovníkov. Zatiaľ čo v roku 1990 pracovalo vo výskume 49522 zamestnancov, v roku 1994 to už bolo len 24896 zamestnancov. V štátnych samostatných vývojových a výskumných pracoviskách bolo v roku 1990 zamestnaných 16384 výskumných a vývojových pracovníkov. V roku 1994 to bolo už len 1707 pracovníkov. V nesamostatných pracoviskách štátnych podnikov v roku 1990 pracovalo 19840 pracovníkov a v roku 1994 len 754 pracovníkov. Takýto pokles vo vysoko odborných a kvalifikovaných prácach je možné zaznamenať aj v iných odvetviach. Zastavenie vlastného výskumu a vývoja technológií uplatňovaných vo výrobe vyvolalo potrebu orientácie na zahraničné licencie a dovoz zahraničného tovaru. Prerozdelenie hrubého domáceho produktu nezohľadnilo potreby a záujmy Slovenska, nakoľko našou najsilnejšou devízou je moderná výroba založená na kvalifikácii a vzdelaní. Je známa priama väzba rastu vzdelanosti obyvateľstva a hrubého domáceho produktu. Aj napriek tomu sa v SR pohybujú výdavky na školstvo a vedu iba vo výške 3,7 % HDP, kým priemer v EÚ je 6 % HDP.

Vstup a etablovanie SR do EÚ je možný viacerými spôsobmi. Môžeme byť zásobárňou lacnej pracovnej sily alebo producentmi uznávaných odborníkov, resp. niekde v uvedenom rozhraní. Prebiehajúca kríza výchovy a vzdelávania nás posúva k prvému medzníku. Kríza vzdelávacej politiky a vzdelávacích systémov nás vzdialuje od systémov vzdelávania rozvinutých v EÚ. Zastavenie tohto negatívneho

vývoja v oblasti vzdelávania vyžaduje dôkladnú analýzu možností SR pri vstupe do EÚ a vývoj vzdelávania podriadiť reštrukturalizačným zmenám.

Nezávislí ekonómovia Slovenska (NEZES) vidia vstup Slovenska do EÚ ako veľmi pozitívny, ak:

1. zachytíme integračné trendy a prispôbime našu štruktúru požiadavkám budúcnosti,
2. internacionalizujeme obchodnú sieť a zabezpečíme rast slovenských firiem a holdingov do nadnárodných spoločností,
3. vybudujeme a orientujeme národné hospodárstvo na jedno až dve nosné odvetvia ekonomiky na úrovni svetovej špičky a časť odvetví zaradíme do druhého sledu s orientáciou na kvalitu,
4. vzdelávanie a výchova bude zodpovedať požiadavkám budúcnosti a nie minulosti, s úzkym prepojením na ekonomiku a sociálnu oblasť,
5. stabilizujeme sociálnu a ekologickú oblasť tak, aby ich nepostihovali globálne problémy, resp. tieto problémy boli tlmené do akceptovateľnej miery,
6. prebudujeme podniky zo zamerania na dosahovaný zisk na podniky so sociálnou stratégiou (požiadavka efektívnosti, spoločenskej prospešnosti a sociálneho správania).

V každej zo zmienovaných oblastí môžeme definovať postavenie výchovy a vzdelávania. Nekoncepčný prístup, zanedbávanie oblasti vzdelávania a výchovy, znižovanie úrovne vysokoškolského vzdelania či prognostické zlyhanie môže byť Scylou či Charybdou celkového národného rozvoja pri vstupe do globalizačných procesov. Formálna reštrukturalizácia ekonomických a v nadväznosti i sociálnych vzťahov bez naplnenia ich obsahu, zabezpečenia odborne zdatných nositeľov týchto úloh je tým, čo potrebujeme najmenej. Priznanie priority vzdelávaniu a výchove v školských i mimoškolských systémoch umožní predísť zbytočným škodám pri rozvoji globalizačných tendencií postihujúcich našu spoločnosť. Cieľené riadenie procesov minimalizuje počet omylov, za ktorými je stále skrytý ľudský faktor – človek, o ktorého osude rozhodne štát či iný subjekt ovládajúci ekonomické, politické alebo sociálne vzťahy.

Zmeny, ktoré vznikajú a sú vyvolávané globalizačnými procesmi, vyžadujú plnú podporu odbornej verejnosti. Rovnako sa môžu stať predmetom špekulácie, politického kapitálu či útokov nacionalistov, a tým aj obdobím chaosu a neistoty. Príprava a realizácia globalizač-

ných procesov musí zodpovedať jej významu pre všetko obyvateľstvo, nakoľko konečný dopad zmien sa prejaví na kvalite jeho života. Nie je to prvý prechod, ktorý sa zapísal do histórie našej krajiny. Rozdiel je len v tom, či nastávajúca zmena sa zapíše medzi pozitíva alebo negatíva a anticipovaný výsledok sa stane motorom alebo brzdou nášho vývinu. Ak prioritne sledovaný záujem stratifikácie spoločnosti prináša pre časť obyvateľstva život pod hranicou chudoby, môžeme uvažovať o vzťahu realizátorov zmeny k človeku ako takému, keď administratívnym opatrením dokázali rozhodnúť o kvalite života iných, v mnohých prípadoch bez poskytnutia šance na zmenu svojho postavenia v spoločnosti. Šance môžu byť dané takými inštitútmi, ako všeobecne zlá sociálna situácia, zlyhanie trhu práce, strata etických hodnôt a rozpory v axiologickej rovine.

Anticipácia zmien vo vzdelávaní má tiež svoje limity. Úroveň vzdelávania najmä z pohľadu obsahu učiva je v porovnaní s inými štátmi na vysokej úrovni. Možno vzniesť námietku príliš širokého rozsahu obligatórnych predmetov, a tým zúžený priestor pre voliteľno-fakultatívne predmety. Príprava úzko špecializovaných odborníkov je priamo úmerná požiadavke trhu práce. Pokiaľ trh práce núti vysokoškolsky vzdelaného pracovníka uchádzať sa o miesto, kde postačuje stredoškolské vzdelanie, prípadne vysokoškolské vzdelanie iného smeru, je na mieste uvažovať o širšej koncipovanosti obsahu vzdelávania. Požiadavka praxe a výstupy zo školského systému majú dosiahnuť plnú komplementaritu v kvalite a spôsobilosti subjektu, ktorý sa stal predmetom ich záujmu.

Základné zmeny je možné hľadať vo vnútornom systéme vzdelávania. Celý systém vzdelávania je potrebné koncipovať tak, aby okrem vzdelávania pripravoval študenta aj na požiadavky praxe, a to najmä z pohľadu pracovných pozícií, pre ktoré je študent pripravovaný. Vzťahy vedenie školy – učitelia, učitelia – študenti, študenti – plnenie študijných povinností je potrebné prispôbiť očakávanému stavu pracovných vzťahov, do ktorých po ukončení školy budú zaradení. Pracovné zaťaženie, pracovné tempo, dochvilnosť či kvalita splnenia úlohy majú vytvárať hodnotiaci rámec študenta a nielen samotný fakt úspešnosti na skúške. Profesionalizácia študenta, jeho prínos, aktivita, zapájanie sa do verejného života a ďalšie faktory sú v praxi hodnotené oveľa vyššie, ako schopnosť reprodukovať ponúkané učivo.

Štrukturálne zmeny trhu práce zasiahli aj do vnútorného systému firiem a spoločností. Ich zameranie na tvorbu zisku viedlo k nivelizácii pracovnej sily. Vlastný výskum je skôr zvláštnosťou než pravidlom, vzdelávanie vlastných zamestnancov sa javí ako neproduktívna činnosť, ktorá odčerpáva tvorený zisk a záujem o zamestnanca končí v pozícii pracovnej sily, ktorú možno kedykoľvek nahradiť. Manažérske kurzy ponúkajúce patent na rozum prinášajú viac chaosu a deštrukcie, ako reálnej schopnosti riadiť, plánovať a kontrolovať procesy, za ktoré manažér prevzal zodpovednosť. To sa prejavuje aj na dĺžke životnosti malých a stredných firiem. Východiskovým bodom je školské vzdelávanie, ktoré pripravuje svojich študentov systematicky na výkon práce v riadiacej i výkonnej funkcii. Získavanie praktických zručností potrebných pre úspešné presadenie vlastnej pracovnej sily v praxi nemôže byť doménou praxe. Je nutné budovať prepojenie s praxou už na školách. Nielen teoretické zvládnutie počítača, ale aj jeho praktické použitie. Nielen výuka cudzieho jazyka, ale aj otázka obchodnej korešpondencie, ponukových listov a čast' zvykov, s ktorými sa študent v praxi stretne.

Štátne podniky sú už len minulosťou. Obsadzovanie pracovných miest na základe smerných čísel tiež neexistuje. Štátna správa a samospráva je v tendencii znižovania svojich stavov, než aby sa snažila umiestniť vysokoškolsky vzdelaných jedincov, ktorým chýba prax a hodnota ktorých nebola preukázaná. Takže ostáva trh práce s jeho možnosťami. Absolvent musí riešiť dilemu, či byť námedznou pracovnou silou, alebo svoje pôsobenie na trhu práce riešiť prostredníctvom vlastných aktivít ako samoziviteľ a perspektívny zamestnávateľ. Základom aktivity je rozvoj v študijnom odbore, ktorý absolvoval, a prenášanie získaných vedomostí do praxe. Čakanie na pracovnú ponuku na úrade práce nie je najlepšou vizitkou pre nastupujúceho odborníka. Môže to byť vnímané aj ako neschopnosť presadiť sa na trhu práce.

Vzory, ktoré v oblasti výchovy a vzdelávania poskytujú renomované zahraničné spoločnosti, sú prehliadané tak, akoby neboli súčasťou výrobných vzťahov. Vzdelávanie nie je zamerané len na nové poznatky vo výrobe, technológii či použitých materiáloch, ale aj na vzťahy vo vnútri pracovnej jednotky, prejavy voči vonkajšiemu i konkurenčnému prostrediu, na hodnoty a ich aplikáciu. Vernosť a oddanosť spoločnosti je obvyklou požiadavkou, ktorá zároveň zaväzuje aj spoločnosť vo vzťahu k vlastným zamestnancom. Nie sú len

pracovnou silou, ale súčasťou spoločnosti, jej integrovaným prvkom, o ktorý je povinná sa starať.

Anticipovaný rozvoj neziskového systému, ktorý je zameraný na kvalitu ľudského života, a teda aj na oblasť výchovy a vzdelávania, skôr retardoval, než sa rozvinul. Pre udržanie európskeho štandardu v sociálnych vzťahoch sú systémy zamerané na výchovu a vzdelávanie nositeľmi hodnôt, etiky, poznania, kultúry a tradícií a všetkého toho, čo národ dosiahol i čo prevzal od iných národov, rozvíjajúc tak princíp ľudskosti vlastný len človeku. Preto rozvoj procesov globalizácie môžeme pozitívne očakávať len na tých úrovniach, ktoré zodpovedajú európskemu štandardu a ktoré sú kompatibilné s úrovňami tých národov, s ktorými chceme vstúpiť do jedného celku. Je potrebné sa zamyslieť, či sme skutočne pripravení na vstup ako rovnocenný partner, ktorý má čo ponúknuť a pozná svoje miesto v systéme. Možno skôr, ako budeme uvažovať v globalizačných kategóriách, mali by sme uvažovať v kategóriách národného a pripraviť spoločnosť pre vstup do obdobia zmien bez toho, aby sme vytvorili stratenú generáciu, a tak rozhodli o kvalite života stoviek či tisíciek členov nášho národa.

LITERATÚRA

- BAUEROVA, E.: *Potreby, hodnoty a spôsob života*. Bratislava, VÚSRP 1990.
- BORTNER, M. A.: *Delinquency and Justice, Age of Crisis*. Montreal, McGraw – Hill 1988.
- NEZES: *Globalizácia spoločenských procesov vo svete rozvoja slovenskej ekonomiky*. Bratislava, Narprint 1996.
- ONDREJKOVIČ, P.: *Socializácia mládeže ako východisková kategória sociológie výchovy a sociológie mládeže*. Bratislava, Veda 1997.
- ZELINA, M.: *Sloboda osobnosti alebo malý kurz kvality života o tom, ako sa stať samým sebou v modernom svete*. Šamorín, Fontána 1995.

VIEME ZMENIŤ MAPU ŽIVOTA V DÔSLEDKU POSUNU ŽIVOTNÉHO CYKLU?

Can We Change the Map of Life as a Result of Shifted Life Cycle?

Eva ŠIMOVA

Kľúčové slová: posun životného cyklu, mapa života, interindividuálna variabilita životnej cesty, vzdelávanie dospelých, sociálna práca, verejná správa.

Abstrakt: Správa vecí verejných, ako aj sociálna práca v praxi je zameraná okrem iného na uspokojovanie potrieb obyvateľstva v záujme zlepšovania ich kvality života. Keďže tieto potreby sa do veľkej miery menia, resp. mení sa spôsob ich uspokojovania v priebehu životnej cesty, jednou z kľúčových úloh sociálnych vied je tieto potreby poznávať s ohľadom na vek, situáciu a interindividuálnu variabilitu obyvateľstva.

Cieľom príspevku je upozorniť na silnejúci trend posunu životného cyklu u zatiaľ malej, ale stále sa zväčšujúcej časti obyvateľstva. Nevyhnutnosť prípravy na zmenu mapy života sa analyzuje vo vzťahu ku vzdelávaniu v sociálnej práci a vo verejnej správe.

Key words: shift of the life cycle, map of life, inter-individual variability of the way of life, adult education, social work, public administration.

Abstract: public administration as well as social work are in practice focused at saturating people's needs to raise the quality of life. As these needs are subject to frequent change, especially in the way they are met during the individual's way of life, one of social sciences key role is hence to treat them with respect to age, situation and inter-individual variability of population. The paper's aim is to draw attention to a stronger tendency of shift in the life cycle is so far small but ever growing in number group of population. Indispensability of preparing for such change in a map of life is analysed in relation to education in social work and public administration.

Človek je jediný tvor, ktorý je schopný regulovať svoje správanie na základe predvídania svojej dlhodobej perspektívy do budúcnosti. Preto sa životné plány počítajú medzi najdôležitejšie motivačné činite-

le z hľadiska možností maximálneho osobnostného rozvoja osobnosti. O túto skutočnosť sa opierajú aj všetky programy zamerané na rozvoj ľudských zdrojov, čo sa stalo hitom súčasných manažérskych aktivít. Pri týchto aktivitách je cieľovou skupinou skoro výlučne mladý dospelý medzi 20 – 40 rokom. Aj rekvalifikačné programy po strate zamestnania sú často ohraničené vekom, pri automatickom predpoklade, že osoby okolo päťdesiatky nech už len idú do predčasného dôchodku, pretože sa predpokladá ich malá schopnosť naučiť sa čomusi novému alebo vyvinúť nejaké nové návyky či spôsobilosti.

Kvalita života sa z psychologického hľadiska zvykne uchopiť pomocou výskumov „well-being“, čo by sme mohli doslovne preložiť ako „dobré bytie“. Džuka zaviedol pojem „psychická pohoda“ na vyjadrenie toho, čo v hovorovej reči bežne vyjadrujeme ako „mám sa dobre“. V jeho meraniach má tento konštrukt viac zložiek: prejavy telesných ťažkostí, resp. ich absencia, prežívanie duševného trápenia – depresie, prežívanie spokojnosti, pozitívnych citov, pozitívne hodnotenie seba (Džuka, 1993, 1994).

Výskumy zamerané na subjektívne prežívanie kvality života vo vzťahu k veku zisťujú malú mieru korelácie, čo znamená, že vek sám o sebe nie je jediným určujúcim činiteľom toho, či sa cítime lepšie, alebo horšie, než predtým. Napriek všeobecne rozšírenej laickej mienke, že čím sme starší, tým musíme mať horšiu kvalitu života, seriózne výskumy to nepotvrdzujú. Naopak, čoraz častejšie sa objavuje zistenie o subjektívne pozitívnejšom vnímaní svojej situácie u niektorých starších ľudí, oproti mladším. Multikauzálne zamerané výskumy sa snažili zistiť determinanty tohoto javu a zistili, že je ich vždy viacero. Až upustenie od sledovania jednoduchej lineárnej kauzality prinieslo uspokojujúcejšie výsledky na vysvetlenie toho, čo je príčinou čoho. Dnes sa uznáva už iba cirkulačná kauzality typická pre systémový prístup k tak zložitým javom, ako je ľudské správanie a prežívanie. Preto sa vzhľadom na vek človeka rozlišuje biologický, psychologický a sociálny vek. Subjektívna psychická pohoda alebo pozitívne „well-being“ sa stali indikátorom určenia psychologického veku, nezávisle na tom biologickom. Aj nízka miera depresívnych stavov v kombinácii s vysokou mierou prežívania spokojnosti so životom (doterajším alebo uplynulým, ako i súčasným) sa využíva ako kritérium psychologického veku (Bergeman, 1997). Táto autorka tiež uvádza, že miera životnej spokojnosti sa v longitudinálnej štúdii starších

osôb zistila v tesnej súvislosti (závislosti?) s mierou subjektívne vnímanej prijatej, ale i poskytovanej sociálnej podpory.

Toto posledné sa mi zdá veľmi dôležité na vysvetlenie toho, že *nespokojnosť ľudí môže prameniť nielen z toho, že im chýba prijímanie, ale i preto, že im chýba poskytovanie*. Niektoré ýskumy nadmerného konzumného správania, ktoré m. i. poškodzuje aj telesné zdravie a skracuje život, zisťujú vzťah medzi nižším vzdelaním a fyzickou spotrebou (jedla, pitia, drog) (Kamberská, Kočová, 2000; Csémy, 2000). Obdobne sa zdraviu škodlivé správanie u adolescentov objavilo významne menej často u tých, ktorí mali rodičov s vyšším vzdelaním, najmä u matky (Gecková a kol. 2000). Možno teda orientáciu na konzum považovať za kompenzáciu nedostatkov v duchovnej oblasti, do čoho sa dá zaradiť aj nedostatok lásky. Pritom je dôležité si uvedomiť, že láska má charakter vzájomného poskytovania a prijímania. Týka sa to lásky medzi rodičom a dieťaťom, medzi priateľmi, medzi milencami či manželmi navzájom. Kompenzácia nedostatku lásky spotrebou čohokoľvek nijako nemôže byť úplná a ani neprinesie trvalejší zážitok spokojnosti. Preto jestvuje neustála tendencia si spokojnosť privolať zväčšovaním spotreby. V tejto základnej psychologickkej zákonitosti sa hľadá zdroj každej vypestovanej závislosti na drogách, ale aj na čomkoľvek.

Výskumy zamerané na kvalitu života u dospievajúcich neustále potvrdzujú súvislosti medzi pozitívnym vzťahom adolescentov s rodičmi, rovesníkmi, existenciou blízkeho priateľa a pozitívnym sebahodnotením, menším výskytom telesných a duševných problémov, ako i nižším výskytom zdraviu škodlivého alebo inak problémového správania (Gecková, 1998; Gecková, Pudelský, Tuinstra, 2000).

O narušení rovnováhy medzi prijímaním a poskytovaním svedčia početné výskumy zamerané aj na konflikty medzi dospievajúcimi a rodičmi, ktorých príčiny sú najčastejšie zmeny v subjektívnom vnímaní a hodnotení tejto rovnováhy. Napr. vo výskume škótskych bádateľov (Shucksmith a i. 1997) sa ukázalo, že ani štruktúra rodiny, ani jej socioekonomická pozícia nebola mediátorom pitia alkoholu u dospievajúcich, ale miera rodičovskej kontroly: príliš vysoká a príliš nízka rodičovská kontola sa spájala s významne vyšším výskytom pitia.

Ak sa niekto z technických vied opýta, ako objektívne merať „príliš“ vysokú mieru kontroly, treba povedať, že sa to nedá, a preto sa ani nedá exaktne odporučiť rodičom ako alebo čím ju dávkovať. Zistí sa

to iba v otvorenej a slobodnej vzájomnej výmene názorov, spojenej s úprimným pozitívnym záujmom o to, čo si myslí a čo cíti ten druhý, medzi konkrétnym rodičom a jeho potomkom. Cez mieru a spôsob kontroly totiž dospelávajúci vnímajú aj pozitívny záujem rodiča o seba – v príveľkej cítia nedôveru voči sebe, resp. ich podceňovanie, v príliš nízkej zase nezáujem alebo nedostatok opory.

Zatiaľ som sledovala iba istý psychologický kontext pojmu kvalita života a s ňou súvisiace výskumné zistenia. Teraz by som sa chcela pristaviť pri pojme „mapa života“. Prevzala som tento pojem od Gail Sheehyovej (1999), ktorá ňou rozumie určitý mentálny harmonogram prežitého života v jej jednotlivých fázach alebo aj očakávaný harmonogram svojho budúceho priebehu života na základe skúseností odovzdaných v tej ktorej kultúre staršou generáciou mladším. Z ontogenetickej psychológie vieme, že jednotlivé vekové obdobia sa určovali podľa tzv. typického správania sa dieťaťa alebo dospelého v tom ktorom období a že prechod do nového vekového obdobia sa charakterizovalo ako kratšia doba výraznejších a hustejších sa vyskytujúcich zmien. Minimálne od 80-tych rokov sa však vekové obdobia uvádzali iba ako rámcová orientácia, podľa ktorej nie je možné spoľahlivo predvídať ničie správanie. Rozsiahly kvalitatívny výskum priviedol Sheehyovú k poznatku, že v súčasnosti žijú rôzne vekové kohorty vedľa seba veľmi rozdielnym spôsobom a ich životná cesta má rozdielne tempo, ich výkonnosť rozdielnu kvalitu, ich subjektívne prežívanie rozdielne zafarbenie, a to všetko nie je bezpodmienečne závislé od roku narodenia. Inak povedané potvrdzuje to, k čomu už gerontológovia dospeli dávnejšie, že nie každý starne rovnakým tempom, ani rovnakým spôsobom.

Sheehyová teda uvádza veľké zmeny v správaní sa celých vekových kohort, ktoré nastali najmä v priebehu 90-tych rokov v priemyselne najvyspelejších spoločnostiach. Pri porovnaní so situáciou, ktorá bola typická pre päťdesiate roky, konštatuje asi desaťročný posun na mape života.

V nasledujúcej časti svojho príspevku uvediem teda autorkine charakteristiky zmien v jednotlivých vekových obdobiach, pretože si myslím, že niektoré trendy sa budú týkať aj nás v blízkej alebo vzdialenejšej budúcnosti. Bolo by dobré tiež byť pripravení pozitívne zmeny v predstihu podporiť a tým negatívnym oslabiť podmienky, za akých sa rozvinú.

Obdobie dospievania, ako doba prechodná medzi chráneným detstvom a dobou samostatnej a nezávislej dospelosti, sa predlžuje. Biologická puberta nastupuje skôr, než u predošlej generácie a skôr sa rozvíjajú aj vyspelejšie kognitívne funkcie, vďaka ktorým rodičia strácajú u pubescentov svoju prevahu najmä v aktivitách, spojených s čoraz vyspelejšou a neustále sa meniacou technikou. Negatívnou stránkou tohoto urýchlenia je oneskorovanie v emocionálnom rozvoji, čo spôsobuje mnohé problémy v dôsledku rozkolísanosti osobnosti a nerovnováhy rozumového a emocionálneho fungovania.

V tejto súvislosti ma napadá otázka: nevyzeralo by to inak, keby sme emocionálnemu rozvoju venovali rovnako veľa času a energie a pripisovali by sme jej rovnakú dôležitosť, ako rozumovému vývinu u detí?

Tendencia skracovania obdobia detstva a skorší nástup puberty, spojený s intenzívnejšie prejavými nárokmi na autonómiu, je spojený so skorším a intenzívnejším príklonom k rovesníckym skupinám.

Túto tendenciu možno badať aj u nás (Ruiselová, 2000; Rešovský a kol., 2000).

Doba dospievania sa teda ohlasuje svojimi nárokmi na autonómiu (najmä voči rodičom a pedagógom), čo by nemuselo byť nijako zlé, ak by sme jej poskytovanie dokázali spájať aj s nevyhnutnosťou preberania zodpovednosti za seba. Ak by sme dokázali adolescentov viesť tak, že vstúpenie dôvery vo svoje sily by sa spájalo s potrebnou mierou autoregulácie, ktorá im umožní byť skutočne slobodnými osobnosťami. Ak by sme ich dôkazy o schopnosti byť samostatnými neprežívali ako stratu svojej moci nad nimi, ale ako potešenie a hrdosť, že sme im k tomu dopomohli.

Na druhej strane je tiež badateľná tendencia k nevídanému predlžovaniu obdobia adolescencie, podľa Sheehyovej do 30 rokov. Pripisuje sa to najmä tomu, že sa predlžuje doba profesijnej prípravy a získania dostatočných pracovných kompetencií pre výkon takého povolania, ktoré umožní optimálnu sebarealizáciu osobnosti. Aj zkladanie novej rodiny sa oddiaľuje. Táto tendencia, už dávnejšie prítomná v priemyselne vyspelejších krajinách, sa ukázala ako objavujúca sa aj u nás v druhej polovici 90-tych rokov (Tirpák, Pilinská, 2000). Zvýšil sa priemerný vek vstupu do manželstva, aj priemerný vek rodičov pri narodení prvého dieťaťa, čo zatiaľ nás, spoločenskovedných odborníkov, potešilo, lebo je nádej, že zrelšie osobnosti budú azda efektívnejšími pre stabilitu rodiny.

Doba tzv. predbežnej dospelosti vo veku 18 – 30 rokov prináša aj tendenciu pozitívneho hľadania svojej sebarealizácie, ďalšieho štúdia, zbierania skúseností z nebývalých možností cestovania, zarábania mimo domov, mimo kraj či krajinu pôvodu. Všetky tieto nové aktivity určite obsahujú v sebe potencionálne možnosti aj na osobnostný rozvoj, aj riziko nezvládnutia situácií, na ktoré naši mladí neboli pripravení.

Obdobie prvej dospelosti sa podľa Sheehyovej posúva medzi 30 – 45 rokov a charakterizuje ju doba založenia rodiny a odchovania spravidla nie viac, než dvoch potomkov (tendencia k dvojdetným rodinám je už aj u nás výrazná). Je to doba čoraz náročnejšia z hľadiska ekonomického zabezpečenia rodiny, natoľko, že málokedy je spojená aj s úplným uspokojovaním sebarealizačných potrieb dospelých. Sheehyová hovorí o období prvej dospelosti ako o dobe, ktorá je naplnená starostlivosťou o potomstvo, ktorá predstavuje pre väčšinu zúčastnených dosť námahy, stresu a napätia. Nie náhodou sa toto obdobie pri retrospektívnom výskume Alana (1989) objavilo ako najťažšie, ale aj najšťastnejšie obdobie života. Výrazné – pre Slovensko doteraz nevidané – zníženie populačného prírastku v posledných rokoch má určite mnoho rozličných príčin. Nechcem bagatelizovať význam znižovania životnej úrovne, zvyšovania nezamestnanosti, ťažkosti pri obstarávaní bytu, resp. jeho úplnú nedostupnosť pre veľkú časť mladej populácie. Myslím si však, že na túto tendenciu má vplyv aj zvyšovanie nášho spotrebného správania a orientácia na konzumné hodnoty. Kto nevidí reciprocitu v láskyplnom vzťahu rodičov a detí, vníma starostlivosť o ne ako iba zatťažujúce, namáhavé – ved' vynosiť, porodiť, odkojiť, vyplatiť dieťa aspoň do dvanástich rokov je rovnako namáhavé a vyžadujúce sebazaprenie, ako kedykoľvek predtým, keď bol život podľa spomínania pamätníkov oveľa ťažší, ale ktorý dnes už pre seba odmietame prijať. Ak sa námaha vníma iba ako strata a nie aj ako zdroj rozvoja a rastu, prináša to zákonite snahu tú námahu znížiť na minimum. Tu vidím, v psychologickú oblasť, jednu z ďalších možných príčin – popri frekventovane spomínaných zhoršených materiálnych podmienkach – poklesu pronatalitného správania sa našej populácie.

Sheehyová potom hovorí o zmene prechodu stredného veku, ktorý v 50-tych rokoch bol okolo štyridsiatky, ale v 90-tych rokoch sa presunul do doby okolo päťdesiatky. K tomuto veku sa viažu také javy, ako „kríza stredného veku“, strach z neutešenej vyhladky na druhú

polovicu života, spojenej s negatívnym postojom k starnutiu, ktorej prejavy sa už nedarí ignorovať. Ak sa k tomu pridajú také celospoločenské javy, ako je čoraz väčšia možnosť, že aj kvalifikovaný a vyspelý pracovník stratí zamestnanie v dôsledku reorganizácie alebo zániku organizácie (takže nielen u nás!), môžeme túto vekovú skupinu vnímať ako rizikovú z hľadiska jej kvality života.

Stredný vek v minulosti bol spájaný aj so zmenami v rodinných rolách: človek sa stal svokrom alebo svokrou, starým rodičom s nárokmi na pomoc pri starostlivosti o vnukov, pričom sa niekedy vôbec nepočíta aj s nejakými nárokmi na uspokojovanie vlastných seberealizačných alebo rekreačných potrieb. V našich pomeroch táto rodinná výpomoc starých rodičov pri zamestnanosti oboch rodičov sa využívala už dávno, prinajmenej ako záchranná sieť pri rekonvalescencii dieťaťa, cez školské prázdniny, netypickej zaneprázdnenosti rodičov spojenej so služobnými cestami alebo ďalším vzdelávaním. V západných krajinách, kde až teraz sa rozrastá zamestnanosť žien v masovejšom merítke, sa obrovsky zvýšil záujem spoločenských vedcov o problémy generácie starých rodičov.

Sheehyová toto obdobie vidí teraz posunuté do veku medzi 45 – 65 a nazýva ho vekom majstrovstva, v rámci tzv. druhej dospelosti. Zistila, že mnoho osôb, ktoré sa vyrovnali so stratou partnera, začali nový život s novým, alebo so stratou zamestnania a pustili sa do úplne iných aktivít, podnikania alebo tvorby a našli nebyvalú seberealizáciu, dokážu byť aktívnymi aj s pozitívnymi výsledkami bez známok straty kvality, ba ešte aj so znakmi zdokonaľovania výkonov, schopnosti učenia, pozitívneho prežívania. Títo ľudia v jej výskumnej vzorke na vlastnej koži zakúsili, že funkcie, ktoré sa neustále precvičujú, nestárnú, resp. stárnú oveľa pomalšie. Emocionálne vyrovnanie sa so stratami a nachádzanie nevídaných zdrojov uspokojovania – vrátane modifikovaného využitia sexuálneho života – mohlo priniesť mnohým osobám zážitok lepšej kvality života, než v predchádzajúcom období. Mnoho ľudí sa v tomto veku popasovalo s rôznymi chorobami, niektorí i s tými najťažšími – možno i vďaka nim museli od základu zmeniť svoj životný štýl, stravovacie návyky, ale i hodnotové orientácie. Výsledkom je ale často zážitok radikálnej zmeny kvality života k lepšiemu, aj keď pre mimostojacich to vyzerá na isté obmedzenie možností.

V našich podmienkach na možnosti staršieho veku dospelého, zdá sa, nie sme pripravení. Ani z celospoločenského hľadiska nie je mož-

nosť kedykoľvek pokračovať v získavaní vyššieho vzdelania, ťažko sa zamestnávajú ľudia stredného a staršieho veku do náročnejších povolaní, lebo sa automaticky predpokladá nepružnosť myslenia a neschopnosť učiť sa niečomu novému. Ani v rámci rodiny sa senior obyčajne nestretne s podporou, ak chce napr. začať podnikáť v nejakom novom odbore, alebo ak sa chce presťahovať zo svojho doterajšieho domova inam, alebo ak chce ešte založiť novú rodinu.

Predlžovanie ľudského veku nad 70, ba i nad 80 (už aj u našich žien), prináša možnosť zisťovať, ako žijú osoby tohoto veku. Zistilo sa, že napr. z žijúcich dlhovekých najspokojnejší boli tí najstarší, nad 80 (Seccombe et al., 1991), pretože sa už dokonale adjustovali na svoje zmenené možnosti, vyrovnali sa s tým, že sú „starí“, znovu im stúpa sebavedomie (ktoré radikálne klesá v súvislosti so zvýšenou frekvenciou chybných úkonov na začiatku starnutia a ktoré potom môžu klesnúť, akonáhle sa vyrovnáme so spomalejším tempom našich aktivít a nevyhnutnosťou sústredenia pozornosti vždy iba na jednu naraz).

Celosvetové predlžovanie ľudského veku sa zatiaľ málo týka našich mužov. Ešte stále patríme ku krajinám s relatívne skorým ukončením života u mužov. Výskumy zamerané na správanie sa obyvateľstva súvisiace so zdravím zisťujú, že muži majú niektoré dlhodobé návyky ohrozujúce zdravie a celospoločenské zmeny ich nezmenili vôbec alebo v oveľa menšej miere, než u žien. Tento medzipohlavný rozdiel ale neplatí u dospelievajúcej generácie: žiaľ, dievčatá u nás (na rozdiel od USA) prejavujú silnú tendenciu dobiehať chlapcov v ich vysokej frekvencii fajčenia a pitia alkoholu. Užívanie drog je u nás ešte relatívne nízke, no má hrozivý nárast najmä u osôb doteraz fajčiacich a pijúcich alkohol (Ruiselová, 2000; Rešovský a kol., 2000).

U strednej a staršej generácie žien sa považuje za rizikovú situáciu vysoký výskyt osôb s nadváhou a obezitou. U dospelievajúcich dievčat a mladých žien (do 25 r.) sa už dlhšie registruje opak, vysoký výskyt podváhy, čo zdravotníci považujú tiež za rizikovú situáciu. Napriek týmto negatívnym javom možno konštatovať, že u žien demografi zaznamenali trend znižovania úmrtnosti vo všetkých vekových kategóriách, čo sa pripisuje tomu, že napriek oveľa vyššej chorobnosti žien – oproti mužom – sa ženy zrejme lepšie starajú o svoje zdravie, vedia skôr zaregistrovať zdravotné problémy a teda i predísť závažnejším, využívať svoju autoreguláciu na rešpektovanie pravidiel zdravia chrániaceho správania (Csémy, 2000).

Vzdelávateľov všetkých generácií tu čaká obrovská úloha, nájst' efektívnejší spôsob prístupu ku mužskej populácii, než je zastrašovanie, pretože to na nich zrejme neplatí („chlap sa predsa nesmie báť!“).

Obdobie od 65 – 85 nazýva Sheehyová vekom celistvosti. Toto je ten pravý „dôchodcovský“ vek, kedy ľudia, ak stále dokážu žiť vo svojom dôverne známom prostredí s minimálnou pomocou, vedia si nájst' zdroje emocionálneho uspokojenia, nepreberajú už za nikoho zodpovednosť, ale chcú byť plne zodpovední za seba, a tak využívať tú nevídanú osobnú slobodu, kedy sa nikomu nemusia zodpovedať za to, čo robia – ani svojim potomkom. Pritom stále ešte dokážu poskytovať nefalšovaný pozitívny záujem o individuálnu odlišnosť každého z vnukov, tešiť sa z ich úspechov a povzbudzovať pri neúspechu.

Iste, nie každý, kto sa dožije tohoto veku, dosiahne túto úroveň celistvosti. Eriksonovsky vyjadrené – osobnostnú integritu, keď sme spätne prehodnotili svoj život ako najlepší, aký za daných okolností mohol byť. Žiaľ, máme skúsenosti aj s veľmi nešťastným spôsobom starnutia, keď prevládnu negatívne emócie, hostilita voči svojmu sociálnemu prostrediu, doslova ničiaci kvalitu života seba aj okoliu. Ak sa tak už stalo, je malá pravdepodobnosť, že možno starého človeka prevychovať, aj keď ojedinelé skúsenosti hovoria o „zázraku“, ktorý dokáže úprimná a vytrvalá láska.

Vzdelávanie ľudí pôsobiach vo verejnej správe považujem za veľmi dôležité zamerať aj na poznávanie zákonitostí ľudského správania a jeho zmien podľa veku, ale aj podľa kohort, pretože sa čoraz častejšie stáva, že niekto v pokročilejšom veku „ide“ podľa hodínok nie vlastnej kohorty. Taktiež je nevyhnutné učiť poznávať najdôležitejšie potreby ľudí podľa veku, a tým prispievať k ich kvalite života. Machalová upozorňuje, že je dôležité vytvárať určité „organizačné pole, ktoré by malo byť žičlivé a malo by podporovať rast osobnosti“ (Machalová, 2000, s. 76). Autorka upozorňuje na frekvencovaný prameň fyzického a psychického diskomfortu seniorov pochádzajúci zo znevažujúcej komunikácie, ktorá tvorí vážnu prekážku v ich sebavyjadrení. Súčasne poukazuje aj na jednu z ciest, ktorou sa môžu stimulovať procesy sebaorganizácie, sebaregulácie a sebaobjavovania svojej životnej energie, a to „...je rozvíjanie takých spôsobov kontaktov, ktoré podporujú sebavyjadrovanie ľudí v senu, a tým aj ich sebaobjavovanie“ (Machalová, 2000, s. 77).

Tým, že sa umožnia aktivity aj v druhej polovici života, prispeje sa k tomu, aby väčšinu svojich potrieb uspokojovali sami sebe, resp.

v medzigeneračnej spolupráci. Dôležité je vedieť, že potenciál starších ľudí v dôchodku nie je zďaleka vyčerpaný a že je načase zmeniť postoj k seniorom ako k jednoliatej kohorte odkázanej na pomoc. Ukazuje sa, že mnoho vecí sa dá uskutočniť aj bez investícií, iba tým, že sa využijú „nadobudnuté kompetencie značnej časti seniorov...“ (Kováč, 2000).

LITERATÚRA

- ALAN, J.: *Etapy života očima sociologie*. Praha, Panorama 1989.
- BERGEMAN, C. S.: *Aging. Genetic and Environmental Influences*. Sage Publications, USA – Thousand Oaks, London, New Delhi – 1997
- CSÉMY, L.: Zdraví a škodlivé návyky: alkohol, konzumní zvyklosti dospělé české populace. *Demografie*, 42, 2000, č. 1, str. 31 – 36.
- DŽUKA, J., FLAMMER, A., GROB, A., NEUNSCHWADER, M.: Výskum psychickej pohody u slovenských a švajčiarskych adolescentov pomocou Bernského dotazníka psychickej pohody (BDP) – výsledky predvýskumu. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 4, 1993, str. 309 – 322.
- DŽUKA, J.: Subjektívna pohoda u slovenskej a rakúskej mládeže. *Československá psychologie*, 1994, 3, str. 193 – 205.
- GECKOVÁ, A.: Rodinné prostredie a výchovne problémové správanie adolescentov. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 33, 1998, č. 4, str. 320 – 329.
- GECKOVÁ, A., PUDELSKÝ, M., TUINSTRA, J.: Kontakty s rovesníkmi, sociálna sieť a sociálna podpora z pohľadu adolescentov. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 35, 2000, č. 2, 121 – 136.
- GECKOVÁ, A. a kol.: Socio-ekonomické nerovnosti v zdraví adolescentov – vzťah medzi vzdelaním rodičov a výskytom subjektívnych zdravotných ťažkostí adolescentov. *Československá pediatria*, 55, 2000, č. 2, str. 87 – 95.
- KAMBERSKÁ, Z., KOČOVÁ, R.: Zdraví a životní styl: Výsledky výběrového šetření o zdravotním stavu české populace. *Demografie*, 42, 2000, č. 1, str. 25 – 31.
- KOVÁČ, D.: Kvalita života seniorov a spiritualita. In: ČORNANIČOVÁ, R. (ed.): *Obohacovanie života starších ľudí edukačnými aktivitami*. Bratislava, Národné osvetové centrum 2000, s. 62 – 66.
- MACHALOVÁ, M.: Životný obrat a sebaobjavovanie v senu. In: ČORNANIČOVÁ, R. (ed.): *Obohacovanie života starších ľudí edukačnými aktivitami II*. Bratislava, Národné osvetové centrum 2000, s. 75 – 78.
- REŠOVSKÝ, J., MEDERIOVÁ, T., MIŠENDA, P.: *Monitoring životného štýlu stredoškolskej mládeže*. Sp. Nová Ves, Štátny zdravotný ústav 2000.

- RUISELOVÁ, Z.: *Adjustačné problémy, charakteristiky zvládania a osobnosť adolescentov*. Bratislava, Ústav experimentálnej psychológie SAV 2000.
- SECCOMBE, K., ISHII-KUNTZ, M.: Perceptions of problems associated with aging: Comparisons among four older age cohorts. *The Gerontologist*, 31, 1991, N. 4, 527 – 533
- SHEEHYOVÁ, G.: *Průvodce dospělostí. Šance a úskalí druhé poloviny života*. Praha, Portál 1999 (z orig. 1995).
- SHUCKSMITH, J., GLENDINNING, A., HENDRYÄ, L.: Adolescent drinking behaviour and the role of family life. *A Scottish perspective Journal of Adolescence*, 1997, č. 20, s. 85 – 101.
- TIRPÁK, M., PILINSKÁ, V.: Demografický vývoj na Slovensku v roku 1998. *Demografie*, roč. 42, 2000, č. 1, s. 1 – 18.

WYMIARY JAKOŚCI ŻYCIA W PERSPEKTYWIE PEDAGOGIKI SPOŁECZNEJ

Dimensions of life quality in social pedagogy prospect

Ewa KANTOWICZ

Kľúčové slová: *dylemat jakości życia, życie w harmonii ze sobą i innymi, kreowaniu wzorców jakości życia, normatywna i poznawcza rola pedagogiki społecznej.*

Abstrakt: *W nowoczesnym globalnym społeczeństwie i życiu, pełnym wyzwań, osiągnięć, nadziei oraz zagrożeń, coraz częściej pojawia się dylemat jakości życia i pytanie: „Czym jest życie udane”? Czy jego miarą są dobra i sukcesy materialne, władza i wysokie stanowiska; czy też życie w harmonii ze sobą i innymi; czy wreszcie realizowanie osobistych aspiracji i zainteresowań, dobre wykształcenie i satysfakcjonująca praca zawodowa; czy może życie poświęcenia dla innych?*

Problem jakości życia jest więc kwestią wieloznaczną, relatywną i może być rozważany przez różne dyscypliny naukowe i w różnych wymiarach oraz kontekstach czasowo-przestrzennych i środowiskowych.

Przedmiotem niniejszego artykułu będzie próba analizy jakości życia w perspektywie pedagogiki społecznej, ze szczególnym uwzględnieniem normatywnej i poznawczej roli tej nauki w badaniu różnych aspektów i kreowaniu wzorców jakości życia we współczesnym społeczeństwie.

Key words: *dilemma of life quality, life of harmony with ourselves and others, creating patters of life quality, normative and cognitive role of social pedagogy.*

Abstract: *The contemporary, global society and life full of challenges, hopes, success and threats, more often occurs the dilemma of life quality and the question: „What does the successful life mean”? What is its measure? Is it a property of personal success? Is it an authority, a power or high social or professional position? Is it a life of harmony with ourselves and others? Is it a good education and a successful job? Is it an accomplishment of interests and aspirations or is it a life of sacrifice for people?*

Issues related to life quality are multidimensional and very often comparative. Besides, life quality can be considered by many sciences, in different aspects or temporary and social contexts.

The objective of the paper is to analyze life quality in prospect of social pedagogy. The main aim is to insight into a normative and cognitive role of this discipline in investigating different aspects and creating patters of life quality in the contemporary society.

W nowoczesnym społeczeństwie, hierarchicznie ustrukturalizowanym, skoncentrowanym na konstruowaniu globalnego porządku, oferującym instytucje ładu, stabilności i rozwiązywania problemów ekonomiczno-społecznych pojawiają się rysy.

Po pierwsze znika nadzieja na rozwiązanie różnorodnych problemów; po drugie człowiek funkcjonujący w tym trudnym świecie nie szuka już tylko odpowiedzi jak żyć, ale i jak uchronić się od porażek, agresji i konfliktów, marginalizacji społecznej, czy nieudanych stosunków międzyludzkich.

We współczesnym życiu, pełnym wyzwań, osiągnięć, nadziei oraz cywilizacyjnych, nieuniknionych zagrożeń, coraz częściej pojawia się dylemat jakości życia i pytanie: „Czym jest życie udane”? Czy jego miarą są dobra i sukcesy materialne, władza i wysokie stanowiska; czy też życie w harmonii ze sobą i innymi; czy wreszcie realizowanie osobistych aspiracji i zainteresowań, dobre wykształcenie i satysfakcjonująca praca zawodowa; czy może życie poświęcenia dla innych?

Problem jakości życia jest więc kwestią wieloznaczną, relatywną i może być rozważany przez różne dyscypliny naukowe i w różnych wymiarach oraz kontekstach czasowo-przestrzennych i środowiskowych.

Przedmiotem niniejszego artykułu będzie próba analiz jakości życia w perspektywie pedagogiki społecznej, ze szczególnym uwzględnieniem normatywnej i poznawczej roli tej nauki w badaniu różnych aspektów i kreowaniu wzorców jakości życia we współczesnym społeczeństwie.

JAKOŚĆ ŻYCIA JAKO KATEGORIA ANALIZ NAUK SPOŁECZNO-HUMANISTYCZNYCH

Jakość życia jest przedmiotem zainteresowań wielu nauk, stając się pojęciem wieloznacznym. Zakres jego treści zależy od dyscypliny naukowej, w ramach której jest ono rozważane teoretycznie oraz operacjonalizowane do badań empirycznych. W ujęciu pedagogicznym jakość życia odnoszona jest głównie do hierarchii wartości, celów i

aspiracji życiowych jednostek i grup ludzkich w różnym wieku. Psychologowie posługują się tym terminem jako posiłkowym dla określenia poczucia zadowolenia (dobrostanu), szczęśliwości. Socjologowie interesują się przede wszystkim takimi wyznacznikami jakości życia, jak normy społeczne wyznaczające jakość życia, system wartości, zasady życia społecznego. Wreszcie ekonomiści tworzą wymierne indeksy cech i wskaźników jakości życia, przyjmując jako punkt odniesienia tzw. koszyk dóbr i usług, minimum socjalne, zakres potrzeb podstawowych, poziom konsumpcji, świadczenia socjalne.

Istnieją również interdyscyplinarne ujęcia jakości życia, w których formułowane są wskaźniki syntetyzujące na podstawie wymienionych wskaźników w poszczególnych dyscyplinach naukowych (Misiak, 1999, s. 112).

Biorąc pod uwagę fakt, że jakość życia jest zjawiskiem niejednorodnym, jako pojęcie podstawowe napotyka na trudności definicyjne. Definicja, obraz oraz system deskryptywno-predykcyjny zjawiska jakości życia uzależniony jest od specyficznej perspektywy podmiotu podejmującego ten problem.

Twórcy definicji uniwersalistycznych oraz próby konceptualizacji teoretycznej i empirycznej określania jakości życia podkreślają konieczność ujęcia dynamicznego i relatywistycznego wskaźników ilościowych i jakościowych, adekwatnie do zmieniających się praw, potrzeb, aspiracji jednostek i grup, zróżnicowań środowiskowych, orientacji optymalnych wymiarów kondycji życiowej w danym społeczeństwie i czasie.

Na temporalne uwarunkowania jakości życia zwrócił uwagę Stanisław Kowalik. Według niego czas własnego życia organizowany jest w sposób podmiotowy jako pewna całość. W ramach danej kultury wytwarzany jest zbiór oczekiwań dotyczących zmian, jakie powinny następować w życiu człowieka od momentu narodzin aż do śmierci. Wskazane normy kulturowe odnoszące się do przebiegu życia, mogą być w zasadzie uświadamiane przez człowieka dopiero w okresie dojrzewania czy dorosłości, tzn. wówczas, gdy nabywa on odpowiedzialności za jego przebieg. Jednocześnie są one pewnym ułatwieniem w określaniu drogi życiowej lub stawianiu sobie odpowiednich celów (Kowalik, 1994, s. 50). Zwykle ludzie zdają sobie sprawę z tego, jakie cele życiowe już zrealizowali, a jakie są jeszcze przed nimi. Wiedzą również co już powinno być zrobione a nie jest oraz w czym rozczarowali lub wyprzedzili oczekiwania społeczne. Napo-

tykając na trudności zdają sobie sprawę, że ludzie w tym samym wieku borykają się z podobnymi problemami, co częściowo łagodzi trudne przeżycia.

Wracając do aspektów definicyjnych jakości życia można stwierdzić, że w powszechnym użytku spotykamy się z przynajmniej dwoma pojęciami, które traktuje się jako synonimy: jakość życia i poziom życia. Autorzy tych pojęć koncentrują się w większym stopniu na doborze mierników i metod charakteryzujących różne aspekty badanego zjawiska.

Z. Żekoński pojęciem tym określił „całokształt warunków w jakich żyje społeczeństwo, grupa społeczno-zawodowa, gospodarstwo domowe lub jednostka, wyrażających się przede wszystkim w udogodnieniach dotyczących procesu zaspokojenia potrzeb indywidualnych i zbiorowych, a więc“:

- w warunkach, w których przebiega zachowanie konsumpcyjne (wyborach indywidualnych dóbr i usług, jak i stwarzanych przez to zachowań);
- w warunkach ekologicznych (geograficzno-przyrodniczych oraz sztucznie stworzonych przez człowieka, w tym mieszkaniowych);
- w warunkach pracy, w tych aspektach, które wyraźnie rzutują na całokształt życia człowieka (przede wszystkim dotyczących uciążliwości i satysfakcji, bezpieczeństwa i higieny oraz rytmu i czasu jej trwania);
- w warunkach czasu wolnego i sposobie jego wykorzystania;
- w niektórych aspektach życia społecznego i udziału w nim (Narkiewicz, 1996).

Rozróżnienia między poziomem życia i jego jakością dokonała T. Słaby. Zdaniem autorki „poziom życia definiowany jako stopień zaspokojenia potrzeb materialnych odnosi się do podstawowych potrzeb życia człowieka (fizjologicznych), natomiast jakość życia zawiera te wszystkie elementy życia, które są związane z faktem istnienia człowieka, bycia kimś, posiadania rodziny, kolegów, przyjaciół“ (Słaby, 1990).

W niektórych opracowaniach akcentowana jest konieczność łączenia kategorii poziomu życia i jakości życia. Fiński socjolog E. Allardt określił dobrobyt społeczny przez trzy sfery potrzeb ludzkich: posiadanie, uczucie i istnienie. Według niego poziom życia wyznaczają potrzeby materialne, natomiast jakość życia potrzeby pozamaterialne.

Podane określenia wskazują na złożoność i wieloaspektowość pojęciową poziomu i jakości życia. Są to kategorie bezpośrednio nieobserwowalne, co powoduje, że wyraża się je za pomocą różnych symptomów – wskaźników społecznych. Wskaźniki te mogą mieć charakter obiektywny (mierzalny poprzez wyrażenie w jednostkach wartościowych lub fizycznych np. dochód), bądź subiektywny (subiektywnych ocen i odczuwanych satysfakcji np. wykonywanej pracy) (Narkiewicz, 1996, s. 76.)

W dyskusjach nad jakością życia podkreśla się właśnie obiektywne i subiektywne jego aspekty, stanowiące główne źródło dylematów metodologicznych i przyjmowanych strategii badawczych.

Badacz podejmujący problematykę jakości życia stoi przed podwójnym wyborem. Po pierwsze, musi on wybrać między sytuacją badawczą cechującą się wysokim poziomem realizmu życiowego – np. przeprowadzenie badań w warunkach terenowych, a sytuacją cechującą się niskim poziomem tegoż realizmu – np. przeprowadzenie badań laboratoryjnych (Brzeziński, 1994, s. 13). Innym dylematem może być dobór metod i technik badawczych, czy też badanej populacji.

Stosując dla przykładu metodę sondażu diagnostycznego badacz oczekuje obiektywnych danych ilościowych, które będą stanowiły podstawę analiz i uogólnień, aczkolwiek nigdy nie ma gwarancji że zebrane informacje i opinie respondentów nie są wolne od subiektywizmu badanych i nie obrazują autentycznych – a raczej np. deklarowane postawy. Ponadto sama ankieta, którą najczęściej stosuje się w tego typu badaniach jest ograniczona wiedzą i doświadczeniem badającego oraz zmiennymi i wskaźnikami, które on uważa za istotne.

W przypadku stosowania metody indywidualnych przypadków sytuacja jest zgoła odmienna. Próbuje się wyprowadzać uogólnienia w warunkach niskiego poziomu kontroli zmiennych, a uzyskane wyniki, oparte na analizach jakościowych dopuszczają dość duży margines swobody interpretacyjnej i nie zawsze cechuje je trafność zewnętrzną.

Zubożeniem problematyki badawczej nad istotą i uwarunkowaniami jakości życia jest ograniczanie ich do populacji względnie jednorodnej np. osób znajdujących się tylko w przeciętnych sytuacjach życiowych – tak zwykło się badać np. nastawienia konsumenckie. I chociaż takie badania mogą być wartościowe i ciekawe, to jed-

nak trzeba pamiętać, że populacja badawcza winna obejmować grupy mniej liczne i badawczo trudno dostępne, w sytuacjach nietypowych, trudnych czy nawet ekstremalnych (Brzeziński, 1994, s. 13).

Dobór terenu badań jest także istotnym warunkiem poznania jakości życia na tle zróżnicowanych środowiskowych (np. jakość życia w wielkich miastach i na wsi).

Zasygnalizowane dylematy natury poznawczej i badawczej sprawiają, że jakość życia może i winna być badana interdyscyplinarnie, a każda nauka z własnego punktu widzenia ma prawo badać różne jego aspekty tak w skali makro, jak i mikro.

Próbie badania zróżnicowań ekonomiczno-ekologicznych poziomu i jakości życia w przekroju terytorialnym Polski podjął Zakład Badań Statystyczno-Ekonomicznych GUS i PAN w 1994 r. Zestaw zmienionych przyjętych w badaniach to:

- mierniki określające w sposób bezpośredni i pośredni materialny poziom życia ludności (m. in. przeciętne wynagrodzenie, stopa bezrobocia, zakup towarów i usług w obrocie detalicznym, standard mieszkań, liczba dzieci w przedszkolach);
- mierniki określające jakość środowiska naturalnego (m. in. nagromadzone odpady przemysłowe, dewastacja i degradacja gruntów).

Wyniki badań wskazały, że najwyższy materialny poziom życia osiągnęły województwa zaliczane tradycyjnie do najwyżej uprzemysłowionych i zurbanizowanych: warszawskie, katowickie, krakowskie, łódzkie, poznańskie. Na drugim biegunie znalazły się natomiast województwa nisko zurbanizowane: łomżyńskie, ostrołęckie, siedleckie, zamojskie, bielsko-podlaskie). Województwa wysoko uprzemysłowione i zurbanizowane można uznać za regiony o szczególnie silnych konfliktach ze środowiskiem, gdzie względnie wysokiemu poziomowi życia towarzyszy niski poziom jakości środowiska naturalnego. Badania potwierdziły tezę o dużym regionalnym zróżnicowaniu poziomu życia w Polsce i małej skuteczności polityki regionalnej państwa, polegającej na aktywizacji obszarów zaniedbanych gospodarczo (Narkiewicz, 1996, s. 76 – 82).

Aktualne badania statystyczne wskazują, że najwyższa stopa bezrobocia występuje w rejonach takich miast jak: Słupsk – 30,1 %; Suwałki – 28,1 %; Koszalin – 27 %; Olsztyn – 26,2 %; a ogólna stopa bezrobocia po spadku z 13,1 % w 1995 do 10,2 % w 1997 r. osiągnęła

poziom 13 % w 1999 r.¹ Implikuje to konieczność podejmowania dalszych inicjatyw w obszarze polityki społecznej (w tym regionalnej) państwa w kierunku wyrównywania poziomu życia ludności.

Z przeprowadzonych przez GUS badań wynika, że w 1995 r. około 13 % ludności kraju (t. j. 5 mln. osób) żyło w warunkach ubóstwa i miało trudności w zaspokojeniu podstawowych potrzeb, z czego 2 mln. osób zostało uznanych za zagrożonych trwałym ubóstwem. Na trwałe ubóstwo najbardziej narażone są: gospodarstwa domowe osób pozostających bez pracy, rodziny zamieszkające na wsi i małych miastach, a także osoby o niskim poziomie wykształcenia. Trudna sytuacja materialna dotknęła również część gospodarstw domowych emerytów i rencistów pobierających najniższe świadczenia (Fudała, 1997, s. 19).

W przypadkach wyraźnego ubóstwa następuje interwencja ze strony pomocy społecznej, toteż w ostatnich latach nastąpił wzrost wydatków na pomoc społeczną z budżetu państwa i budżetu gmin z 6,6 % w 1994 r. do 9,9 – 11,5 % w 1996 r. Powstały również nowe placówki opiekuńcze i socjalne (schroniska dla bezdomnych, domy samotnych matek z dziećmi, ośrodki interwencji kryzysowej i in., ukierunkowane na dostosowanie form pomocy do występującego zapotrzebowania społecznego i zapobiegające dalszemu pogarszaniu jakości życia ludności narażonej na marginalizację (por. Fudała, 1997, s. 19 – 20).

Odminną perspektywę jakości życia analizują dyscypliny humanistyczne, a zwrot ku nim został zapoczątkowany w naszym stuleciu głównie przez psychoanalizę i psychologię humanistyczną. Był faktycznie zwrotem ku klasycznym kategoriom filozoficznym i implikowanym przez owe kategorie normom życia, a więc: dobra, hedonizmu, przyjemności, utylitaryzmu; indywidualizmu – kolektywizmu, zadowolenia, pełni życia (Nitsche); trwania i ubogacania życia, autonomii i wolności (Heidegger, Rogers, Goldstein), (Bańka 1994, s. 26).

Zarówno psychologia humanistyczna jak i pedagogika skłaniają się ku pytaniom w rodzaju: Jak powinno przebiegać wartościowe życie człowieka?, Jak zapewnić i wskazać pozytywną jakość życia podmiotu tzn. jakość umysłu (wykształcenia), sposobu reagowania (funkcjonowania), aktywności twórczej i społecznej?

Wielu przedstawicieli pedagogiki podejmowało kwestię jakości życia, choć nie wszyscy dokonywali jego bezpośredniej analizy.

¹ Dane GUS, Bezrobocie rejestrowane w Polsce w roku 1999. Źródło: <http://biurose.sejm.gov.pl/teksty/i-620.htm>.

Interesujące aspekty zagadnienia jakości życia odnajdujemy w twórczości pedagogicznej Bogdana Nawroczyńskiego (1882 – 1974), którą wyznacza jego orientacja teoriopoznawcza wpisana w nurt pedagogiki kultury. Poglądy Nawroczyńskiego w interesującym nas aspekcie, cechuje założenie konieczności interpretowania czynności i ich sensów wchodzących w skład kultury jako ponadindywidualną rzeczywistość myślową, złożoną z przekonań (sądów) normatywnych i dyrektywnych. Przekonania normatywne określają cele do zrealizowania, natomiast przekonania dyrektywne wskazują czynności, które należy podjąć, aby osiągnąć cel wychowawczy. Píše on wyraźnie, że cele wychowania, jak i wszelkiego rodzaju wartości nie są wytworami myślenia teoretycznego, lecz praktycznego lub emocjonalnego. Powstają one z potrzeb i dążeń jednostek i grup, a tworzy je nie tylko intelekt, lecz sumienie. Zadaniem zarówno etyki, jak i pedagogiki jest opracować to prawodawstwo sumienia z punktu widzenia rozumu (Gofron, 1994, s. 72).

Rozważając normatywny charakter pedagogiki Nawroczyńskiego w kontekście jakości życia, podkreśla on znaczenie wartości oraz sposób realizacji tych wartości we współtworzeniu kultury i spotkaniu z drugim człowiekiem. Eksponuje on wykształcenie jako dobro osobiste, tworzące nierozzerwalną całość z osobowością człowieka i jego indywidualnością oraz wolność moralną.

Bogdan Suchodolski analizując model wykształcenia, pojęcie „jakości życia” sytuuje obok zagadnienia przygotowania do pełnienia określonych funkcji. Jakość życia wiąże z próbą odpowiedzi na pytanie: jakim być?, co trzeba wiedzieć? – typowym dla przyszłych funkcji człowieka w życiu (Suchodolski, 1980). Autor jakości życia łączy w sposób nierozzerwalny z jednym z trzech elementów modelu wykształcenia: z rozwojem osobowości i sterowaniem własnym życiem. Rozwój osobowości jest wyznaczony według Suchodolskiego przez potrzeby skierowane na siebie i swoje miejsce w życiu. Wyróżnia istotne zakresy działalności jednostki, które decydują o jakości egzystencji, w tym: poznawanie siebie, sterowanie własnym życiem, praca zawodowa, działalność społeczna, uczestnictwo w kulturze i we wspólnocie (Gordon, 1994, s. 71).

JAKOŚĆ ŻYCIA W PERSPEKTYWIE PEDAGOGIKI SPOŁECZNEJ

Badacz podejmujący jakiś temat, nieuchronnie staje przed wieloma zadaniami:

1. zdefiniowania zjawiska tak z punktu widzenia reprezentowanej przez siebie dyscypliny, jak i z punktu widzenia dyscyplin pokrewnych;
2. wyjaśnienia, czyli zrekonstruowania zjawiska bądź z perspektywy historycznej, bądź z aktualnego stadium rozwoju nauki jako takiej;
3. postawienia diagnozy i prognozy dla danego zjawiska (Bańka, 1994, s. 20 – 21). W niniejszym artykule podjęłam próbę zrekonstruowania w/w kwestii, toteż w tym miejscu spróbuję poddać refleksji jakość życia w kontekście pedagogiki społecznej.

Prekursorka polskiej pedagogiki społecznej – Helena Radlińska, określając przedmiot tej dyscypliny wskazywała na jej zainteresowanie wzajemnym stosunkiem jednostki i środowiska, wpływem warunków bytu i kręgów kultury na człowieka, w różnych fazach jego życia, wpływem ludzi na zapewnienie bytu wartościom przez ich przyjęcie i krzewienie oraz przetwarzanie środowisk siłami człowieka w imię ideału (Radlińska, 1961, s. 361).

Tak więc już w fazie definiowania obszaru zainteresowań pedagogiki społecznej autorka zwracała uwagę na materialne i pozamaterialne aspekty jakości życia człowieka oraz rolę pedagogiki społecznej w kreowaniu wzorców (wartości) i stymulowaniu aktywności jednostki (grupy) w ich wdrażaniu.

Podejmowane przez / lub pod kierunkiem H. Radlińskiej badania miały na celu nie tylko poznanie specyficznego charakteru określonego środowiska, jego braków i potencjalnych sił, ale również służyło podejmowaniu działań kompensacyjnych, profilaktycznych i wychowawczych ukierunkowanych na poprawę funkcjonowania jednostki, grupy czy środowiska. Pomocnym środkiem metodologicznym był wzorzec, który zawierał normy określające pomyślne warunki życia i rozwoju jednostki lub instytucji, a także wskazywał kierunki przebudowy środowiska (Kawula, 1996, s. 243).

Ponadto pedagogika społeczna dostarcza teoretycznych przesłanek dla pracy socjalnej, która w wymiarze pragmatycznych uczestniczy w poprawie poziomu i jakości życia jednostek i grup wymagających pomocy i wsparcia. Zdaniem Aleksandra Kamińskiego pedagogika

społeczna definiuje dyrektywy uaktywniania jednostek i grup na rzecz ulepszeń w ich środowisku życia. Konfrontuje ponadto diagnozowaną rzeczywistość z wypracowanym wzorcem i akcentuje rolę badań jakościowych, pozwalających na bardziej indywidualne odniesienia się do badanej sytuacji (por. Ciczkowski, 1996, s. 83).

Jak zauważa Stanisław Kawula, z teoretycznych założeń pedagogiki społecznej wynikają określone reperkusje praktyczne. W obszarze działań pedagogicznych jej zadaniem jest rozwijanie i zaspokajanie potrzeb rozwojowych człowieka (grup ludzkich), głównie poprzez pomoc, opiekę i aktywizację potencjalnych możliwości..., a także sił i środków tkwiących w najbliższym otoczeniu i szerszych układach (Kawula, 1996, s. 15).

W perspektywie pedagogiki społecznej podstawowym kryterium analizy i oceny środowiska społecznego stanowią szanse pomyślnego rozwoju dzieci, młodzieży i dorosłych żyjących w określonej przestrzeni, konkretnej sieci oraz więzi społecznej. Diagnoza pedagogiczna środowiska ma stanowić przesłanki do podjęcia racjonalnej pracy opiekuńczo-wychowawczej, terapeutycznej czy ratowniczej, a jej wyniki są niezbędne dla planowania lub projektowania działań ukierunkowanych na poprawę jakości życia (por. Kawula, 1999, s. 126 i 131).

Egzemplifikacje stanowisk teoretycznych wybranych przedstawicieli polskiej pedagogiki społecznej – wskazują na jej normatywną i poznawczą rolę we wzbogacaniu i ulepszaniu jakości życia poprzez:

- ideę podmiotowości – gdzie współtwórcami społecznego świata są jednostki (grupy) i tkwiące w nich „siły ludzkie“ i to oni są odpowiedzialni i świadomi swych możliwości i ograniczeń;
- ideę równego dostępu do warunków rozwoju i szansę jaką daje możliwość uczestnictwa w życiu społecznym poprzez aktywność własną jednostek lub grup;
- ideę edukacji społecznej, w myśl której wychowanie może być autonomiczną dziedziną twórczości i działalności oraz istotnym czynnikiem kreowania jakości życia społeczno-kulturowego;
- ideę pomocniczości, podkreślającą obowiązek niesienia pomocy w rozwoju wszystkim potrzebującym jednostkom, grupom i środowiskom (por. Przeclawska, Theiss, 1995, s. 19 i 23).

Niewątpliwie w ostatniej dekadzie okresu transformacji społeczno-ekonomicznej w Polsce na gruncie pedagogiki społecznej zintensyfikowano ilość i zakres badań nad różnymi aspektami poziomu i jakości

życia jednostek i grup funkcjonujących w różnych środowiskach i układach instytucjonalnych.

Jednym z problemów, który stał się obiektem zainteresowań badawczych oraz diagnoz stało się ubóstwo. Wśród opracowań opisujących problematykę społecznego ubóstwa w Polsce na tle dokonujących się przemian na uwagę zasługują: W kręgu ubóstwa. Próba analizy psychospołecznych aspektów zjawiska – praca zbiorowa pod redakcją Kazimierzy Wódcz z ośrodka śląskiego; Ubóstwo. Zaradność społeczna. Zmiana społeczna – praca zbiorowa pod redakcją Danuty Zalewskiej z ośrodka wrocławskiego; Szkice badań nad rodziną, Henryka Cudaka z ośrodka kieleckiego; czy też opracowanie Andrzeja Radziejewicz-Winnickiego, Emerycy i renciści wobec sytuacji społecznego ubóstwa, które to poddaje analizie ilościowo-jakościowej zróżnicowanie warunków materialnych tej grupy społeczeństwa i wyjaśnia znaczenie podziału społecznego wśród emerytów i rencistów, jako czynnika różnicującego warunki bytowe rodzin polskich².

Inną kwestią badawczą w pedagogice społecznej, korespondującą z jakością życia jest zagadnienie zdrowia. Już Helena Radlińska mówiła o „wychowaniu dla spraw zdrowia“, które pojmowała jako składnik kultury zdrowotnej, a wśród zadań pedagogiki społecznej wymieniała projektowanie przekształceń wadliwych elementów środowiska (por. Syrek, 2000, s. 7).

Wychodząc naprzeciw zmianom społeczno-ekonomicznym w latach dziewięćdziesiątych podjęto dalsze badania i dyskusje nad kwestią promocji zdrowia. Jak zauważa Ewa Syrek, promocja zdrowia wiąże się ze zintegrowanymi działaniami na różnych poziomach, mającymi wpływ na relacje między zdrowiem a środowiskiem, zdrowiem a społeczeństwem, zdrowiem a jednostką. W pedagogice społecznej problematyka zdrowia, nierówności zdrowotnych i ich uwarunkowań oraz edukacji zdrowotnej może być jednym z czynników umacniaj-

² Wśród opracowań podejmujących na gruncie pedagogiki społecznej zagadnienie ubóstwa można wskazać m. in. Boczoń J., Toczyński A., Zielińska A., Ubóstwo jako zjawisko społeczne oraz przedmiot pracy socjalnej. [W:] Pedagogika społeczna, (pod red. T. Pilch, I Lepalczyk), Wyd. Żak, Warszawa 1995; Lisowska E., Rodziny wielodzietne zagrożone ubóstwem. „Polityka Społeczna“ 1991 nr 10; Wódcz K. (red.), W kręgu ubóstwa. Próba analizy psychospołecznych aspektów zjawiska. Wyd. Śląsk, Katowice 1993; Zalewska D. (red.), Ubóstwo. Zaradność społeczna. Zmiana społeczna, Wrocław 1995; Cudak H., Szkice badań nad rodziną. Wyd. WSP, Kielce 1995; Radziejewicz-Winnicki A., Emerycy i renciści w sytuacji społecznego ubóstwa. Wyd. Śląsk, Katowice 1997.

ających współpracę między badaczami problemu, decydentami oraz praktykami pracy społecznej i sprzyjających podnoszeniu stanu zdrowia obywateli³.

Pewną egzemplifikację analiz nad związkiem sytuacji zdrowotnej i postaw wobec zdrowia szczególnie w środowisku wiejskim podejmuje Barbara Tryfan w artykule „Rodzina rolnicza wobec zdrowia i choroby”. Uważa ona, że równolegle ze zmianami w sferze materialno-strukturalnej dokonują się przemiany w sferze świadomości zdrowotnej. Generalnie następuje wzrost świadomości społecznej w zakresie ochrony zdrowia i ewolucja postaw wobec czynników wpływających na poprawę stanu zdrowia fizycznego i psychicznego. W rodzinach rolniczych inaczej postrzega się też rolę dziecka w rodzinie, a także zauważa się większą dbałość o jego rozwój i utrzymanie w zdrowiu. Wśród postrzeganych zmian na lepsze w odniesieniu do warunków bytowych i zdrowotnych rodziny wymienia się takie czynniki jak: rozwój przedsiębiorczości, poprawę infrastruktury, popyt na agroturystykę, poprawę estetyki, możliwość podnoszenia kwalifikacji. Wśród czynników negatywnych wymienia się: pogorszenie dostępu do placówek kulturalnych, pogorszenie dostępu do opieki lekarskiej, wzrost kosztów nauki, rozszerzanie bezrobocia i ubóstwa (Tryfan, 1995, s. 38).

Zbieżność promocji zdrowia i pracy socjalnej – stały się inspiracją do wprowadzania programów zdrowotnych we wsiach województwa lubelskiego. Ludność rolniczą charakteryzują bowiem mniej korzystne parametry zdrowia i nierówność dostępu do opieki zdrowotnej. Prowadzony przez 4 lata przez Katedrę Pielęgniarstwa Społecznego Akademii Medycznej w Lublinie program dydaktyczno-badawczy obejmował rodziny z problemami zdrowotnymi i rodziny, które obok

³ Przykładowe wyniki badań i analiz nad problematyką zdrowia i jego promocji znajdujemy w: Syrek E., Teoretyczne standardy zdrowia dzieci i młodzieży w regionie górnośląskim. Katowice 1997; Syrek E., Promocja zdrowia jako interwencja w środowisko lokalne. [W:] Pedagogika społeczna w Polsce – między stagnacją a zaangażowaniem, (pod red. E. Górnikowskiej-Zwolak, A. Radziejewicz-Winnickiego), Katowice 1999; Kawczyńska-Butrym Z., Promocja zdrowia i praca socjalna. [W:] Pracownicy społeczni i wolontariusze a możliwości reformy pomocy społecznej (pod red. K. Marzec-Holki), Bydgoszcz 1998; Olubiński A., O zagrożeniu zdrowia dzieci i młodzieży w środowisku rodzinnym dużego miasta, [W:] Bezpieczeństwo człowieka w środowisku lokalnym, (pod red. W. Ciczковского), Olsztyn 1999; Ostrowska K., Promocja zdrowia fizycznego, psychicznego i społecznego w systemie edukacji. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1995 nr 8; Wódz J. (red.) Zagrożenia ekologiczne, warunki życia, wizje przyszłości. Katowice 1993.

trudności w prowadzeniu gospodarstw domowych z powodu choroby lub dysfunkcji miały różnego typu trudności materialne. W kilku przypadkach – aktywizacja środowiska na rzecz własnego zdrowia okazała się nadzwyczajna i spowodowała zmianę sytuacji bytowej, standardu życiowego i wpłynęła na zmianę pozycji rodziny w społeczności lokalnej. W ten sposób realizatorzy programu uświadomili sobie fakt, że promocja zdrowia staje się ważnym elementem pracy socjalnej, gdyż wzmacnia zdolności do lepszego funkcjonowania w społeczeństwie (Kawczyńska-Butrym, 1998, s. 213 – 214).

Przedmiotem zainteresowań badawczych wielu przedstawicieli pedagogiki społecznej staje się rodzina, jej potrzeby i zagrożenia, szczególnie w okresie zmian ostatniej dekady, a wyniki badań sondażowych i monograficznych są odzwierciedlone w różnego typu opracowaniach, które nie sposób wymieniać w niniejszym artykule⁴. Pedagodzy społeczni postrzegają główne obszary zagrożeń rozwoju współczesnej rodziny w Polsce; na podstawie diagnoz społecznych wskazują kategorie rodzin, które są najbardziej zagrożone i predysponowane do wsparcia; a na płaszczyźnie działań praktycznych projektują i planują najbardziej adekwatne do potrzeb formy pomocy rodzinie oraz stwarzania prawidłowych szans rozwojowych dzieciom w rodzinach tzw. „ryzyka“.

Bożena Matyjas z Instytutu Pedagogiki i Psychologii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach zwróciła swoje zainteresowania badawcze na sytuację dziecka w rodzinie dotkniętej bezrobociem. W badaniach wzięto pod uwagę takie aspekty funkcjonowania dziecka w rodzinie bezrobotnej jak: zabezpieczanie potrzeb materialnych i kulturalnych; ochronę zdrowia, pracy i wypoczynku dziecka; jego sytuację szkolną i dbałość o wykształcenie.

Wyniki badań wskazują na istotne wskaźniki charakteryzujące te rodziny, które mogą wpływać na prawidłowe funkcjonowanie dziecka, jego pomyślny rozwój i realizację celów życiowych.

Sytuacja socjalno-bytowa tych rodzin jest trudna, a w 77,5 % tych rodzin ich dochód jest niższy od minimum socjalnego, a około 10 % rodzin nie posiada żadnego dochodu i utrzymuje się tylko z zasiłków

⁴ Przykładami opracowań o rodzinie w kontekście uwarunkowań i jakości życia mogą być: Kawula S., Brągiel J., Janke A. W., *Pedagogika rodziny*. Wyd. A. Marszałek, Toruń 1998; Kutia K., *Warunki wychowawcze rodziny środowiska wiejskiego*. WSP – TWP, Warszawa 1998; Kurzynowski A. (red.), *Rodzina w okresie transformacji systemowej*. WSP-TWP, Warszawa 1995.

pomocy społecznej. Co prawda mieszkania są wyposażone w najbardziej podstawowy sprzęt techniczny, to jednak tylko 25 % rodzin posiada pokój, który jest wyłącznie do dyspozycji ich dzieci. 35 % rodzin było dotkniętych bezrobociem obydwójga rodziców. Status społeczny większości rodzin dotkniętych bezrobociem jest niski, a charakteryzuje go m. in. niski poziom wykształcenia rodziców: 87,5 % badanych ojców posiadało wykształcenie podstawowe lub zawodowe wobec takiego samego wykształcenia wśród 75 % badanych matek. Wśród badanych żaden z rodziców nie posiadał wyższego wykształcenia (Matyjas, 1996, s. 30 – 33). Trudna sytuacja materialna wskazana została przez rodziców za istotny powód i ograniczenia w sposobie i jakości spędzania czasu wolnego: co prawda podręczną biblioteczkę posiada 67,5 % rodzin, to czytaniu książek i czasopiśmie poświęca się tylko 15 % badanych, a aż 67,5 % rodzin spędza większość czasu wolnego przed telewizorem.

Z przeprowadzonych badań B. Matyjas wynika, że dzieci z rodzin bezrobotnych stosunkowo dobrze funkcjonują w szkole, a większość rodziców (67,5 %) uważa zainteresowanie pracą szkolną swojego dziecka za swój obowiązek i 42,5 % systematycznie kontaktuje się ze szkołą (Matyjas, 1996, s. 45).

Te ostatnie wyniki badań wskazują na coraz wyższą świadomość rodziców, prezentujących niski status społeczny w zakresie dbałości o jakość wykształcenia w nawiązaniu z końcem lat osiemdziesiątych przeciętnej rodzinie polskiej trudniej jest zapewnić swym dzieciom odpowiednie warunki mieszkaniowe (84 % odpowiedzi); wypoczynek, odpowiednie wyżywienie, kształcenie, leczenie, zaspokojenie zainteresowań, opiekę a nawet ubranie (60 % odpowiedzi) – choć w tym zakresie 27 % respondentów wyraża pogląd, że jest im łatwiej choćby ze względu na bogatą ofertę na rynku.

Znaczna część badanych przyznała, że pogorszył się stan zdrowia rodzin (66 %). Preferowanym wzorem współczesnej rodziny jest posiadanie dwójki (50 %) lub trójki dzieci (23 %). Jedną z głównych przyczyn rezygnacji z założenia rodziny uważa się trudności materialne i mieszkaniowe, które są nieco silniej artykułowane przez osoby pochodzące z małych i największych miast regionów środkowo-zachodnich, a 34 % kobiet w obawie przed utratą pracy nie zdecydowałoby się na założenie rodziny i urodzenie dziecka. Kobiety nieco częściej niż mężczyźni obawiają się nieudanego małżeństwa (39 % wobec 24 %), mężczyźni częściej niż kobiety wybierają wolność i

życie bez zobowiązań (44 % wobec 24 %) i częściej niż one obawiają się obowiązków rodzicielskich (25 % wobec 13 %). O wzroście aspiracji kobiet wyraźniej świadczy pogląd, że dzieci i obowiązki rodzinne utrudniają karierę zawodową – 25 % wskazań (Tryfan, 1997, s. 7 – 9).

ZAKOŃCZENIE

Przytoczone wybiórczo przykłady badań empirycznych wskazują na znaczne przemiany i nowe determinanty jakości życia w Polsce lat dziewięćdziesiątych, mające swe źródła w przemianach społeczno-ustrojowych. Istniejące zagrożenia i wyzwania: gospodarka wolnorynkowa, konkurencyjność na rynku pracy, rozszerzanie dysproporcji między różnymi grupami społecznymi, zawodowymi, czy regionami kraju, homogenizacja kultur, otwarcie na Wschód i Zachód, perspektywa unifikacji europejskiej itd. – wyznaczają nowe aspekty i kategorie poziomu i jakości życia społeczeństwa.

Pedagogika społeczna ze specyficznej dla siebie perspektywy uczestniczy w dokonujących się przemianach oraz budowaniu i realizowaniu bardziej wartościowego „życia dla siebie” i „życia wśród innych i dla innych”.

Poprzez badania diagnostyczne dostrzega zagrożenia, potrzeby i oczekiwania drugiego człowieka, szczególnie tego-podatnego na marginalizację społeczną, a poprzez wdrażanie cennych z punktu widzenia wychowania norm i wzorców pomaga w kreowaniu bardziej udanego i aktywnego życia osobistego, rodzinnego, społecznego.

Wdraża to poprzez praktyczne działania w obszarze edukacji środowiskowej i pracy socjalnej, ale analiza tych zagadnień może stanowić przedmiot rozważań kolejnego opracowania.

BIBLIOGRAFIA

- BAŃKA, A., DERBIS, R. (red.): *Psychologiczne i pedagogiczne wymiary jakości życia*. Poznań – Częstochowa 1994.
- BRZEZIŃSKI, J.: Metodologiczny i etyczny kontekst badań nad jakością życia. [W:] *Psychologiczne i pedagogiczne wymiary jakości życia*, (pod red. A. Bańka, R. Derbis), Poznań – Częstochowa 1994.
- CICZKOWSKI, W.: *Dziedzictwo pedagogiczne Aleksandra Kamińskiego*. Toruń, Wyd. A. Marszałek 1996.

- FRĄCKOWIAK, T., MOSIEK, P.: Problemy egzystencjalne rodzin bezrobotnych w średnim mieście.[W:] Bezpieczeństwo człowieka w środowisku lokalnym, (pod red. W. Ciczковского), Olsztyn 1999.
- FUDAŁA, T.: Jakość życia w Polsce. „Praca Socjalna“ 1997 nr 3.
- GORDON, A.: Zagadnienie „jakości życia“ w koncepcji pedagogicznej B. Nawroczyńskiego.[W:] Psychologiczne i pedagogiczne wymiary jakości życia, (pod red. A. Bańka, P. Derbis), Poznań – Częstochowa 1994.
- KAWCZYŃSKA – BUTRYM, Z.: Promocja zdrowia i praca socjalna-analogie, związki i doświadczenia.[W:] Pracownicy socjalni i wolontariusze a możliwości reformy pomocy społecznej (pod red. K. Marzec – Holki), Wyd. WSP, Bydgoszcz 1998.
- KAWULA, S.: Inspiracje Aleksandra Kamińskiego w zakresie diagnozy pedagogicznej środowiska.[W:] Bogactwo życia i twórczości Aleksandra Kamińskiego (pod red. I. Lepalczyk, W. Ciczковского), Wyd. A. Marszałek, Toruń 1999.
- KAWULA, S.: *Studia z pedagogiki społecznej*. Olsztyn, WSP 1996.
- MATYJAS, B.: Sytuacja domowa i szkolna dzieci z rodzin dotkniętych bezrobociem. „Praca Socjalna“ 1996 nr 4.
- MYSIAK, W.: Jakość życia.[W:] Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej, (pod red. D. Lalak, T. Pilcha), Warszawa, Wyd. Żak 1999.
- NARKIEWICZ, J.: Regionalne zróżnicowania poziomu życia ludności. „Wiadomości Statystyczne“ 1996 nr 12.
- OLUBIŃSKI, A.: O zagrożeniu zdrowia dzieci i młodzieży w środowisku rodzinnym dużego miasta.[W:] Bezpieczeństwo człowieka w środowisku lokalnym, (pod red. W. Ciczковского), Olsztyn 1999.
- PAKUŁA, M.: Edukacja jako czynnik poprawy jakości życia. „Edukacja Dorosłych“, Toruń, 1996 nr 3.
- PRZECŁAWSKA, A., THEISS, W.: Pedagogika społeczna: nowe zadania i szanse. „Forum Oświatowe“ 1995 nr 1 – 2.
- RYBCZYŃSKA, D. A., OLSZAK – KRZYŻANOWSKA, B.: *Aksjologia pracy socjalnej – wybrane zagadnienia*. Katowice, BPS, Wyd. Śląsk 1999.
- SUCHODOLSKI, B.: *Wychowanie i strategia życia*. Warszawa, WSiP 1983.
- TRYFAN, B.: Rodzina rolnicza wobec zdrowia i choroby. „Problemy Rodziny“ 1995 nr 6.
- TRYFAN, B.: Potrzeby i zagrożenia rodzin w Polsce. „Problemy Rodziny“ 1997 nr 1 – 2.

RODINA AKO SYSTÉM, RODINA AKO KLIENT A PACIENT

Family as a System, Family as a Client (Patient)

Jozef KREDÁTUS

Kľúčové slová: rodinný systém, kríza rodiny, poruchová rodina, závislosť, alkoholizmus, znížená kvalita života, primárna a sekundárna prevencia.

Abstrakt: Konceptia rodiny ako systému vychádza zo všeobecnej teórie systémov: systém ako celok sa správa kvalitatívne ináč, ako suma jeho jednotlivito pozorovaných prvkov, t. j. akákoľvek jeho zmena jedného člena vo vzťahu k druhému alebo čomukoľvek si vynúti zmenu u ďalších členov rodiny.

V rodine je systém rodinného súžitia, štruktúra, komunikácia a spätné väzby. V manželskom a rodinnom súžití nie je nič raz a navždy dané, rodina v každej chvíli vzájomného súžitia vykazuje rôzne stupne stability, lability a variability vzájomných vzťahov. Z relatívne usporiadanej rodiny sa môže pod vplyvom vývojových a tranzitórnych kríz a situácií, vyžadujúcich si riešenie prevyšujúce bežne použiteľné stratégie, vyvinúť rodina poruchová, rodina ako klient alebo pacient, pretože jednotkou choroby je rodina.

Na príklade člena rodiny užívajúceho alkohol s prechodom do závislosti od neho v príspevku analyzujeme rodinu, v ktorej sú spoluzávislými členovia rodiny, v ktorej závislá osoba žije. Jej meniaci sa osobnosť ovplyvňuje celý chod a priamo i duševný stav ostatných členov rodiny. Zaoberáme sa možnosťami primárnej a sekundárnej prevencie znižovania kvality života v takejto rodine.

Key words: family system, crisis in family, defective family, addictions, alcoholism, lowered quality of life, primary and secondary prevention.

Abstract: The concept of family as a system is derived from the general system theory: system as a whole displays qualitatively different behaviour as does the sum of particularly observed elements, i. e. any change in relation of one element to other conditions the changes in other family members.

There is a system of family cohabit, structure, communication and feed back within family. Nothing is given for granted in marital and family coexistence; the family evidence different degrees of stability, lability and variability of mutual relationships. A defective family can develop from relatively settled family under the influence of development and transitional crises or situa-

tions requiring solutions reaching beyond accessible strategies, because family is a unit subjected to the pathy factor.

Based on the case study of a family member consuming alcohol with transition to addiction we analyse a family in which family members are addictive too. The changing personality of the member directly affects the whole range of mental statuses of the remaining family members. We deliberate the possibilities of primary and secondary prevention of lowering the quality of life in such family.

Koncepcia rodiny ako systému vychádza z všeobecnej teórie systémov: systém ako celok sa správa kvalitatívne ináč ako suma jeho jednotlivito pozorovaných prvkov. Aj preto sme v našich predchádzajúcich prácach dotýkajúcich sa rodiny (aj vo výskume) vymedzili rodinu ako systém, v ktorom akákoľvek zmena jedného vo vzťahu k druhému alebo čomukoľvek si vynúti zmenu u ďalších členov rodiny. Systém rodiny je teda o niečo viac, ako jednoduchý súčet jej členov, pretože má svoj vývoj a životnú dynamiku. Interakčné a komunikačné pravidlá, tiež štruktúra rodiny, potom determinujú správanie sa celej rodiny.

Rodina ako intímna bio-psycho-sociálna jednotka kooperuje na základe delby rol. Rola v rodine znamená očakávaný spôsob správania a reagovania. Rola teda obsahuje ciele a potreby, názory, city a postoje, hodnoty a činnosti, ktoré by podľa očakávania mali typicky charakterizovať predstaviteľa určitej role. Každá rola v rodine sa nevzťahuje len k vonkajšiemu pozorovateľnému správaniu, ale tiež k emočnému prijímaniu alebo odmietaniu, k vnútornému prežívaniu.

Naše chápanie rodiny vychádza z toho, že *jedinec v nej nemá svoju psychiku a jej kladné i záporné prejavy len pre seba*, ale aj pre svojich najbližších. Rodina ako celok je teda vystavená skúške, ako si dokáže poradiť s prejavmi zdravého i chorého člena, ako zvláda „radosť“ i smútok, úzkosť a uvoľnenosť, empatické prejavy a agresivitu.

Aká je zložitá interakcia dvoch jedincov (a ich rok) ukazuje *schéma dyadického vzťahu*:

Rodina môže byť funkčným alebo disfunkčným systémom. Satirová (1994) hovorí a upozorňuje, že o takýchto typoch je potrebné uvažovať nielen v súvislosti s prirodzenou úplnou rodinou, ale aj v súvislosti s neúplnou, zmiešanou a inštitucionálnou rodinou. V rámci komunikačno-interakčného prístupu k rodine ako systému vymedzujeme štyri základné aspekty rodinného života, na základe ktorých určujeme funkčnosť či disfunkčnosť rodiny.

OSOBA A	a	OSOBA B
ONA	MANŽELSTVO	ON
	RODINA	
1 – 2 VZŤAH K TOMU DRUHÉMU A: B, B: A – 2 vzťahy POLOHA: INTERPERSONÁLNY VZŤAH		
3 – 4 VZŤAH K SEBE SAMÉMU A: A, B: B – 2 vzťahy POLOHA: AUTOPERCEPCIA		
5 – 6 VZŤAH K VZÁJOMNÉMU VZŤAHU A: AB, B: BA – 2 vzťahy POLOHA: METAVZŤAH		

Na rodinu sa teda pozeráme z hľadiska systému *rodinného súžitia, štruktúry a funkcie rodiny* a v neposlednom rade z *hľadiska komunikácie v rodinnom systéme*. Vzájomné vzťahy sú dominantné, submisívne a komplementárne a ich zložky sú v neustálom kolobehu, permanentne si vymieňajú miesto (postavenie) a spoluvytvárajú rodinnú štruktúru. V nej dochádza k najrôznejším procesom. V manželskom a rodinnom súžití nie je nič raz a navždy dané, dochádza k rôznym druhom tenzie (napätia), ktoré sa len v hraničných prípadoch ukazujú ako protikladne nezmieriteľné. Všetky zložky rodiny, každý jedinec sa svojím spôsobom zúčastňuje na konfliktoch, a to buď v ich centre, kedy sa ho bytostne dotýkajú, alebo na ich okraji, kedy bývajú len nemými svedkami konfliktných situácií (napr. deti pri akútnej manželskej hádke). Konflikt v tomto zmysle chápeme ako súčasť párového a rodinného života (Plzák, 1973). *Rodina v každej chvíli vzájomného súžitia vykazuje rôzne stupne stability, lability a variability vzájomných vzťahov.*

Funkčná rodina	Aspekty rodinného života	Disfunkčná rodina
špec. priama, jasná, úprimná	Komunikácia	nepriama, nejasná, nie úplne úprimná
vysoké	Sebahodnotenie	nízke
primerané	Pravidlá vedúce k vytvoreniu rodinného systému	navždy dané
otvorená, plná dôvery s možnosťou voľby	Väzba na spoločnosť	bojácna, ponížená, obviňujúca

Z relatívne usporiadanej rodiny sa však môže pod vplyvom vývojových a tranzitórnych kríz a situácií vyžadujúcich si riešenie, ktoré prevyšuje bežne použiteľné stratégie riešenia, vyvinúť *rodina poruchová, rodina ako klient, alebo ako pacient*, pretože *jednotkou choroby je rodina* (Kredátus, 1989).

Ak napríklad niektorý člen rodiny začne z akýchkoľvek dôvodov užívať alkohol, neskôr ho zneužívať, prejde do návykového pitia, a potom do závislosti, *vzniká chorá rodina s členom závislým od alkoholu*. To isté je možné preniesť aj do rodiny so závislým mladým človekom od nelegálnych drog (narkomanom), ale aj inak závislým. Rovnako ako pijúci (fetujúci) jedinec, prechádzajúci jednotlivými štádiami pijanskej kariéry, prechádza týmito štádiami aj jeho rodina. V našom celoštátnom výskume o vzťahu verejnosti k alkoholu a abstinencii (1993) sa objavili výpovede o *spoluzávislosti* u drogovovo závislých osôb: *spoluzávislými sú členovia rodiny (domácnosti)*, v ktorej závislá osoba žije a jej meniac sa osobnosť ovplyvňuje celý chod a priamo i duševný stav ostatných členov rodiny.

ŠTÁDIA PRECHODU RODINY AKO SYSTÉMU K RODINE AKO PACIENTOVI (KLIENTOVI)

Príklad: rodina s členom závislým od alkoholu

Iniciálne štádium

- partner nepripúšťa, že sa deje niečo mimoriadne
- situáciu ospravedlňuje
- zároveň vyčíta pitie
- pijúci sľubuje, vyčítajúci sa krátkodobe uspokojí
- bludný kruh výčitiek a sľubov
- deti postrehnú rozpory a hádky, neurotické ťažkosti
- rodina (manželský partner) navonok nepripúšťa ťažkosti

Prodromálne (varovné) štádium

- rodinná atmosféra je sýtená napätím a obavami
- vyhrážky, prosby – taktizovanie
- naďalej kamuflovanie: zdanie stability v rodine

- život v očakávaní – strach
- somatické ťažkosti členov
- začiatok izolácie jedinca a rodiny – *hľadanie východísk*

Kruciálne (kritické) štádium

- psychická a somatická závislosť a alkoholická žiarlivosť
- narušený chod domácnosti a zlé finančné zabezpečenie
- nepijúci partner preberá na seba úlohy, rola záchrancu
- negatívne vplyvy na formovanie osobnosti
- rodina je v debakli až kalamite
- dieťa sa hanbí, možný vývin do neurotickej depresie
- *rodina potrebuje odbornú pomoc, je patologickou, je pacientom*

Terminálne (konečné) štádium

- rodina je v rozklade, vyčerpaná, spoločnosťou izolovaná a sociálne oslabená
- rozpad systému rol, rozpad rodiny ako systému
- návrh na rozvod
- deti v evidencii sociálnych kurátorov, psychologických či psychiatrických služieb
- závislý člen vylúčený z rodinného života

Obnovenie funkcie rodiny, aj keď neúplnej, ale bez alkoholika

Problémy rodiny sú tematicky nevyčerateľné tak, ako sú nevyčerateľné formy ľudského súžitia. Manželské a rodinné súžitie v modernej spoločnosti sa stáva mimoriadne krehkým systémom. Aj preto z hľadiska rodinnej terapie, ktorej metódy a ich realizáciu v konkrétnom terapeutickom procese sociálny pracovník bude musieť skôr či neskôr zvládnuť, si tieto krízy rodiny a mladej zvlášť, vyžadujú sústredenú pozornosť a pohotovosť, pretože svojimi nepriaznivými vplyvmi búrajú rodinné súžitie, rodina nadobúda patologické črty a následne speje do debaklu a následného rozpadu. Ak by sa matrimoniopatológii a rodinnej terapii podarilo presne rozlíšiť znak (symptóm) od patologických zmien (diagnózy), zrejme by sme výrazne pomohli.

Rodinná terapia nie je všeliakom, ktorý sa hodí na všetky bolesti rodinného života, má svoje možnosti, a tým aj hranice. Aj preto si pripomenieme zásadu: *Ako terapeuti chápeme všetko, tolerujeme veľa, ale súhlasíme len s málom.*

LITERATÚRA

- GLICK, J. D., KESSLER, D. R.: *Rodinná terapia 2*. Edice Linky dôvery č. 20, Kosmonosy 1979.
- HALEY, J.: *Direktive familientherapie*. Munchen 1977.
- KRATOCHVÍL, S.: *Manželská terapie*. Hradec Králové, Mach 1992.
- KREDÁTUS, J.: *Abstinencia v životných záťažových situáciách*. Košice, Krajský ústav národného zdravia 1989.
- KREDÁTUS, J.: Diagnóza – abstinencia. *Závislost' – Depenency – Abhängigkeit*, 6, 1995.
- MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z.: *Děti, rodina a stres*. Praha, Galén 1994.
- SATIROVÁ, V.: *Kniha o rodině*. Brno, SVAN 1994.

ŽŁÓBEK JAKO INSTYTUCJA WSPIERAJĄCA DZIECKO I RODZINĘ

Nursery as Supportive Institution for Development of a Child and a Family

Lucyna TELKA

Kľúčové slová: *žłobek, opiekunka, instytucje socjalno-wychowawcze, oddziaływania edukacyjne*

Abstrakt: *Opracowanie stanowi prezentację wyników badań przeprowadzonych w łódzkich żłobkach. Celem badań jest analiza oddziaływań wychowawczych realizowanych przez opiekunki wobec dziecka i rodziny.*

Opiekunki w żłobku posiadają się dyplom liceum pielęgniarstwa. Natomiast w pracy z dzieckiem podejmują zadania wychowawcy. Dlatego też postawiono w pracy pytanie o to, w jaki sposób opiekunki doskonalą swoje umiejętności zawodowe. Podejmując próbę porównania wyników badań obecnych oraz tych sprzed 12 lat podjęto próbę ukazania „drogi” jaka przebiegły łódzkie żłobki w ulepszaniu swoich oddziaływań wychowawczych.

Key words: *nursery, nursery nurses, socio-educational institutions, educational influence*

Abstract: *This contribution present results of research conducted in Lodz nurseries. The aim of the research is analysis of educational influences of nursery nurses on a child and a family. Nursery nurses are graduated from School for Nurseries, whereas they undertake educational tasks in their work. Therefore, a question on how they develop their professional competencies has been posed. Comparison of results of present research and research that was conducted twelve years ago play a key role in an attempt to show "the way" nurseries went through to improve their educational influences.*

Przedmiotem niniejszego opracowania jest żłobek – instytucja podejmująca zadania opiekuńczo-wychowawcze wobec dzieci zdrowych oraz z zaburzeniami w rozwoju do trzeciego roku życia. W szczególności jednak, odnosząc się do tematu konferencji poświęconego jakości życia człowieka w obecnej rzeczywistości społecznej, przedmiot zainteresowań stanowi kwestia podnoszenia kwalifikacji

zawodowych personelu pedagogicznego żłobków w Łodzi w celu doskonalenia metod pracy z małym dzieckiem, jak też edukacji rodziców.

W celu podkreślenia problemu trzeba przypomnieć wyniki badań przeprowadzonych przez L. Przybylską (1998, s. 78 – 103) w łódzkich żłobkach pod koniec lat 80-tych.. Ocena żłobków jako instytucji wychowawczych, których celem jest wspieranie wszystkich sfer rozwoju biosocjokulturalnego dziecka, dokonana przez L. Przybylską nie jest wysoka. Autorka podkreślając pozytywne aspekty organizacji pracy żłobków (m. in. dobre warunki lokalowe, zadowalające wyposażenie w zabawki i pomoce, dobra atmosfera wychowawcza, wieloletnie doświadczenie opiekunek w pracy z dziećmi) ujawnia wiele niedostatków funkcjonowania badanych instytucji. Trudności w zapewnieniu sprzyjających warunków wspierania rozwoju dzieci i współpracy z rodzicami wynikały między innymi z określenia medycznego profilu działalności żłobków, podległości tych placówek Ministerstwu Zdrowia, a w związku z tym zatrudniania nade wszystko personelu medycznego, opiekunek i kierowników placówek – absolwentów szkół medycznych, nie w pełni przygotowanego do kompetentnego wypełniania zadań żłobka. Szczegółowe kwestie dotyczące trudności pracy żłobków w omawianych badaniach dotyczą następujących zagadnień:

- ograniczenie działań personelu jedynie w odniesieniu do dziecka, pomijanie rodziców jako osób współuczestniczących w życiu żłobka,
- trudności personelu w zdefiniowaniu i sprecyzowaniu zadań opiekuńczo-wychowawczych żłobka oraz wynikające stąd nie kompleksowe ujmowanie rozwoju dziecka (nacisk kładziony głównie na zdrowie, higienę, wyżywienie),
- trudności w kompetentnym opracowywaniu planów pracy opiekuńczo-wychowawczej dla instytucji oraz dla poszczególnych grup wychowawczych,
- występujące niesystematyczne przygotowywanie się opiekunek do przeprowadzanych zajęć, mała różnorodność stosowanych form pracy i pomocy, (opiekunki mają trudności w indywidualizowaniu podejścia do dzieci przejawiających zaburzenia w zachowaniu),
- niedostatek wzajemnej współpracy personelu pedagogicznego, brak systematycznych hospitacji zajęć przez kierowników pla-

cówek w celu spożytkowania ich wyników do podnoszenia kompetencji zawodowych opiekunek,

- brak współpracy żłobków z innymi instytucjami socjalnymi wspierającymi dziecko i rodzinę,
- niedostatek form pomocy sprzyjających doskonaleniu kwalifikacji zawodowych personelu żłobków.

Ten stan rzeczy zastany na początku lat 90 – tych przez obecną dyrektorkę Miejskiego Zespołu Żłobków w Łodzi spowodował podjęcie działań zmierzających do stopniowego doskonalenia kwalifikacji opiekunek oraz kierowników żłobków. Oto kilka form pracy podjętych w celu zapoczątkowania wieloletniego procesu wzbogacania wiedzy i doświadczeń personelu:

- początek lat 90 – tych prowadzenie warsztatów doskonalących wiedzę i umiejętności kierowników i opiekunek, prezentowanie zadań żłobka w realizowaniu pomocy wspierającej rozwój wychowanka,
- spotkania z kierownikami żłobków zmierzające do wzajemnego przekazywania informacji o oczekiwaniach, możliwościach i powinnościach obu stron, zachęcanie do ujawniania pomysłów wzbogacających codzienność w pracy opiekuńczo-wychowawczej,
- spotkania z opiekunkami mające na celu m. in. wspólne określanie zadań edukacyjnych wychowawcy żłobka wobec rodziców dziecka, zachęcanie do samodzielności w realizowaniu pomysłów (tworzenie piosenek, wierszyków),
- powołane na przełomie lat 80 – 90 – tych stanowisko pedagoga pozwala na pełnienie przez niego funkcji doradcy metodycznego; przyjęcie wraz z pedagogiem wspólnego kierunku postępowania, bowiem pedagog bezpośrednio współpracuje z opiekunkami.

Wydaje się, że wskazane powyżej punkty charakteryzują dążenie dyrektorki MZZ do spójności oddziaływań opiekuńczo-wychowawczych poszczególnych zespołów pracowników pedagogicznych placówek. Warto może przybliżyć niektóre działania sprzyjające doskonaleniu umiejętności opiekunek pracujących bezpośrednio z dziećmi:

- prowadzenie od wielu lat tzw. zajęć koleżeńskich – pokazowych – realizowanych przez

- opiekunkę w danym żłobku z udziałem pedagoga i opiekunek z innych placówek, dających możliwość obserwowania niezwykłych niekiedy pomysłów prezentujących różnorodne formy pracy z dziećmi, omawianie przebiegu zajęć po ich zakończeniu,
- systematyczne wizytacje zajęć w poszczególnych żłobkach dokonywane przez pedagoga,
- przygotowywanie przez pedagoga materiałów służących wzbogacaniu wiedzy opiekunek i pozwalających rozwijać formy pracy z dzieckiem i z rodzicami
- zachęcanie opiekunek do zdobywania kwalifikacji w toku szkoleń (np. kurs pedagogiki M. Montessori).

W dalszej części artykułu podjęto próbę charakterystyki wybranych aspektów funkcjonowania żłobków jako instytucji opiekuńczo-wychowawczej na podstawie analizy wyników badań przeprowadzonych w 8 łódzkich żłobkach (spośród 31 istniejących w mieście) w 2000 roku. Celem przeprowadzonych badań było poznanie warunków pomocy w rozwoju dzieciom – podopiecznym łódzkich żłobków. W pedagogice społecznej pojęcie pomocy w rozwoju można rozumieć jako pewien typ „stosunku wychowawczego, w którym wychowawca jest przewodnikiem, doradcą, łącznikiem ze światem zewnętrznym“ (Marynowicz, Hetka, 1987, s. 9). Jest osobą, która organizuje warunki dla wspierania rozwoju biosocjokulturowego wychowanka wspomaga, chroni (Radlińska, 1964, s. 324; Przeclawska, 1993). W związku z tym przedmiotem zainteresowań w przeprowadzonych badaniach staje się przede wszystkim wychowawca oraz podejmowane przez niego zabiegi wychowawcze, w centrum których znajduje się dziecko. Spożytkowane w badaniach techniki badawcze (wywiad z dyrektorem MZZ, z pedagogiem, z kierownikami (N=8) z opiekunkami (N=24) oraz z rodzicami (N=43), analiza dokumentów – planów pracy, obserwacja zachowania opiekunek podczas zajęć z dziećmi) pozwoliły poddać analizie następujące kwestie związane z zapewnieniem w żłobku warunków pomocy w rozwoju dzieciom oraz edukacji rodziców: planowanie pracy opiekuńczo-wychowawczej, koordynacja pracy personelu pedagogicznego, warsztat pracy opiekunek, zadania edukacyjne żłobka wobec rodziców, opinia rodziców o żłobku.

PLANOWANIE PRACY OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZEJ

Planowanie działań wychowawczych i dydaktycznych w odniesieniu do dziecka wiąże się z obmyśleniem jakie możliwości wspierania rozwoju można i należy stworzyć wychowankowi, jak owe możliwości należy organizować, jakie metody i formy pracy stosować, by je urzeczywistnić. Wychowawca podejmując planowanie działań wychowawczych i dydaktycznych przedstawia określoną koncepcję siebie – wychowawcy i wychowanka. Ze strony wychowawcy powinien w toku planowanej pracy opiekuńczo-wychowawczej nastąpić proces racjonalizacji i operacjonalizacji planowanych działań uwzględniający wiedzę o wychowanku, jak też wiedzę, umiejętności i własne predyspozycje do pracy z dzieckiem. Z punktu widzenia wspierania rozwoju wychowanka – dziecka małego przebywającego w żłobku – w planowaniu pracy określić należy zasadniczą kategorią działań (adekwatną) do umiejętności i jakości rozwojowych dziecka do 3 roku życia. Dominującą w tym okresie życia formą zachowania dziecka, poznawania świata jest zabawa, która sprzyja stymulowaniu biologicznej, społecznej, kulturalnej i emocjonalnej sferze rozwoju wychowanka (Okoń, 1986, s. 26, Nartowska, 1986, s. 26).

Rozpoczynając analizę dokumentów prowadzonych przez opiekunki, dotyczących planowania pracy opiekuńczo-wychowawczej i dydaktycznej w żłobku – planów zajęć oraz zamierzeń na dany miesiąc zapisanych w zeszytach, można podkreślić ich jednolitość i spójność. Cechy te charakteryzują plany pracy w każdym z 8 badanych żłobków. Ich wyrazem jest obserwowane w planach uporządkowanie, przyjęcie nawet pewnego schematu przedstawienia propozycji zajęć z dziećmi (oczywiście pojęcie schemat użyto w tym miejscu z uwagi na pozytywne znaczenie tego słowa). Uzasadnieniem tego spostrzeżenia są następujące cechy omawianych dokumentów:

- sformułowanie tzw. zamierzeń wychowawczych na dany miesiąc
- sformułowanie tematu dnia
- uporządkowanie zapisu planu z uwagi na cele zajęć, realizowane zabawy oraz środki realizacji
- wskazanie w planie przynajmniej 5 zabaw każdego dnia
- uwzględnianie zasady różnorodności i przemienności zabaw
- uwzględnianie zasady powtarzania niektórych zabaw w ciągu tygodnia lub miesiąca.

Zamierzenia wychowawcze opracowane na dany miesiąc określają główne cele wspierania rozwoju podopiecznych. Najczęściej stosowane dla wspierania poszczególnych sfer rozwoju dziecka są takie pojęcia jak: wychowanie zdrowotne, umysłowe, estetyczne, społeczne. Potrzeby rozwoju dziecka ujmowane są wieloaspektowo.

Uważny wgląd w plany pozwala również wskazać pewne niedoskonałości w umiejętności formułowaniu celów przez opiekunki. Na czym te niedoskonałości polegają? Otóż, zauważa się, że cele odnoszące się do wspierania np. rozwoju społecznego dziecka nie są uwzględniane w zapisie przebiegu zajęć, mimo, że opis zabawy wskazuje, że są realizowane. Niekiedy cele bywają utożsamiane z rodzajem ćwiczeń zaplanowanych w danym dniu (np. zabawy ruchowe – cel: ćwiczenia oddechowe) oraz są formułowane nazbyt ogólnie. Można przypuszczać, że brakuje dostatecznego namysłu nad tym, co rzeczywiście chce wychowawca wspierać w rozwoju dziecka.

Brakuje niekiedy również umiejętności werbalizowania swoich myśli (wyobrażeń). Opiekunki formułując cele poszczególnych zabaw odwołują się czasem do określeń bardzo ogólnych (np. rozwój mowy, rozwój myślenia, a przecież do tych pojęć można wskazać wiele pojęć kluczowych) lub też nadmiernie, rutynowo stosują takie określenia dla wyrażenia celów, do których być może przyzwyczaiły się, czują się bezpiecznie i dlatego bardzo często je powtarzają. Stosowane pojęcia są poprawne, jednak nie wnoszą informacji o dziecku, ujawniają trudności w definiowaniu celów. Dynamiczny rozwój małego dziecka wymaga wiedzy o tym co podopieczny już osiągnął oraz wyobrażenie jakie warunki możemy mu zapewnić by pobudzić i zaspokoić jego potrzeby rozwoju, poznawania siebie i świata. Wiedzę oraz owe wyobrażenia trzeba wyrazić w postaci celów pracy opiekuńczo-wychowawczej. Czy zatem bardziej sprzyjające refleksji nad planowanym a następnie podejmowanym działaniem może okazać się formułowanie konkretnych celów odnoszących się do określonych umiejętności, sprawności i zasobu wiedzy ze względu na wiek dzieci?

Na ogół w planowaniu zajęć uwzględnione są zasady postępowania umożliwiające:

- stopniowe wprowadzanie dziecka w sytuacje sprzyjające oponowaniu określonej nowej umiejętności,
- przypomnienie, powtórzenie, utrwalenie oraz rozszerzenie nabywanych umiejętności, poprzez cykliczne powtarzanie przez

pewien czas danego tematu zajęć i zabaw, modyfikując ich przebieg,

- łączenie różnorodnych elementów (np. ruch i muzyka) stwarzających szansę ekspresji,
- wieloaspektowe, nawet wyczerpujące ukazanie dziecku danego tematu np. zima, święta, Mikołaj, karnawał,
- optymalne zaangażowanie dzieci (planowanie najwyżej 5 zabaw podczas zajęć zorganizowanych).

W planach pracy uwzględniona jest duża różnorodność i przemienność zabaw w toku jednych zajęć, w różnym stopniu angażujących poszczególne sfery aktywności dziecka. Należy – podkreślić, że w większości żłobków określany jest temat dnia np. warzywa, kotek, poznawanie kolorów, odróżnianie wielkości. Przyjęcie tematu dnia w sposób widoczny dyscyplinuje osobę sporządzającą plan zajęć, zachęca do przemyślenia toku zabaw, sprzyja spójności podejmowanych wspólnie z dziećmi zajęć. Wśród planów zajęć, które nie mają określonego tematu znacznie częściej dostrzec można niespójności w doborze proponowanych zabaw, próby zestawienia odrębnych niekiedy zagadnień.

Dokonując analizy planów zajęć przygotowywanych przez opiekunki podkreślić należy niezwykle bogactwo zawartych w nich zabaw, piosenek, wierszy, tematów prac plastycznych. W każdym żłobku realizacja podobnego tematu zajęć planowana jest a wykorzystaniem zróżnicowanych form pracy, których dobór uwarunkowany jest niekiedy zainteresowaniem i uzdolnieniami opiekunek. Tak ogromną różnorodność pomysłów zabaw warto byłoby zatrzymać w czasie. Przy dość rozproszonej wiedzy na temat form pracy z dzieckiem do 3 roku życia, opracowanie zbioru zabaw, gier realizowanych przez opiekunki mógłby być cennym pomysłem.

Poddając analizie ten fragment oddziaływań opiekunek należy powiedzieć, że wykorzystują one na ogół przygotowane plany w pracy z dziećmi. Przeprowadzone zajęcia są dostatecznie różnorodne, czas trwania poszczególnych zabaw na ogół dostosowany do umiejętności koncentracji małego dziecka. Ogólny wniosek dotyczący obserwowanych zajęć wskazuje, że podczas zorganizowanych zabaw w żłobku dużo się dzieje, dzieci najczęściej są zainteresowane, chętnie uczestniczą w zajęciach. Na ogół zakończenie jednej zabawy i rozpoczęcie drugiej odbywa się w sposób naturalny – zakończenie czynności poprzedniej i wywołanie zainteresowania dziecka kolejną propozycją.

Niekiedy poszczególne zabawy rozdzielone są krótką przerwą podczas której dzieci bawią się swobodnie. Do większości zabaw opiekunki mają przygotowane wcześniej pomoce (plansze, rysunki, ilustracje, kredki i inne). Na ogół opiekunki podejmują starania by dzieci wykonywały zadania samodzielnie, również starannie, niektóre czynności wykonywane są kilkakrotnie. Dzieci mające problemy z poprawnym wykonaniem zadania otoczone są indywidualną opieką do momentu, gdy zrozumieją, dobrze wykonają zadanie i są zadowolone. Różnorodność zaplanowanych na dany dzień zabaw zapewnia wystąpienie w toku zajęć momentów wyciszenia się dzieci oraz momentów pozwalających dziecku na wykrzyczenie się i wybieganie.

KOORDYNACJA PRACY OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZEJ

Podjmując próbę analizy zagadnienia koordynacji pracy opiekuńczo-wychowawczej w badanych żłobkach spożytkować można charakterystykę tego pojęcia dokonaną przez A. Kamińskiego (1982, s. 287 – 288). W świetle poglądów autora koordynacja stanowi harmonijne współdziałanie poszczególnych osób na rzecz całości, będące jednak czymś więcej niż tylko sumą działań poszczególnych realizatorów zadań. Tak rozumiana koordynacja zakłada niedyrektywny sposób organizowania działań umożliwiający, przy istnieniu wspólnej idei i celów, wprowadzenie różnorodności pomysłów, inicjatywę pracowników, wymianę informacji.

W żłobku pracuje niewielki zespół wychowawców. Najczęściej 2 – 4 opiekunki oraz kierownik placówki. Codzienna kilkugodzinna wspólna praca sprzyja częstym rozmowom, opiekunki często wspólnie opracowują plany pracy na dany tydzień. Wymiana informacji na temat spraw dzieci, pomysłów na pomoce dydaktyczne odbywa się spontanicznie w toku realizowania codziennych obowiązków.

Sytuacją skłaniającą do racjonalnego przekazywania informacji jest moment przechodzenia dzieci z grupy młodszej do starszej (14 wypowiedzi). Z kierownikiem placówki opiekunki kontaktują się najczęściej wówczas gdy zaistnieje potrzeba (14 wypowiedzi). Wśród badanych osób dziewięć podkreśla, że podejmuje rozmowy z kierownikiem żłobka często, „na bieżąco”. Rzeczywiście w kilku badanych żłobkach.

W każdym badanym żłobku kierownicy placówek podkreślają, że opiekunki są pełne inicjatywy, samodzielne, twórcze, pracowite.

Tak wysoka ocena zespołu pracowników instytucji wymaga gromadzenia informacji pozwalających kierownikowi na jej uzasadnienie. Osoby kierujące żłobkami poznają swoich pracowników w toku hospitacji zajęć (niekiedy zapowiedzianych, czasem niespodziewanych), włączanie się kierownika do bezpośredniej pracy z grupą (np. w zastępstwie nieobecnej opiekunki), sprawdza~ie dzienników zajęć, przygotowania uroczystości, rozmowy z rodzicami. Ważnym aspektem współpracy pracowników żłobka jest sporządzenie planów pracy dydaktyczno-wychowawczej. W jednym z badanych żłobków kierownik opracowuje założenia na cały miesiąc, natomiast opiekunki sporządzają plany na każdy dzień miesiąca. W pozostałych żłobkach opiekunki przygotowują założenia pracy na dany miesiąc i poszczególne dni. Wówczas kierownik sprawdza plany pracy, akceptuje, formułuje zastrzeżenia, rozmawia z opiekunami, skłania do refleksji wobec przedstawionych celów wychowawczych i propozycji zabaw. Rzadko niestety można odnaleźć adnotacje krytyczne kierownika w dziennikach zajęć. W toku analizy odnaleziono takie uwagi dwa razy.

Sporadycznie w badanych żłobkach odbywają się zaplanowane spotkania zespołu pedagogicznego, na przykład na początku roku (po wakacjach)gdy należy omówić zamierzenia na dany rok pracy oraz rzadkie spotkania w ciągu roku, by rozwiązać bieżące sprawy. Nie można negatywnie ocenić niedostatku sformalizowanych zebrań pracowników instytucji, gdyż w niewielkiej placówce jaką jest żłobek, styczności bezpośrednie są częste, pozwalają w sytuacjach naturalnych, codziennych, w niewielkim stopniu sformalizowanych na sprawne przekazywanie i omówienie informacji.

W związku z tym zamiast konkluzji wykorzystane zostaną słowa E. Marynowicz-Hetki (1987, s. 165): „oddziaływanie zespołowe ułatwia“ głośnie myślenie, „mobilizuje do refleksji wychowawczej. Zespołowa forma pracy sprzyja wprowadzaniu nowych treści (...)“.

MOŻLIWOŚCI POMOCY DZIECKU W RODZINIE

Przygotowując koncepcję niniejszych badań przypuszczano, że żłobek stanowiąc instytucję powołaną do wspierania rozwoju małych dzieci może okazać się w określonej sytuacji miejscem ujawnienia symptomów przemocy i zaniedbania wobec dziecka w rodzinie. Wyniki analizy wypowiedzi pracowników żłobka wskazują, iż przypadki

przemocy występują rzadko, częściej obserwowane są objawy zaniedbania dziecka. W dwóch żłobkach kierownicy nie odnotowali żadnych przypadków zaburzeń w środowisku rodzinnym podopiecznych żłobka.

Osobami pierwszego kontaktu z dziećmi są opiekunki. Wśród niepokojących objawów wyglądu i zachowania dzieci opiekunki wskazują: sińce, otarcia, odparzenia, zanieczyszczenie, objawy głodu, pobudzenie psychonerwowe, płaczliwość, agresję, autoagresję, izolowanie się. Dzieci, u których stwierdzono powyższe objawy przebywają najczęściej w rodzinach problemowych (alkoholizm, rodzina rozbita, samotny rodzic) mających niekiedy dozór kuratora. W świetle wypowiedzi kierowników żłobków, zdarzały się sytuacje, gdy rodzice dzieci w wyniku zwrócenia im uwagi na temat zaobserwowanych sińców na buzi czy pośladkach dziecka, zaprzestawali przyprowadzania go do placówki, wówczas gdy dziecko zostało pobite po raz kolejny, do momentu wygojenia zranień. Zdarza się również, że matka nie mogąc unormować sytuacji w domu, zniwelować bicia dziecka przez męża rezygnuje ze żłobka. Trzeba zatem postawić pytanie, jakie formy pomocy lub interwencji mogą przedsięwziąć pracownicy żłobka. Otóż opiekunki najczęściej informują o zdarzeniu kierowników, wówczas pierwszym krokiem w postępowaniu wobec rodziców jest rozmowa, wysłuchanie tłumaczenia rodziców, „danie szansy poprawy”. Równocześnie podejmowana jest indywidualna praca z dzieckiem. Poświęca mu się więcej uwagi i czasu. Dziecko przebywa w pobliżu jednej z opiekunek lub salowych. Niekiedy dziecko uczy się na nowo przytulać, usiąść na kolanach, bawić się spokojnie wśród rówieśników. Zdaniem jednej z osób kierujących żłobkiem, przypuszczalnym efektem rozmowy z rodzicami są ich starania by działać nie pozostawiając śladów na ciele dziecka. Natomiast objawy zaburzeń w zachowaniu dziecka pozostają.

Jaka jest efektywność działań podjętych w żłobku w sytuacji przypuszczenia o zagrożeniu dziecka w jego rodzinie. Wydaje się że działania kierowników mogą być skuteczne o tyle, o ile przynajmniej jedno z rodziców nie podejmie trudu „uspokojenia” sytuacji w rodzinie. Jednak przypuszczać można, że rodzina „żyje dalej po swojemu”. Pracownicy żłobka podejmują te działania, które są im dostępne w placówce, pozostają odosobnieni w swoich poczynaniach na zewnątrz. Żadna z badanych osób nie wskazała, że podjęła starania by nawiązać współpracę z inną instytucją. Pozostaje otwarte pytanie, z którą

spośród istniejących instytucji żłobek może współdziałać w sytuacji zagrożenia dziecka w rodzinie?

Praca z dzieckiem przejawiającym zaburzenie w zachowaniu w związku z traumatycznymi doświadczeniami w rodzinie wymaga znajomości specyfiki jego rozwoju i potrzeb. Oznacza to, że opiekunki powinny również uzyskać pomoc w pozyskaniu tej wiedzy, na przykład w toku wykładów prowadzonych przez specjalistę. Propozycja ta znajduje swoje uzasadnienie w spostrzeżeniu, że blisko trzy czwarte opiekunek (16 osób dla N=24) spotyka się w pracy z dziećmi z objawami nadpobudliwości, agresji, oraz autoagresji.

ŻŁOBEK W OPINII RODZICÓW

Dlaczego rodzice korzystają ze żłobków? Analiza zgromadzonych informacji wskazuje, że zasadniczą przyczyną skłaniającą rodziców do zapisania dziecka do placówki jest praca zawodowa oraz trudności z zapewnieniem dziecku innej formy opieki. Wybierając określoną placówkę rodzice często biorą pod uwagę jej lokalizację – w pobliżu miejsca zamieszkania lub miejsca pracy (23 wypowiedzi N=43). Co czwarty rodzic dokonując wyboru wziął pod uwagę opinię innych osób. Najczęściej byli to znajomi rodziców, których dzieci już do danego żłobka uczęszczały. W nielicznych przypadkach (dziecko w grupie integracyjnej) porada lekarza przekonała matki o korzystaniu z pomocy żłobka we wspieraniu zdrowia i rozwoju społecznego dziecka. Pięcioro spośród badanych rodziców podjęło wysiłek, (przed zapisaniem dziecka), odwiedzenia danej instytucji, niekiedy nawet kilku, obserwacji i wniosku: „bo ten wydał mi się najlepszy“. Jednak o wyborze żłobka mogą decydować rodzice dzieci zdrowych. Dzieci z zaburzeniami w rozwoju mogą korzystać z nielicznych placówek, które realizują zadania specjalistyczne – prowadzą grupę integracyjną lub grupę rehabilitacyjną.

Jak zatem rodzice oceniają żłobek, a przede wszystkim możliwości placówki w wypełnianiu zadań wychowawczych wobec dzieci. Ocena wystawiona badanym żłobkom przez rodziców jest wysoka. Dodać też trzeba, że wysoką ocenę sformułowali niemal wszyscy rodzice (42 osoby). Uzasadniając swoją opinię rodzice podkreślają kompetencje zawodowe pracowników żłobka, różnorodność propozycji zajęć dla dzieci, porównują zasób umiejętności dziecka uczęszczającego do żłobka na niekorzyść dziecka przebywającego tylko w rodzinie.

Rodzice poprzez swoje dziecko stają się współużytkownikami placówki. W związku z tym wystawienie wysokiej oceny może mieć przynajmniej dwojakie podłoże:

- oceniając wysoko instytucję rodzice jednocześnie angażują się w działanie na jej rzecz, widzą ją nieco „od środka“, uczestniczą np. w Radzie Rodziców, wysoka ocena jest rzetelna i ma uzasadnienie w wiedzy rodziców na temat instytucji,
- wysoka ocena jest uzasadnieniem dla powierzenia instytucji swojego dziecka i zachowania pewności, że dziecko jest bezpieczne, jednak rodzic nie angażuje się w działanie na rzecz instytucji.

Zgromadzony materiał badawczy nie pozwala rozstrzygnąć która kategoria rodziców jest bardziej liczna. Wydaje się jednak, iż rodzicom zależy by podczas ich nieobecności dzieci przebywały w sprzyjających warunkach, natomiast sami oczekują, że żłobek nie będzie raczej ingerował w ich rodzicielskie umiejętności. Oczekują informacji o dziecku, jego zdrowiu i zachowaniu

Podsumowując, rodzice oczekują przede wszystkim że żłobek podejmie zadania opiekuńcze i wychowawcze wobec dziecka podczas czasu pracy rodziców. Doceniają pracę personelu pedagogicznego na rzecz dzieci zarówno w odniesieniu do opieki i pielęgnacji, jak też wychowania dziecka. Kontakty z opiekunami rzadko, w odbiorze rodziców, wiążą się z doradztwem, pomocą we wspieraniu rodziców małego dziecka.

ZADANIA EDUKACYJNE ŻŁOBKA WOBEC RODZICÓW

Analiza wyników badań pozwala zauważyć iż rejestr działań podejmowanych przez pracowników żłobka na rzecz rodziców ujawnia różnorodność form pracy.

Oto one:

- tablica informacyjna prowadzona przez pielęgniarkę zatrudnioną w żłobku oraz przez opiekunki. Dla przykładu, zawartość tablicy informuje rodziców o jadłospisie na dany dzień, przypomina o terminach szczepień, prezentuje listę książek poświęconych zagadnieniom wychowania wraz z krótkim omówieniem zachęcającym do sięgnięcia po lekturę. Na tablicy umieszczone są również plany pracy opiekuńczo-wychowawczej na dany miesiąc, jak też prace plastyczne dzieci;

- celebrowanie wspólnych uroczystości na terenie żłobka angażujących rodziców np. Dzień Matki, gwiazdka, bal karnawałowy, jak też dziadków np. Dzień Babci. Spotkania te wzbogacone o występy dzieci oraz wspólną zabawę (gry, płaśnięcie) z rodzicami mają walor integrujący wspólnotę żłobka. Animatorami przebiegu spotkań i uroczystości są opiekunki, angażujące do zabawy zarówno dzieci, jak też dorosłych;
- powołanie Rady Rodziców przy każdym żłobku. Rada podejmuje przede wszystkim zadania mające na celu finansowe wsparcie żłobka: pokrywanie części kosztów remontów, zakup zabawek i pomocy dydaktycznych, dofinansowanie przedstawień teatru dla dzieci itp.;
- podejmowanie prób mających na celu przygotowania rodziców do wspierania dziecka w okresie adaptacyjnym np. rozmowy przy zapisie, jak też pozyskiwanie od rodziców informacji dotyczących ewentualnych zaburzeń stanu zdrowia dziecka (np. wymóg specjalnej diety); – „otwarte drzwi” – wybrany dzień w miesiącu podczas którego rodzice są zapraszani na zajęcia z dziećmi. Niektórzy rodzice korzystają z tej formy współpracy ze żłobkiem;
- rozmowy z rodzicami inicjowane przez opiekunki lub rodziców podczas codziennych wizyt w żłobku;
- zebrania rodziców na początku roku szkolnego;
- przekazywanie rodzicom w niektórych żłobkach prac plastycznych dzieci, między innymi, w celu stworzenia możliwości obserwowania przez rodziców przebiegu procesu rozwoju umiejętności dziecka.

Zróżnicowanie form pracy proponowanych rodzicom przez pracowników żłobka ma na celu możliwie systematyczne angażowanie rodziców w życie żłobka (uroczystości, otwarte drzwi), oraz stwarzanie możliwości nabywania przez dorosłych wiedzy na temat postępów w rozwoju dziecka. Spożytkowując słowa jednej z osób kierujących żłobkiem „uczą się ci rodzice, którzy chcą”. Refleksja nad tym co matka (lub ojciec) dziecka przeczytała na tablicy informacyjnej, zobaczyła podczas uroczystości, usłyszała w czasie rozmowy z opiekunką sprzyja niewątpliwie nabywaniu przez rodziców wiedzy i umiejętności w jaki sposób można organizować zabawy z dzieckiem w domu, jakie potrawy przygotowywać, jak pielęgnować dziecko, pozwala rodzicom poznawać miejsca i osoby, z którymi przebywa ich dziecko

przez kilka godzin każdego dnia (otwarte drzwi). Możliwość obserwowania swojego dziecka w kręgu rówieśników, podczas uroczystości wywołuje zdaniem opiekunek zawsze u rodziców poczucie dumy z dziecka, niekiedy również zdziwienie, że „moje dziecko już tyle potrafi zrobić“. Można powiedzieć, że zaangażowanie rodziców w życie żłobka sprzyja przełamywaniu stereotypowych opinii na temat tej instytucji.

UWAGI KOŃCOWE

Podjmując próbę uogólnienia spostrzeżeń dotyczących analizy pracy opiekunek podkreślić można, iż

- dążą one do postrzegania wychowanków wielowymiarowo. Nazywają cechy rozwoju biologicznego, społecznego i kulturalnego małego dziecka. Niejednokrotnie bardzo ciepło mówią o potrzebach emocjonalnych dziecka i konieczności ich zaspokajania;
- dostrzegają rolę rodziców we wspieraniu rozwoju dziecka przebywającego w żłobku, podkreślają szansę pielęgnowania relacji z rodzicami poprzez takie sytuacje jak „otwarte drzwi“, celebrowania „Dnia Matki“ i innych;
- uwzględniają różnorodność form pracy we wspieraniu rozwoju dziecka.
- podejmują zadania związane z indywidualizacją poczynań wobec dziecka z zaburzeniami w rozwoju społecznym i emocjonalnym, jednak nie mają pełnych możliwości nawiązania współpracy z rodziną problemową.

Formułując uwagi końcowe należy zwrócić uwagę, iż w porównaniu z wynikami badań realizowanych w łódzkich żłobkach pod koniec lat 80 – tych, badane obecnie placówki „przebyły drogę“, którą charakteryzują cechy pozwalające podkreślić aspekty pracy opiekuńczo-wychowawczej żłobków sprzyjające zapewnieniu warunków realizacji pomocy w rozwoju małemu dziecku. Podkreślić również trzeba dążenie pracowników placówek do organizowania form pracy angażujących rodziców w życie żłobka. Dokonana w raporcie z badań analiza wybranych aspektów działań żłobków pozwala określić kierunek zmian w pracy tych placówek, zmierzających do coraz pełniejszego nasycania oddziaływań walorami wychowawczymi. Jednak pełna odpowiedź na pytanie „jakie są?“ łódzkie żłobki wymaga dalszych

analiz naukowych uwzględniających zarówno badanie organizacji pracy wychowawczej żłobków, jak też przebiegu rozwoju dziecka od momentu przybycia do placówki oraz środowisk rodzinnych podopiecznych żłobków.

BIBLIOGRAFIA

- KAMIŃSKI, A.: *Funkcje pedagogiki społecznej*. Warszawa 1982.
- MARYNOWICZ-HETKA, E.: *Praca socjalna z rodziną niepełną*, Warszawa 1987.
- NARTOWSKA, H.: *Małe dziecko chce się bawić*. Warszawa 1986.
- OKOŃ, W.: *Zabawa a rzeczywistość*. Warszawa 1995.
- PRZECLAWSKA, A.: Wychowanie jako spotkanie – kilka pytań zamiast wstępu, W: Relacje między ludźmi jako przedmiot badań. Warszawa 1993.
- PRZYBYLSKA, L.: Doskonalenie pracy żłobków jako placówki opiekuńczo-wychowawczej, w: Instytucjonalna pomoc dziecku i rodzinie. Diagnozy i propozycje, pod red. Marynowicz-Hetka E., Lepalczyk I., Wrocław 1988.
- RADLIŃSKA, H.: *Pedagogika społeczna*. Wrocław 1964.

WYBRANE ASPEKTY SYTUACJI SPOŁECZNEJ SAMOT- NYCH BEZDOMNYCH MATEK

Selected Aspects of Social Situation of Single, Home- less Mothers

Hanna KAMIŃSKA

Kľúčové slová: bezdomnosť samotných bezdomných matek, situácia spoločná samotných matek: pochodzenie społeczne, wykonywany zawód, poziom wykształcenia, sytuacja rodzinna, miejsce urodzenia

Abstrakt: Charakterystyka sytuacji bezdomnych samotnych matek została przedstawiona na podstawie wyników badania ich statusu społeczno-ekonomicznego. Badania przeprowadzono na kobietach samotnie wychowujących swe dzieci i zamieszkałych w trzech łódzkich schroniskach dla bezdomnych. Przedstawiając sytuację społeczną tych kobiet, autorka nawiązuje do pochodzenia społecznego, poziomu wykształcenia, wykonywanego zawodu, sytuacji rodzinnej i miejsca urodzenia.

Analiza zebranych danych wskazuje, iż większość badanych pochodzi ze środowisk robotniczych. Dane dotyczące poziomu wykształcenia świadczą na korzyść badanych, zaprzeczając tezie o patologii, jako wyniku niskiego poziomu wykształcenia. Jakkolwiek, większość z nich ma problemy ze znalezieniem pracy, co utrudnia unormowanie sytuacji życiowej. Niestalość więzi rodzinnych prowadzi do zjawiska wyłączenia społecznego.

Key words: homelessness of single mothers, social situation of single mothers: background, education, present occupation, family situation, birthplace

Abstract: Characteristics of social situation of single homeless mothers was based on results of research on their socio-educational status. The sample consisted of single mothers from three Lodz shelters for homeless women. Discussing social situation of the sample the author touches on background, education, present occupation, family situation and birthplace.

Analysis of gathered data indicates that the majority of these women come from the working class. Results of research don't underpin common thesis, according to which social pathology concerns exclusively low educated people. However most of them have problems with finding a job, what

impedes improvement on their life situation. Unstable family relations lead to social exclusion phenomenon.

UWAGI WSTĘPNE

Niniejszy artykuł został przygotowany w oparciu o materiały zebrane w trakcie realizacji tematu badawczego: Społeczno-wychowawcze aspekty zjawiska bezdomności rodzin samotnych matek, na przykładzie Łodzi, przygotowanego w ramach pracy doktorskiej.

Celem podjętych badań było określenie społeczno-wychowawczych uwarunkowań bezdomności samotnych matek, jak też instytucjonalnych możliwości włączenia społecznego osób bezdomnych. W związku z tym, badaniami objęto nie tylko bezdomne kobiety przebywające z dziećmi w schroniskach, lecz także pracowników instytucji udzielających pomocy osobom bezdomnym.

Przyjęto założenie, że bezdomność jest między innymi efektem zaburzonego przebiegu procesu socjalizacyjno-wychowawczego (w rozumieniu nabywania i pełnienia ról społecznych) i prowadzi do sytuacji wyłączenia społecznego.

Badania przeprowadzone zostały w trzech łódzkich schroniskach dla bezdomnych kobiet, w okresie od lutego 1999 roku do stycznia 2000 roku.

Próba badawcza została dobrana w sposób celowy i wyczerpujący – podopieczne instytucji dla bezdomnych kobiet przebywające w schroniskach oraz z małoletnimi dziećmi (do 17 r. ż.) oraz pracownicy tychże instytucji.

Wiek objętych badaniami kobiet kształtował się następująco: 8 kobiet nie przekroczyło 23 r. ż., 35 osób znajdowało się w przedziale wiekowym 24 – 39 lat, 15 było w wieku 40 – 50 lat, zaś 2 kobiety przekroczyły 51 r. ż.

Z uwagi na ograniczoną formę prezentacji w niniejszym artykule zostaną omówione jedynie niektóre aspekty sytuacji społecznej badanych kobiet. Podjęte w nim zostaną następujące zagadnienia:

- pochodzenie społeczne badanych,
- wykształcenie i wykonywany zawód,
- sytuacja rodzinna badanych,
- miejsce urodzenia.

POCHODZENIE SPOŁECZNE BADANYCH OSÓB

Przyjmując znany w literaturze podział: pochodzenie chłopskie, robotnicze, inteligenckie, uwzględniający jako kryterium wyróżnienia wykształcenie rodziców oraz rodzaj wykonywanej przez nich pracy, możemy zaobserwować iż 75 % badanych wywodzi się z rodzin robotniczych, w dwóch przypadkach rodzice legitymowali się wykształceniem wyższym a w pozostałych (13 osób) rodzice prowadzili gospodarstwo rolne. Nie zaobserwowano istotnej różnicy pomiędzy wykształceniem matek i ojców badanych osób. Na ogół jednak kobiety legitymowały się wykształceniem wyższym od mężczyzn, ale różnice w tym zakresie były nieznaczne. Największa grupa rodziców posiadała wykształcenie podstawowe (21 matek, 18 ojców). Szkołę zawodową ukończyło 11 matek i 12 ojców. Wykształcenie średnie posiadało 8 matek i 7 ojców. Troje rodziców (2 matki i 1 ojciec) ukończyło studia wyższe.

Powyższe informacje ilustruje tabl. nr 1.

Poziom wykształcenia	Liczba osób	
	ojcowie	matki
Podstawowe	18	21
Zawodowe	15	13
Średnie	7	8
Wyższe	1	2
Brak danych	19	16
Ogółem	60	60

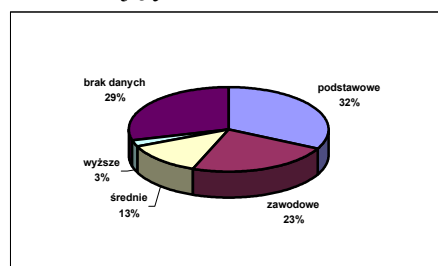
Zastanawiać może fakt, że aż 15 badanych o ile potrafiło podać informację o rodzaju wykonywanej przez rodziców pracy, o tyle nie było w stanie udzielić odpowiedzi na pytanie o poziom ich wykształcenia.

Analizując informacje dotyczące poziomu wykształcenia rodziców osób badanych, możemy przypuszczać, iż mogło to mieć znaczenie dla późniejszego stymulowania rozwoju dzieci i dostrzegania przez rodziców konieczności zdobycia przez potomstwo wykształcenia i kwalifikacji zawodowych. Nie może zatem dziwić fakt, że niemal we wszystkich przypadkach badane legitymowały się wykształceniem wyższym od wykształcenia rodziców. Musimy jednak pamiętać, interpretując zamieszczone poniżej dane, że awans dzieci pozostaje

w prostej zależności z warunkami społeczno-ekonomicznymi kraju, w którym wzrastały oba pokolenia.

Diagram nr 2.

Wykształcenie osób objętych badaniem

Większość badanych ukończyło przynajmniej szkołę zawodową (48 %), 16 osób (co stanowi 26,6 % populacji) legitymuje się wykształceniem średnim, 2 osoby (12 %) ukończyły studia wyższe a jedynie 13 osób zakończyło edukację na poziomie podstawowym. Powyższe informacje ilustruje diagram.

ŹRÓDŁA UTRZYMANIA BADANYCH

Fakt bycia osobą bezdomną nierozdzielnie wiąże się z zaistnieniem różnych zakresów ubóstwa. Można powiedzieć, że bezdomność jest jego najjaskrawszym przejawem. Sytuacja materialna rodziny matki, która samotnie wychowuje dziecko jest trudna (E. Kozdrowicz – 1989, J. Brągiel – 1994). Sytuacja ta staje się jeszcze bardziej niekorzystna, kiedy matka pozostaje bez pracy (jak wykazała analiza zebranego materiału badawczego dotyczy ona 71,6 % badanych osób). Wydaje się zatem naturalne, że aż 50 % badanych ocenia swoje dochody jako niskie, 9 jako bardzo niskie, 13 jako przeciętne a jedynie 8 osób uważa swoje dochody za wystarczające na utrzymanie siebie i dziecka. Wobec tych ostatnich może pojawić się pytanie, dlaczego zdecydowały się na pobyt w schronisku? Analiza zebranych w trakcie badań informacji może nasuwać następujące przypuszczenia:

- uzyskiwane dochody wystarczają na utrzymanie siebie i dziecka, ale nie pozwalają na wynajęcie mieszkania;

- pobyt w schronisku traktowany jest jako możliwość w miarę szybkiego uzyskania mieszkania;
- instytucja ta stanowi miejsce schronienia przed przemocą męża bądź partnera, jak też wszystkie te elementy mogą wystąpić jednocześnie.

Zagadnienie to jednak w niniejszym paragrafie zostanie celowo pominięte. W dalszej części bowiem dokonana zostanie analiza powodów pobytu badanych w schronisku, gdzie zostanie to szczegółowo omówione.

Jakie są zatem źródła utrzymania bezdomnych kobiet? Powyższe pytanie budziło u większości respondentek zaskoplenie, lecz pomimo to, udało się zebrać niezbędne informacje. Najczęściej wymienianym przez badane źródłem dochodów były alimenty świadczone przez ojca dziecka, w następnej kolejności zasiłek socjalny, a w przypadku osób pracujących – wynagrodzenie za pracę. Inną formą wsparcia materialnego rodziny, wymienioną niemal we wszystkich wypowiedziach była pomoc świadczona ze strony instytucji w postaci: bonów żywnościowych, żywności, odzieży, środków czystości.

SYTUACJA RODZINNA BADANYCH

Spośród 60 osób, z którymi przeprowadzono wywiady, 45 wstąpiło w związek małżeński, co stanowi 75 % ogółu badanej populacji. Zdecydowanie niepomyślnie założenie pierwszej rodziny usankcjonowane rozwodem bądź separacją notujemy w 31 przypadkach (w tym 29 rozwiedzionych i 5 separowanych). Statystycznie zatem, w badanej populacji w wyniku rozwodu rozwiązane zostało co 2 małżeństwo. Drugą co do liczebności kategorię stanowią kobiety niezamężne. Na podstawie analizy kwestionariuszy zaobserwowano, iż wiek badanych pozostaje w naturalnym związku z ich stanem cywilnym. Osiem spośród nich nie przekroczyło jeszcze 35 roku życia, co pozwala przypuszczać, że w przyszłości założą rodziny, tym bardziej, iż większość z ankietowanych kobiet wyraziło ochotę stworzenia dziecka pełnej rodziny.

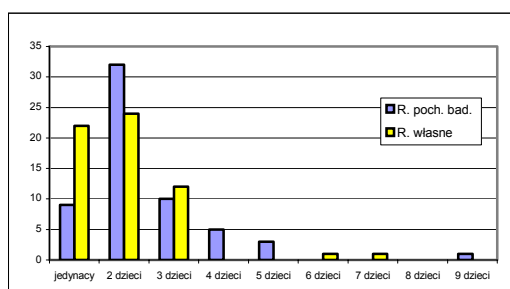
Przytoczone powyżej informacje potwierdzają wcześniej wysunięte przypuszczenie, iż złe przystosowanie do wymogów życia społecznego, którego jednym z przejawów jest niestały charakter związków rodzinnych, może być jednym z elementów przyczyniającym się do wyłączenia społecznego.

Odwołując się do informacji o rodzinach pochodzenia badanych, obserwujemy iż 25 osób wywodzi się z rodzin niepełnych. Najczęściej podawanym w wypowiedziach powodem niepełności rodziny był rozwód rodziców. Można zatem przypuszczać, że napotkane w okresie dzieciństwa trudne sytuacje mogły sprzyjać przyjmowaniu wzorów zachowania zaczerpniętych z rodziny pochodzenia i realizowaniu ich w dorosłym życiu.

DZIETNOŚĆ BADANYCH RODZIN

Analiza wypowiedzi badanych osób jednoznacznie wskazuje na różnice w modelu dzietności obu pokoleń: rodzin pochodzenia badanych i ich własnych. Szczegółowe dane ilustruje diagram nr 2.

Diagram nr 2. Dzietność w rodzinach pochodzenia badanych i ich własnych.

Jak pokazuje diagram w rodzinach pochodzenia badanych z sytuacją jedynactwa spotykamy się sporadycznie – jedynie w 9 przypadkach, podczas gdy aż 22 badane posiadają jedno dziecko. Problem wielodzietności w badanych rodzinach w zasadzie nie występuje. Fakty te nie mogą jednak budzić zdziwienia, bowiem jest to, jak wskazują (Rocznik Stat. – 1999) demografowie aktualny model współczesnej rodziny. Biorąc jednak pod uwagę wiek badanych (56,6 % nie ukończyło jeszcze 35 r. ż.) nie można wykluczać, że badane powiększają jeszcze swoje rodziny.

MIEJSCE URODZENIA BADANYCH

Zdecydowana większość badanych kobiet (63,3 %) urodziła się w mieście, którego wielkość przekracza 100 tys. mieszkańców. Tylko 10 osób wychowało się na wsi. Dokładniej charakteryzuje to zagadnienie poniższe zestawienie:

Miejsce urodzenia	Liczba osób
miasto powyżej 100 tys. mieszkańców	38
miasto do 100 tys. mieszkańców	5
miasto do 50 tys. mieszkańców	5
miasto do 10 tys. mieszkańców	2
wieś	10

Analiza powyżej przedstawionych informacji, ze względu na zbyt małą próbę badawczą nie pozwala na wysunięcie przypuszczenia, iż problem bezdomności w większym stopniu stanowi zagrożenie dla osób wywodzących się ze środowisk wielkomiejskich, to jednak odwołując się do literatury socjologicznej opisującej procesy koncentracji zjawisk patologicznych (badania szkoły chicagowskiej) możemy sądzić, iż powyższa hipoteza znajduje swoje uzasadnienie.

Próbując podsumować zaprezentowane informacje możemy powiedzieć, że:

- poziom wykształcenia przemawia na korzyść badanej populacji i zaprzecza eksponowanej w literaturze tezie, że zjawiska patologii społecznej (a za takie uznajemy bezdomność) dotyczą wyłącznie osób o niskim poziomie wykształcenia,
- niestały charakter związków rodzinnych sprzyja zjawisku wyłączenia społecznego,
- zjawisko bezdomności stwarza zagrożenie dla kobiety w każdym wieku

BIBLIOGRAFIA

BOLANOWSKA, A.: Dynamique du chômage en Pologne et dans le region de ódź dans le contexte de changements legislatifs. In: red O. CARRE et E. MARYNOWICZ-HETKA, Chomage et Travail sociale en Pologne et en France, L'Institutionnalisation, Lyon 1999.

- CIEPUCHA, Dymarczyk, E., Aktywność zawodowa absolwentów. Raport z badań, 1995.
- PIELKOWA, J.: *Rodziny samotnej matki jako środowisko wychowawcze*. Katowice 1983.
- Rocznik Statystyczny za 1999 r., Główny Urząd Statystyczny. Warszawa 1999, s. 104.

NEZAMESTNANOSŤ MLÁDEŽE A JEJ SOCIÁLNE A ETICKÉ DÔSLEDKY

Unemployment of Youth and its Social and Ethical Implications

Vladimír PAUKOVIČ

Kľúčové slová: nezamestnanosť, príčiny nezamestnanosti na Slovensku, nezamestnanosť mládeže, politika zamestnanosti, sociálne a etické dôsledky nezamestnanosti mládeže.

Abstrakt: Nezamestnaná mládež patrí k najohrozenejším skupinám na trhu práce. Z veľkej časti je to ovplyvnené nedostatkom praxe a absenciou pracovných návykov. Ďalšou príčinou je rozpor medzi kvalifikáciou a potrebami praxe. Problematika nezamestnanej mládeže je súčasťou štátnej politiky zamestnanosti. Jej realizácia je však determinovaná nepriaznivou ekonomickou situáciou v štáte, často však i nekonšepčnosťou prijímaných krokov.

Dôsledná sociologická analýza príčin nezamestnanosti mladých ľudí v podmienkach Slovenska je nevyhnutným krokom k prijatiu sociotechnických opatrení, vedúcich k eliminovaniu nepriaznivého dopadu tohoto javu. Masovosť a dlhodobosť trvania nezamestnanosti mládeže, vznik subkultúry programovo nezamestnaných mladých ľudí, výskyt sociálnych deviácií spätých s nezamestnanosťou sú faktory, ktoré už v súčasnosti ohrozujú značnú časť mladej populácie. V budúcnosti môžu do značnej miery ovplyvniť kvalitu života celej spoločnosti.

Cieľom príspevku je pokus o systémovú analýzu nezamestnanosti mládeže v podmienkach ekonomickej a sociálnej transformácie Slovenska.

Key words: unemployment, causes of unemployment in Slovakia, unemployment of youth, employment policy, social and ethical implications of unemployed youth.

Abstract: Unemployed youth is one of the most risk groups on the labour market. It is largely due to the absence of experience and working habits. Another reason seems to be the disproportion between qualification and demand on the labour market. Unemployed youth is an issue of the government employment policy. Its implementation though, is determined by unfavourable economic and social situation in Slovakia.

vourable economic situation in the country, quite often by incoherence of the taken steps.

Detailed sociological analysis of the causes of high unemployment rate among young people in Slovakia is an indispensable move to a socio-technical measures which would eliminate adverse impact of this phenomenon. Mass scale and long term character of youth unemployment, emergence of deliberately unemployed subculture and occurrence of social deviations are factors which already endanger a great proportion of young population. In future, they can significantly influence the quality of life in whole society.

The papers objective lies in an attempt to make a system analysis of youth unemployment under the conditions of economic and social transition in Slovakia.

ÚVOD

Nezamestnanosť na Slovensku v posledných rokoch atakuje hranicu dvadsiatich percent. Takmer polovicu nezamestnaných registrovaných na úradoch práce tvoria mladí ľudia do dvadsiatich deviatich rokov. Ani vyhliadky do budúcnosti, pri súčasnej spoločensko-ekonomickej situácii, nie sú optimistické.

Bez toho, že by sme podceňovali problém nezamestnanosti ostatných skupín obyvateľstva, práve nezamestnaná mládež ako cieľová skupina musí byť v pozornosti celej spoločnosti a ňou podporovanej sociálnej práce. Pomáhať pri odstraňovaní nezamestnanosti mladých ľudí, pri jej prevencii a prevencii negatívnych prejavov v správaní tejto vekovej a sociálnej skupiny je nevyhnutné preto, lebo u mládeže viac, ako u iných skupín, existuje riziko, že si znútornia status nezamestnaného a vytvoria si tomu zodpovedajúci životný štýl. Táto skutočnosť, pokiaľ sa neprijmú opatrenia na zmiernenie tohoto stavu, môže výrazne negatívne poznačiť ďalší ekonomický, ale i sociálny vývoj celej spoločnosti, ktorý je už značne ohrozený nepriaznivým demografickým vývojom v posledných desiatich rokoch.

ČO JE NEZAMESTNANOSŤ

Vymedzenie pojmu „nezamestnaný“ sa v jednotlivých krajinách a v prácach autorov zaoberajúcich sa touto problematikou líši, avšak ich charakteristiky sa prelínajú v tom, že „za nezamestnaných sa považujú ľudia:

- schopní práce (vekom, zdravotným stavom, osobnou situáciou),

- ochotní zamestnať sa,
- ktorí sú napriek svojej snahe v danom momente bez zamestnania“ (Mareš, 1994, s. 16).

Za nezamestnanú sa teda považuje „osoba, ktorá síce nepracuje, ale prácu aktívne hľadá alebo čaká, že sa po dočasnom vyradení z pracovne aktívnej časti populácie bude môcť do zamestnania vrátiť“ (Rievajová, 1997, s. 11). V Slovenskej republike sa podľa Zákona č. 387/1996 Z. z. o zamestnanosti za nezamestnaného považuje občan, ktorý:

1. nie je zamestnancom (s výnimkou obvinených vo výkone väzby a odsúdených vo výkone trestu odňatia slobody, ak sú zaradení do práce),
2. neprevádzkuje, ani nevykonáva samostatnú zárobkovú činnosť v cudzine,
3. nie je spoločníkom spoločnosti s ručením obmedzeným, komandistom komanditnej spoločnosti, ani členom družstva,
4. nemá pravidelný príjem z inej činnosti a osobne sa na územnom orgáne práce uchádza na základe písomnej žiadosti o sprostredkovanie vhodného zamestnania.

Nezamestnanosť vykazovaná úradmi práce je do istej miery skreslená, pretože zahŕňa aj osoby, ktoré spĺňajú všetky kritériá nezamestnanosti, avšak prácu v skutočnosti nehľadajú. Podľa Medzinárodného úradu práce v Ženeve je podstatnou časťou definície nezamestnanosti podmienka, že „osoba sa so stavom nezamestnanosti neuspokojuje a aktívne si hľadá nové platené zamestnanie“ (Rievajová, 1997, s. 12).

Nezamestnanosť sa stáva vážnym ekonomickým a sociálnym problémom v prípade jej masovosti. Spoločnosť ju považuje za viac alebo menej negatívny jav aj podľa toho, o aký druh nezamestnanosti ide, aká je jej miera, aké sú jej príčiny a následky. Existujú dva hlavné spôsoby, akými sa v jednotlivých štátoch zisťuje miera nezamestnanosti. Ide o situácie, keď:

- a) východiskom pre zisťovanie je počet žiadateľov o prácu registrovaných na úradoch práce,
- b) východiskom sú výberové štatistické výskumy, vykonávané pravidelne v populácii (Košta, 1995, s. 63).

PRÍČINY A DÔSLEDKY NEZAMESTNANOSTI MLÁDEŽE

Na súčasnej miere nezamestnanosti na Slovensku sa podpísal celý rad faktorov. Tieto vyplývali z východiskového stavu slovenskej ekonomiky na začiatku 90-tych rokov. Patria k nim:

- všeobecne vysoká miera prezamestnanosti;
- nízka produktivita práce;
- trhovo nevhodná štruktúra výroby;
- vysoká miera jednostranne poňatej, neflexibilnej kvalifikácie.

V súvislosti s týmito skutočnosťami je žiaľ potrebné konštatovať, že vzhľadom k deformáciám spoločenského vývoja ani jeden z uvedených faktorov nestratil svoju platnosť. K týmto východiskovým faktorom sa pričlenili v priebehu transformačného procesu ďalšie skutočnosti:

- netransparentný spôsob privatizácie, po ktorom často nasledovalo tzv. „vytunelovanie podnikov“, a následné rušenie výroby a prepúšťanie zamestnancov;
- neschopnosť mnohých manažmentov presadiť sa so svojou produkciou nielen na zahraničnom trhu, ale v zahraničnej konkurencii stratili i domáce trhy;
- nízka vymožitelnosť práva, deformujúca hospodárske vzťahy a tým i celé hospodárske prostredie;
- celkovo vysoké daňové zaťaženie podnikateľských subjektov a najmä mimomzdové odvodové zaťaženie za zamestnancov, negatívne pôsobiace na potenciálne rozširovanie zamestnanosti;
- nízka cena práce a existujúci systém sociálneho zabezpečenia, demotivujúci najmä nízko platené profesijné skupiny zamestnať sa;
- vysoká miera zamestnávania načierno a fakticky nefungujúca kontrola čiernej práce;
- prírastok obyvateľstva vzniknutý v dôsledku populačnej vlny zo 70-tych rokov;
- systém najmä stredného odborného školstva, nedostatočne reflektujúci potreby spoločenskej praxe;
- nízka priestorová mobilita slovenského obyvateľstva, podmienená nerozvinutým trhom s bytmi, relatívne drahým cestovným atď.

Nezamestnanosť hlavne v prípade, ak nadobudne úroveň masového javu, má veľmi negatívny vplyv nielen na život nezamestnaných jedincov, ale i celý komplex ostatného spoločenského života.

Ako poznačí nezamestnanosť konkrétneho jedinca, závisí od množstva faktorov. Sú nimi: vek, predchádzajúca prax, dĺžka nezamestnanosti, pohlavie, verejná mienka, sociálna práca s nezamestnanými a teda i aktívna politika riešenia nezamestnanosti. Pre väčšinu ľudí nezamestnanosť znamená stratu statusu, pokles príjmov a životnej úrovne, zmeny v spôsobe života a pod. V prípade mladých ľudí má nezamestnanosť kvalitatívne odlišné následky, ako v prípade ostatných skupín nezamestnaných. Podľa Jahodovej (in: Mareš, 1994) medzi najdôležitejšie dôsledky nezamestnanosti pre jednotlivca patrí:

- zmena vnímania času, rozbitie časovej štruktúry dňa;
- sociálna izolácia (dôsledok redukcie sociálnych kontaktov);
- strata participácie na cieľoch širších skupín a spoločenstva;
- strata statusu zamestnaného (a dôsledky tejto straty pre osobnú identitu a sebaúctu nezamestnaného jedinca);
- zmena postavenia v rodine (až rozklad rodinných vzťahov);
- strata hodnôt a rešpektu k verejným autoritám (vyššie riziko a-sociálneho správania sa).

Nezamestnanosť má negatívny vplyv aj na telesné a duševné zdravie človeka. Vyvoláva zhoršenie zdravotného stavu, napríklad i u mladých nezamestnaných bolo zistené zvýšenie krvného tlaku, miery cholesterolu v krvi a so stresom súvisiacich psychosomatických porúch. V psychickej oblasti bol zistený vzťah medzi nezamestnanosťou a emocionálnou labilitou, psychickými poruchami a ťažkosťami. Za príčiny zhoršenia psychického zdravia týchto ľudí sa považuje vyššia priemerná úroveň napätia a negatívnych pocitov a nižšia miera šťastia a životného uspokojenia (Košta, 1995). Aj z uvedeného vyplýva, že nezamestnanosť veľmi nebezpečne vplýva na fyzický i psychický stav mladých ľudí. Títo v čase, keď sa stávajú nezamestnanými, ešte nie sú osobnostne zrelí, nemajú často ujasnené svoje postoje, hodnoty, životné orientácie. Nezamestnanosti mládeže preto treba venovať osobitnú pozornosť.

V období mladosti človek získava biologické a psychologické charakteristiky dospelého. Sociálne dospelým sa však stáva predovšetkým nadobudnutím ekonomickej sebestačnosti. Dospelosť sa v tomto zmysle viaže na získanie sociálnej roly zamestnaného človeka, čo mu

umožňuje založenie rodiny a vlastnej domácnosti, ako i výkon ďalších rolí súvisiacich s dospelosťou.

Mládež, najmä mladiství a čerství absolventi škôl, patria k najohrozenejším skupinám na trhu práce. „Z veľkej časti je to ovplyvnené nedostatkom praxe a absenciou pracovných návykov“. Zamestnávateľia uprednostňujú „hotových pracovníkov“, keďže v našich podmienkach nie je bežné venovať sa dlhodobo príprave pracovníkov, ktorí by v budúcnosti mohli byť hlavnou strategickou výhodou podniku“ (Gajdošová, 1996, s. 2). Zamestnávateľom to znemožňuje ich zlá ekonomická situácia, v niektorých prípadoch sú to však i chyby v oblasti personálneho manažmentu.

Uvedená skutočnosť sa prehlbuje i vďaka rozporu medzi nadobudnutou kvalifikáciou a potrebami praxe. Mnohí získajú takú kvalifikáciu, po ktorej nie je v súčasnosti na trhu práce takmer žiadny dopyt. To je najmä prípad rôznych typov stredných odborných učilíšť, ale i „priemysloviek“ a iných stredných odborných škôl s maturitou. Skúsenosti pracovníkov Národného úradu práce, ale aj štatistické údaje poukazujú na fakt, že náš školský systém nereaguje dostatočne flexibilne na požiadavky hospodárskej praxe. „Školy produkujú veľké množstvo absolventov, ktorí nemajú šancu nájsť uplatnenie vo svojom odbore. Vyhnúť sa tomuto negatívnemu trendu je sčasti možné harmonizáciou systému vzdelávania a politiky zamestnanosti. Školský systém by mal reflektovať potreby pracovného trhu a mal by zabezpečiť prípravu pracovnej sily tak, aby našla s vysokou pravdepodobnosťou uplatnenie na trhu práce“ (Juríčková, 1996, s. 5). Aj v dôsledku nedostatočnej interakcie školského systému s potrebami spoločenskej praxe rastú výdavky štátu na rekvalifikácie, ktoré však tiež nemajú požadovaný efekt a u viac, ako polovice rekvalifikovaných nevedú k zamestnaniu sa (Hanzelová, Kostolná, 1998).

Problémy so zamestnávaním mladých ľudí – absolventov škôl však súvisia hlavne s faktom, že zamestnávateľia majú záujem o ľudí s praxou, ktorou čerství absolventi nedisponujú. Vzniká tak začarovaný kruh, keďže bez požadovanej praxe je ťažké získať zamestnanie a bez zamestnania nie je možné nadobudnúť prax. Určitým príspevkom k riešeniu tejto situácie sú opatrenia spadajúce do oblasti tzv. aktívnej politiky trhu práce. K tomuto boli vytvorené inštitút dohodnutého pracovného miesta u zamestnávateľa a inštitút podpory vykonávania samostatnej zárobkovej činnosti (ustanovené platí podľa Zákona NR SR č. 387/1996 Z. z. o zamestnanosti). Ich úlohou bolo pomôcť

absolventom pri nadobúdaní potrebnej praxe. Bohužiaľ, ako vyplýva z výsledkov výskumu vykonaného v roku 1997 Výskumným ústavom práce, sociálnych vecí a rodiny (Hanzelová, Kostolná, 1998) sa i táto forma zamestnávania absolventov ukázala v slovenských podmienkach ako neefektívna.

POLITIKA PRÁCE S NEZAMESTNANOU MLÁDEŽOU

Problematika nezamestnanej mládeže je súčasťou štátnej politiky zamestnanosti. Subjektami politiky zamestnanosti sú Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny a Národný úrad práce.

Národný úrad práce (NÚP) je verejnoprávnou inštitúciou, ktorá v zmysle Zákona č. 387/1996 Z. z. o zamestnanosti považuje mládež za jednu zo skupín ohrozených na trhu práce. Mladiství a absolventi škôl sú podľa tohto zákona ohrození preto, lebo nemajú skúsenosti s hľadaním práce, nemajú osvojené pracovné návyky a chýba im zamestnávateľmi požadovaná prax. Prostredníctvom Okresných úradov NÚP štát realizuje sociálnu politiku zameranú na elimináciu znevýhodnenia tejto skupiny nezamestnaných. NÚP by mal pritom využívať všetky formy aktívnej politiky trhu práce, teda rekvalifikáciu, dohodnuté pracovné miesto pre absolventa školy a mladistvého, dohodnuté verejnoprospešné miesto, podporu udržiavania pracovného miesta, podporu podnikateľských aktivít.

Dohodnuté pracovné miesto pre absolventa školy a mladistvého je každé nové pracovné miesto alebo dohodnuté pracovné miesto, ktoré vzniklo na základe dohody medzi zamestnávateľom a Okresným úradom NÚP na dobu neurčitú. NÚP poskytuje zamestnávateľovi príspevok na úhradu mzdy po dobu dvanástich mesiacov, ďalej na úhradu nemocenského, zdravotného, dôchodkového poistenia, príspevku na poistenie v nezamestnanosti a v dohodnutej výške aj úhradu nákladov na ubytovanie, cestovné a stravné. Podľa výsledkov výskumu realizovaného Výskumným ústavom práce, sociálnych vecí a rodiny (Hanzelová, Kostolná, 1998) však táto forma aktívnej politiky trhu práce nie je dostatočne efektívna, pretože zamestnávatelia často ukončia pracovný pomer po uplynutí doby 12 mesiacov.

Dohodnuté verejnoprospešné pracovné miesto je každé pracovné miesto, na ktoré je prijatý evidovaný nezamestnaný, teda aj čerstvý absolvent školy a mladistvý na dobu najviac 12 mesiacov. NÚP poskytuje zamestnávateľovi tie isté príspevky, ako v predchádzajúcom

prípade. V uvedenom výskume sa potvrdilo, že túto formu zamestnávania často využívajú tie skupiny občanov, ktoré nemajú skutočný záujem o získanie zamestnania, iba sa snažia splniť legislatívne podmienky pre udelenie podpory v nezamestnanosti po skončení pracovného pomeru.

Rekvalifikácia je opatrením v rámci aktívnej politiky trhu práce, ktoré vyrovnáva čiastočne nerovnováhu medzi ponukou a dopytom na trhu práce a dopĺňa školské vzdelanie tých mladých ľudí, ktorí po skončení povinnej školskej dochádzky nepokračovali v štúdiu, resp. dosiahli kvalifikáciu, s ktorou nie sú schopní umiestniť sa na trhu práce. Závisí od potrieb a možností regiónu, ako sa prispôsobuje dopytu po určitom druhu kvalifikácie zo strany zamestnávateľov. Možnosť rekvalifikácie je prednostne ponúkaná znevýhodneným skupinám na trhu práce, t. j. že aj absolventom škôl a mladistvým na základe ich záujmu a posúdenia ich schopností, pracovných skúseností, kvalifikácie.

Ďalšou formou práce s mladými nezamestnanými je poradenstvo. Jeho prínos pre jednotlivca by mal spočívať vo vytváraní sociálnej a psychickej pohody človeka, efektívneho využívania voľného času, rozvoja osobného a sociálneho potenciálu, udržiavanie určitého režimu dňa atď. (Žilová, 1998). Realizovať by ho mali jednak Okresné úrady práce ako poradenstvo pre voľbu povolania, poradenstvo pre výber zamestnania a poradenstvo pre výber zamestnanca, a ďalej Krajské úrady práce ako poskytovanie informácií v informačno – poradenskom stredisku.

Poradenstvo pre voľbu povolania je určené najmä mladým ľuďom vstupujúcim prvý raz na trh práce. Je zamerané na poskytovanie odborných rád a informácií o jednotlivých povolaniach a požiadavkách na ich vykonávanie. Jeho súčasť tvorí aj preventívne poradenstvo spočívajúce v oboznamovaní budúcich absolventov škôl so situáciou na trhu práce. Poradenstvo pre výber zamestnania a Poradenstvo pre výber zamestnanca sú zamerané aj na posúdenie kvalifikácie, schopností a zručností človeka pre konkrétny typ zamestnania a na vyhľadávanie zodpovedajúceho zamestnania.

Poradenská činnosť je definovaná ako individuálne, skupinové a masové poradenstvo, čo je zvláštna forma poradenstva pre nezamestnaných, zamestnávateľov a širokú verejnosť. Všetky tri formy majú byť poskytované pracovníkmi Okresných úradov práce väčšinou v tzv. Kluboch práce. V praxi niektorých Okresných úradov

NÚP však poradenská činnosť do značnej miery absentuje. Individuálne poradenstvo je často poskytované len prostredníctvom pracovníčok prvého kontaktu. Je redukované na podávanie informácií o prípadnom voľnom pracovnom mieste, prípadne na „informovanie“ o možných represiách za nedostavenie sa nezamestnaného v určenom termíne na príslušný NÚP. Skupinové poradenstvo OÚ NÚP uskutočňujú väčšinou v letných mesiacoch, keď je najväčší prílev čerstvých absolventov škôl. Absolventi sú poučení o situácii na trhu práce a o spôsobe komunikácie s úradom práce.

Okrem NÚP v súčasnosti pôsobí na Slovensku viacero neštátnych organizácií, ktoré poskytujú služby v nezamestnanosti. Patria k nim súkromné ziskové firmy, ako i neziskové organizácie z tzv. tretieho sektora.

Súkromné sprostredkovateľne práce financujú svoju činnosť z poplatkov za svoje služby od zamestnávateľov, čiastočne aj od osôb, pre ktoré hľadajú prácu. Sú väčšinou pružnejšie, ako Okresné úrady NÚP a svoju filozofiu podnikania stavajú najmä na záujme zo strany zamestnávateľov o ich služby. Takéto inštitúcie nie sú však u nás ešte stále dostatočne etablované a verejnosť nie je o ich službách dostatočne informovaná.

Z tretieho sektora realizujú prácu s nezamestnanými mladými ľuďmi viaceré občianske združenia a nadácie. Ich činnosť je financovaná z príspevkov štátu, zahraničných nadácií a organizácií. Mnohé z nich pre nedostatok financií končia svoju činnosť skôr, ako ju stihnú rozbehnúť. Veľké percento týchto organizácií zameriava primárne svoju činnosť na voľnočasové aktivity, teda na sebarealizáciu, rozvíjanie osobnosti mládeže. K nedostatkom činnosti týchto inštitúcií patrí i propagácia ich činnosti a mladí ľudia, na ktorých je ich činnosť zameraná, sa o nej ani nedozvedia.

Nezamestnaná mládež na Slovensku netrávi však svoj čas len neproduktívne (Macháček, 1998), resp. v očakávaní pomoci od formalizovaných inštitúcií. Veľká časť z nej má bohatý denný program pozostávajúci zo stretnutí s priateľmi, športovania, príležitostných brigád. Najmä v prvom období nezamestnanosti majú „teenageri“ tendenciu vychutnávať dni, ktoré môžu naplniť všetkým, na čo ako školopovinní nemali čas. Preto je potrebné upútať pozornosť týchto ľudí smerom k sebarozvoju, a to v rôznych centrách voľného času a agentúrach. Zvládnuť voľný čas mládeže znamená okrem prevencie dlhodobej nezamestnanosti aj prevenciu sociálno-patologických ja-

vov a kriminality mládeže. Aj tu by malo platiť, že čím účinnejšiu budeme mať oblasť primárnej prevencie, tým menej problémov budeme mať so sociálno patologickými javmi rôznej povahy.

SOCIÁLNE A ETICKÉ ASPEKTY NEZAMESTNANOSTI MLÁDEŽE

Nezamestnanosť existuje v každej trhovej ekonomike. Vysoká miera nezamestnanosti je však výrazom nedostatočne výkonnej ekonomiky. Na Slovensku ju nebude možné odstrániť bez zavŕšenia transformačných zmien. Dovtedy, ale aj potom bude potrebné venovať nezamestnaným veľkú pozornosť. V sociálnej práci s nezamestnanými sa ukazuje ako prvoradé udržanie záujmu nezamestnaných ľudí o prácu. Najmä u dlhodobo nezamestnaných totiž hrozí zmierenie sa so svojou sociálnou situáciou, rezignácia a adaptácia na stav nezamestnaného a často delikventa. Osobitne to platí pre mladistvých a mladých nezamestnaných, kde sa i u nás formuje skupina „cielené“ nezamestnaných mladých ľudí. L. Macháček (1998, s. 8.) v tejto súvislosti uvádza, že „nezamestnanosť mládeže na Slovensku a v ďalších transformujúcich sa krajinách možno chápať ako masový problém, ale nie ešte skutočnú krízu preto, lebo mladí ľudia chápu svoju situáciu ako prechodnú. Veria v lepšiu budúcnosť svoju i celej spoločnosti, preto si zatiaľ nezvnuťornili status nezamestnaného“.

Aj v tomto smere sa však situácia na Slovensku zhoršuje a je najvyšší čas na jej riešenie. Prax, ale aj výskum dlhodobo nezamestnaných uskutočnený v Trenčíne a Galante v roku 1997 (Macháček, 1998) potvrdzujú, že aj u nás medzi mladými nezamestnanými už existuje skupina tzv. vyznávačov subkultúry nezamestnaných. Ich počet sa ukázal vzhľadom k celkovému počtu respondentov ako pomerne malý, táto skupina sa však môže v prípade nezasahovania v budúcnosti rozrastať. Oblasti Galanty a Trenčína navyše nie sú v slovenských pomeroch regióny s vysokou mierou nezamestnanosti, skôr patria k oblastiam s priaznivejšou situáciou. Ako svedčia i niektoré skúsenosti z iných európskych krajín: „Život v neskorej modernite je súčasťou historického procesu od kolektivizovaných k individualizovaným identitám a je spojený so subjektívnou percepciou ohrozenia a neistoty“ (Macháček, 1998, s. 9).

Prechod na trhovú ekonomiku a demokratizácia spoločenského života priniesli ľuďom na Slovensku nové možnosti. Znamenajú však i značnú záťaž psychiky ľudí. Dôraz na individuálnu zodpovednosť

za svoj životný spôsob, odkázanosť človeka na svoje schopnosti vniesli do života ľudí značnú dávku neistoty. Zatiaľ, čo sa spoločnosti západoeurópskeho typu učili zaobchádzať zo svojou slobodou kontinúálne, na Slovensko a v iných postkomunistických krajinách si na náročnosť slobodného spôsobu života ľudia zvykajú len niečo viac, ako jedno desaťročie.

Mladí ľudia na Slovensku lepšie ako ich rodičia rozumejú požiadavkám, ktoré kladie moderná spoločnosť európskeho typu. Preto si vytvárajú osobitý spôsob života, snažia sa o inakosť módou, postojmi, hodnotami. Vytvárajú rôzne subkultúry v rámci majoritnej kultúry, pričom každá z týchto subkultúr sa vyznačuje znakmi odlišujúcimi sa od ostatných (Ondrejko, 1997).

Vytváranie subkultúr životných štýlov s normami odlišnými od majoritnej spoločnosti je však z hľadiska celej spoločnosti často rizikové. Keďže naša spoločnosť je stále do značnej miery anomická a vyznačuje sa nejednoznačnými očakávaniami a pravidlami, je pravdepodobné, že mladí ľudia si vytvárajú vlastné pravidlá, ktoré môžu byť v rozpore s pravidlami majoritnej spoločnosti. Časť mládeže sa tak izoluje od spoločnosti a stáva sa ohrozenou rôznymi sociálno-patologickými javmi.

V prípade nezamestnanej mládeže sa v jej individualizácii skrýva riziko, že si mladý človek v sérii osobných volieb vyberie pre seba „kariéru“ nezamestnaného ako alternatívnu formu životného štýlu. S týmto javom sa dnes stretávame v mnohých vyspelých európskych krajinách, dokonca v niektorých z nich (napríklad v Nemecku) má podobu masového javu. V našich podmienkach sme aj vďaka súčasnej situácii na trhu práce svedkami tzv. regresívnej individualizácie (Macháček, 1998). Mladý človek je akoby hodený do nezamestnanosti a bez poskytnutia dostatočne silnej motivácie môže stratiť záujem o zamestnanie sa v budúcnosti. Ľahko sa potom môže stať, že sa stane tzv. vyznávačom subkultúry nezamestnanosti (Macháček, 1998). Ľudia patriaci k tejto skupine nemajú záujem o prácu a hodnoty, ktoré im ponúka životný štýl zamestnaného človeka, v žiadnom prípade nemôžu prevýšiť hodnoty spojené s nezamestnanosťou. Títo ľudia podľa charakteristiky fínskych sociológov (Macháček, 1998) majú dni vyplnené zmysluplnou aktivitou, rôznymi voľnočasovými aktivitami, venovaním sa koníčkovi a hobby a podobne. Úlohou spoločnosti je zabrániť narastaniu tohoto trendu, pretože neskôr môže znamenať nemalé straty ekonomické, ale i sociálno-etické.

Na základe výsledkov viacerých výskumov, našich i zahraničných, možno usúdiť, že mladí ľudia svoje postavenie ako nezamestnaných dopĺňajú sekundárnym rolami a aktivitami, ktoré im umožňujú vnímať svoje životy v kontexte optimistickej budúcnosti. Často si volia radšej zotrvať v prechodnej situácii nezamestnanosti, akoby mali prijať nízko platené a nízko kvalifikované práce. Množstvo aktivít, ktoré vykonávajú, môže byť aktivizujúcim prvkom a prevenciou rezignovaného pohľadu na vlastnú situáciu.

V protiklade s ich bezstarostnosťou je postoj pôvodnej rodiny k fenoménu nezamestnanosti ich dospievajúceho dieťaťa. Rodičia si často robia starosti o sebarealizáciu mladého človeka, jeho budúcu schopnosť postarať sa sám o seba, životnú perspektívu. Nezamestnanosť mladého človeka často vyvoláva konflikty s rodičmi, pre nespokojnosť so spôsobom trávenia voľného času ich dieťaťa. Obavy rodičov z negatívneho dopadu nezamestnanosti sú pritom často oprávnené, keďže osobnosť mladého človeka je v štádiu dozrievania a je ľahko ovplyvniteľná nepriaznivými podnetmi z prostredia (Kuric, 1986).

Viacerí odborníci zaoberajúci sa výskumom nezamestnanosti poukazujú na skutočnosť, že mnohé javy považované v danom kultúrnom kontexte za negatívne s nezamestnanosťou úzko súvisia. Ako uvádza E. Rievajová (1997, s. 146), „javy sociálnej segregácie ako sú kriminalita, násilie alebo užívanie omamných látok súvisia so sociálnou izoláciou, ktorá sa spája s nezamestnanosťou“. Podľa tejto autorky, ak sa ľuďom robia prekážky v tom, aby mohli vykonávať aktivity, ktoré sú pre nich zmysluplné, existuje riziko, že budú zo spoločnosti vylúčení a toto ich vylúčenie môže znamenať nárast negatívnych spoločenských javov. Takisto podľa Mareša niektoré štúdie uvádzajú zistenú súvislosť medzi mierou nezamestnanosti a mierou kriminality a takisto vyšší výskyt delikventného správania u nezamestnaných. „Existujú odkazy na rast delikvencie a nekontrolovaného násillia hlavne v súvislosti s dlhodobou nezamestnanosťou a so vznikom novej triedy deklasovaných, tzv. „underclass“. Konštatuje sa však, že toto zvýšené násilie sa často nezameriava proti hlavnému spoločenskému prúdu, ale sa vybieja vo vnútri komunity nezamestnaných a chudobných. Je však eruptívne, je latentne prítomné a schopné ohroziť aj tzv. usporiadanú spoločnosť“ (Mareš, 1994, s. 79).

Nezamestnaná mládež je skupinou, ktorá je ohrozená sklznutím na „šikmú plochu“, t. j. delikvenciou viac, ako mládež, ktorá nepatrí do tejto skupiny. Jednou z príčin je, že často pociťuje neistotu, nemá

ešte stabilné sebavedomie a sebahodnotenie, čo je príčinou hľadania istoty u svojich rovesníkov. Vytvárajú menšie spoločenské subsystémy v podobe sociálnych skupín, ktoré tvoria subkultúry rôzneho druhu, istým spôsobom sa izolujúce od hodnôt a noriem majoritnej spoločnosti. Isté riziko spočíva v tom, že mladí ľudia majú tendencie tráviť väčšinu dňa so svojimi priateľmi (často tiež nezamestnanými), čo upevňuje izoláciu ich subsystému od ostatnej spoločnosti. U týchto skupín hrozí nebezpečenstvo, že pre nemožnosť presadenia sa prácou budú voliť spoločensky škodlivé formy sebarealizácie. Ako uvádza P. Ondrejko (1997, s. 69), „proces individualizácie mládeže je sprevádzaný i dezorganizáciou, diferenciáciou a izoláciou a následne väčšou potenciálnou pripravenosťou vykonávať v určitých situáciách násilie“, čo platí aj pre ďalšie sociálno-patologické javy.

ZÁVER

Starostlivosť o kvalitu života nezamestnanej mládeže, s cieľom čo najskôr ju zapojiť do pracovného procesu a aby sa zabránilo výskytu negatívnych javov v jej správaní, sa musí stať jedným z primárnych cieľov celej spoločnosti, osobitne však na to špecializovaných inštitúcií. Na poli sociálnej práce je potrebné profesionalizovať prevenciu výskytu sociálno-patologických javov. Orientovať sa treba hlavne na primárnu prevenciu na regionálnej a miestnej úrovni. Profesionálne inštitúcie poskytujúce sociálne služby, musia prenášať svoju činnosť bližšie ku klientovi, najmä z dôvodu existencie mládežníckych subkultúr s deviantnými formami správania sa. V práci s mladými nezamestnanými je potrebné zvoliť individuálny prístup, sociálne problémy treba chápať ako konkrétne fenomény jeho osobnostnej existencie, ale i budúcnosti celej našej spoločnosti.

LITERATÚRA

- BUBELÍN, J.: Prevencia kriminality ako interdisciplinárny problém. *Mládež a spoločnosť*, 4, 1998, č. 2.
- ĎURĎOVIČOVÁ, M.: Sociálno-ekonomické dôsledky nezamestnanosti. *Mládež a spoločnosť*, 6, 1998, č. 11.
- GAJDOŠOVÁ, E.: Nezamestnanosť mladých ľudí – trendy, súvislosti, regionálne diferencie, uskutočnené opatrenia. *Práca a sociálna politika*, 4, 1996, č. 7 – 8, s. 2 – 4.

- HANZELOVÁ, E., KOSTOLNÁ, Z.: Trh práce vo svetle výskumu. *Práca a sociálna politika*, 6, 1998, č. 12.
- JURÍČKOVÁ V.: Nezamestnanosť absolventov škôl – jej príčiny i dôsledky. *Práca a sociálna politika*, 4, 1996, č. 4, s. 3 – 5.
- KLENOVSKÝ, L.: Práca s mladým klientom mimo vzťahového rámca inštitúcie. *Mládež a spoločnosť*, 4, 1998, č. 2.
- KOŠTA, J.: *Kapitoly z hospodárskej sociológie*. Bratislava, Ekonomická univerzita 1995.
- MACHÁČEK, L.: *Dlhodobá nezamestnaná mládež v Európe a na Slovensku*. Bratislava, SÚ SAV 1998.
- MACHÁČEK, L.: Občiansky potenciál mladých nezamestnaných a podnikateľov. *Mládež a spoločnosť*, 6, 1998, č. 12.
- MACHÁČEK, L.: *Mládež a nezamestnanosť v Európe*. Bratislava, SÚ SAV 1997.
- MACHÁČEK, L.: Modernizačné tendencie v stratégiách riešenia nezamestnanosti mládeže. *Práca a sociálna politika*, 4, 1996, č. 9, s. 2 – 4.
- MAREŠ, P.: *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Praha, SLON 1994.
- MATOUŠEK, O.: *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha, SLON 1993.
- ONDREJKOVIČ, P.: *Negatívne stránky individualizácie mládeže*. Bratislava, PF UK 1997.
- RIEVAJOVÁ, E., STANEK, V., KRAUSOVÁ, A.: *Transformácia sociálnej sféry v Slovenskej republike*. Bratislava, SPRINT 1997.
- VEČEŘA, M.: *Sociální stát*. Praha, SLON 1996.
- Zákon č. 387/1996 Z. z. o zamestnanosti.*
- Zákon č. 195/1998 Z. z. o sociálnej pomoci.*
- ŽILOVÁ, A.: Význam poradenskej práce pre nezamestnaných občanov. *Mládež a spoločnosť*, 6, 1998, č. 5.

WYŁĄCZENIE SPOŁECZNE JAKO KATEGORIA NAUK SPOŁECZNYCH – RÓŻNE PERSPEKTYWY

Social Exclusion as a Category in Social Sciences – Different Perspectives

Anita GULCZYŃSKA

Kľúčové slová: globalizácia, vylúčenie spoločne, teoria działania, podejście strukturalno – funkcjonalne, etnometodologia

Abstrakt: Autorka omawia zagadnienie wylączenia społecznego, którego intensyfikacji jesteśmy świadkami. Globalizacja przyczynia się do wzrostu zróżnicowania społecznego i napięcia sieci stosunków społecznych. Rezultatem tego jest intensyfikacja wylączenia społecznego, które powinno stać się przedmiotem zainteresowania nauk społecznych. Istnieje więc zapotrzebowanie na rozważania teoretyczne, badania i nowe formy działania społecznego. Prezentowane przez autorkę dwa podejścia teoretyczne, w terminach których możemy interpretować działanie ludzkie, dają odmienne perspektywy dla rozumienia wylączenia społecznego, jak i dla badań i praktyki społecznej w tym zakresie. Wylączenie społeczne z perspektywy strukturalno – funkcjonalnej wskazuje potrzebę działań systemowych, holistycznych, podczas gdy etnometodologia proponuje przyjęcie perspektywy indywidualnej. Prezentowane są implikacje przyjęcia określonej perspektywy dla badań i praktyki. Autorka sympatyzując z etnometodologią, docenia wartość zasady „złotego środka” w praktyce włączania społecznego.

Key words: Social Exclusion as a Category in Social Sciences – Different Perspectives

Abstract: The author explores an issue of social exclusion, which intensification we witness nowadays. Globalisation causes growth in social differentiation and the increase in a network of social tension. Result of it is the intensification of social exclusion issue, which should be an issue of immense value for social sciences. Therefore it needs theoretical consideration, research and new form of social action.. The two theoretical approaches, presented by the author, in terms of which we may interpret social exclusion in different ways, give different perspectives for social exclusion understanding, for research and for professional social practice.

Analiza rozwoju myśli społecznej pozwala twierdzić, że próby wyjaśniania rzeczywistości społecznej przy pomocy mniej bądź bardziej elastycznych teorii z zakresu nauk społecznych, sprowadzały się często do uproszczeń myślowych przyjmujących postać antynomii. Wystarczy wymienić Tonniesowskie rozróżnienie na *Gemeinschaft* i *Gesellschaft*, formę i treść Simmla, czy też próby bardziej kompleksowego wyjaśnienia zjawisk społecznych przy pomocy zestawień: makro – a mikro, struktury a dynamiki, procesu a statyki, jednostki a społeczeństwa. Każda z tych par miała służyć wyjaśnieniu problemów społecznych w określonym czasie i przestrzeni, a wraz z rozwojem dyskursu znajdowała swoje miejsce w bardziej uniwersalnym wymiarze myśli społecznej przyczyniając się do różnicowania możliwości interpretacyjnych zjawisk społecznych. Bogactwo dorobku teorii wyjaśniających pozwala na postrzeganie jednego fenomenu z różnorodnych perspektyw, roztaczając nowe perspektywy badawcze, implikując jednocześnie zróżnicowane podejścia środowisk profesjonalnych podejmujących działania w tym zakresie, jak i wielorodność tego działania.

Dzisiejsze wystąpienie będzie próbą ukazania zjawiska wyłączenia społecznego z dwóch, diametralnie różnych perspektyw. Wyłączenie społeczne, używane bywa często zamiennie z ekskluzją społeczną i marginalizacją. W swoim wystąpieniu, biorąc pod uwagę zróżnicowanie perspektyw wykorzystywać będą zarówno pojęcia wyłączenia społecznego, jak i wyłączania społecznego.

Kategoria wyłączonych, bądź wyłączanych występuje z reguły w kontekście procesu globalizacji. Globalizacja według Antony Giddensa jest intensyfikacją stosunków społecznych, w wyniku której oddalone od siebie wspólnoty lokalne oddziałują na siebie, eliminując autonomiczność wspólnot w sensie czasowym i przestrzennym (Salustowicz, 1998, s. 48). Lena Dominelli definiuje globalizację jako nowy sposób organizacji społecznej, który został stworzony przez kapitalistów celem pokierowania relacjami społecznymi w ramach ekonomii rynkowej (Dominelli, 1999, s. 14). Abstrahując od wpływu globalizacji na sferę ekonomiczno-gospodarczą, wymienię kilka konsekwencji natury społecznej, do których należą: legitymizacja zasad wolnorynkowych w sektorze pomocy społecznej, kryzys państwa opiekuńczego, konkurencja na rynku pracy i związane z nią ciągle poczucie zagrożenia utratą pracy, zwiększenie zróżnicowania społecznego, etc.

Wydaje mi się jednak, że z punktu widzenia nauk społecznych na największą uwagę zasługuje fakt zwielokrotnienia napięcia sieci stosunków społecznych powodowanego postępującym różnicowaniem się społeczeństwa, a tym samym silniej zaznaczoną obecnością osób „żyjących inaczej“, egzemplifikacją których mogą być ubodzy, emigranci, mniejszości narodowe, subkultury, narkomanii, etc.

Lena Dominelli definiuje wyłączenie społeczne jako systematyczne pozbawianie okoliczności (niezależnie czy intencjonalne czy też nie) pełnego rozwoju psychologicznego, emocjonalnego i intelektualnego jednostek i grup, celem prewencji ich właściwego uczestnictwa w życiu społeczno – politycznym społeczeństwa; jest integralną częścią ucisku, prześladowania, jak i wynikiem relacji dominacji“ (tamże, s. 15). Przyjrzyjmy się tej definicji. Obecność wyłączonych i wyłączających sugeruje konieczność rozpatrywania zjawiska wyłączenia w kontekście władzy, relacji mniejszościowych, a więc i w kontekście asymilacji, regulacji normatywnej i odstępstw od niej.

Poszukiwanie odniesienia teoretycznego dla wyjaśnienia tak zarysowanego problemu społecznego poprowadzi nas do podejść strukturalno – funkcjonalnych. Zakładają one bowiem wyższość systemu nad jednostką, której istnienie legitymizuje funkcja, jaką pełni ona wobec systemu jako całości.

Talcott Parsons i jego teoria działania społecznego pozwolą nam najpełniej wyjaśnić wyłączenie społeczne przez pryzmat funkcjonalizmu. Parsons przyjmując prymat działania jednostkowego nad zbiorowym postrzega je jako działanie zorientowane, znaczące¹. Celem działania jest realizacja potrzeb systemu, opisanych funkcjami jednostek i podsystemów, a tym samym zabezpieczenie ładu społecznego. Warunkiem porządku społecznego jest odpowiednio ukierunkowanie działanie. Wolność wyboru w działaniu jest jednak ograniczona. rzeczywistość społeczna, mówiąc językiem Z. Bauman (1999, s. 24) jest „przedwstępnie zorganizowana“. Zróżnicowanie prawdopodobieństwa wyboru uzależnione jest od norm i wartości społecznych, które na drodze socjalizacji jednostka winna zinterioryzować. Wybory kontrolowane zewnętrznie regulowane są od środka. Współdziałanie podobnie postrzegających i rozumiejących rzeczywistość jednostek tworzy system społeczny – „spójna, przewidywalna, samorównoważąca, samoodtwarzalna, regulowaną mechanizmami wewnętrznymi

¹ Szacki, Historia myśli socjologicznej, Parsons o działaniu.

całość. Pomimo deklarowanego woluntaryzmu Parsons stworzył deterministyczną wizję uczestnictwa człowieka w życiu społecznym.

Przyjmując nadrzędność systemu nad jednostką, zjawisko wyłączenia społecznego wyprowadzać można z niadekwatnością wyłączonego, z zaburzeniami socjalizacji, w tym interioryzacji norm i wartości ogólnie panujących, zaburzeniami zachowania, a kolejno, z odrzuceniem przez tych, co wiedzą „lepiej“ i pragną utrzymać jedność i porządek. Wyłączani to jednostki czy podsystemy nie spełniające oczekiwań.

Podejście funkcjonalne zakłada możliwość zinstytucjonalizowania dysfunkcji (rozumianej jako odchylenia od normy, czego konsekwencją może być wyłączenie społeczne)². Nie oznacza to, iż naiwnie zakładał statyczność życia społecznego. Twierdził tylko, że należy wyjść od struktury, ażeby potem móc badać proces. Problematykę zmiany zaczyna opisywać w odniesieniu do wnętrza systemu, ażeby przejść do zmiany systemu jako takiego, ale zmianę rozpatruje jako podnoszenie zdolności adaptacyjnych społeczeństwa. Mówi o procesach dyferencjacji – czyli o wyodrębnianiu w społeczeństwie coraz to nowych funkcji i odpowiadających im nowych ról, co prowadzi do zaburzenia koordynacji powodowanego brakami systemu wartości i o integracji czyli o wytwarzaniu się adekwatnych środków kontroli społecznej.

Przyjęcie perspektywy funkcjonalnej na działanie społeczne pociąga za sobą postrzeganie wyłączenia społecznego jako marginalizacji. Wyłączenie społeczne będzie tutaj efektem, a raczej pewnym stadium zmiany, które na skutek wprowadzenia nowych środków kontroli, zostanie zasymilowane, gwarantując w ten sposób porządek społeczny i status quo dla większości. Perspektywa funkcjonalna odzierając z bogactwa substancji psychicznej (jakość działania jest z góry zaprojektowana i wyznaczona normami i wartościami ogółu) traktuje jednostkę wyłączoną instrumentalnie i podmiotowo. Zakłada możliwość takiego pokierowania „innym“ przez system, poprzez nadanie człowiekowi nowej roli wyrażającej nową funkcję systemu, która zneutralizuje jej odmiennność i dokona unifikacji. Biorąc pod uwagę różnorodność osób opisywanych kategorią „wyłączonych“, takie postrzeganie relacji człowieka i środowiska niesie z sobą ambiwalentne konsekwencje. Z jednej strony mamy tu ogromną wiarę w możliwości

² Szacki – instytucjonalizacja dysfunkcji.

systemu w procesie włączania, co powinno rodzić optymizm w zakresie pracy z przypadkami, których inność niesie z sobą poczucie szkody społecznej (mniejszości przestępcze, etc). Jakkolwiek dążenie do unifikacji może przerodzić się w walkę z indywidualizmem, schematyzację wzorów życia społecznego, etykietowanie i brak poszanowania zróżnicowanych jednostkowo warunków zachowania jednostek. Różnorodność społeczna, pojawia się więc tutaj tylko w kontekście jej zwalczania. Wyłączony to nie „inny“, ale „obcy“, „zagubiony“, budzący reakcję ze strony systemu.

Innym, skrajnie różnym podejściem wyjaśniającym, w terminach której interpretować możemy zjawisko wyłączenia społecznego, jest etnometodologia, zainspirowana w głównej mierze przez Alfreda Schutza. Etnometodolodzy sprzeciwiali się zależności działania ludzkiego od normatywnej regulacji. Normy nie są bytami odrębnymi od działania ludzkiego, a „definiowanie sytuacji i jej stwarzanie, to jedno i to samo“ (Bauman, 1999, s. 26). Centralnym dla rozważań o relacji pomiędzy człowiekiem a społeczeństwem jest działanie *per se*, a społeczeństwo jest efektem „zbiorowym osiągnięciem aktorów“, którzy tworzą sytuację poprzez powołanie się na reguły, ale normy, które były werbalizowane przy okazji tworzenia sytuacji nie są określone do końca. Etnometodolodzy pozostawiają duży margines przypadkowości i interpretacji *ad hoc* aktora, bez udziału którego normy te nie pokierowałyby żadnym działaniem. Rzeczywistość społeczna jest więc krucha, elastyczna, zmienna i jest wypadkową codziennych interakcji jednostek wchodzących ze sobą w interakcje i tworzonych przez nie sytuacji.

Podejście takie wyznacza specyficzne możliwości interpretacji zjawiska wyłączenia społecznego. Przyjmując taką perspektywę, przyczyn wyłączenia społecznego należy się dopatrywać w indywidualnym „świecie przeżywanym“ każdej jednostki, który rodzi się w takcie uczestnictwa społecznego. Pojęciami pomocnymi w wyjaśnieniu będą: autonomia jednostki, wolność, spontaniczność działania i zróżnicowanie. Społeczeństwo się staje, a nie ma ściśle określoną strukturę. Nie jest ciałem wyznaczającym cenę z nieadekwatnością. Założenia te pozwalają twierdzić, że perspektywa etnometodologiczna zakłada obecność jednostek wyłączających się wyłączanych, a nie jednostek wyłączonych. Tworzenie świata w relacjach z innymi czyni wyłączenie społeczne kategorią immanentną ludzkiej egzystencji. Każdy z nas jest w jakimś stopniu wyłączony, z jakiś

aktywności, w których inni pełniej uczestniczą. Nie oznacza to jednak społecznej banicji, a prawo do zróżnicowanego uczestnictwa. Zbadanie przyczyn i stopnia zaawansowania w wyłączaniu się wymaga przeanalizowania jednostkowego świata przeżywanego, a nie analizy odchylenia w zachowaniu od norm, rozumianych jako byty niezależne.

Przedstawienie dwóch skrajnych nurtów myślenia o działaniu społecznym, a tym samym dedukowanych konsekwencji takiego myślenia w odniesieniu do zróżnicowania społecznego i zjawiska wyłączenia społecznego, było przedsięwzięciem ze wszech miar celowym. Referentka przyznając się jeszcze do niedojrzałości naukowej, jest świadoma jednak, iż wszelka przesada prowadzi do błędu w ujęciu struktury rzeczywistości. Dlatego przedstawienie skrajnych podejść powodowane jest ograniczeniem czasowym, a nie chęcią jednoznacznego opowiedzenia się przy jednym ze stanowisk, a tym samym przedstawieniu jedynej recepty na projektowanie działania profesjonalnego w tym zakresie.

Analiza odniesień teoretycznych była odpowiedzią na pytanie o sensowność różnorodnych działań profesjonalnych, mających na celu pomoc we włączaniu, a nawet wstępne nakreślenie zasięgu osób, które jakiegokolwiek pomocy potrzebują, pośrednio wyznaczenie granic akceptowanej różnorodności społecznej.

Podejście strukturalno-funkcjonalne uzasadnia działania podejmowane przez politykę społeczną, a tym samym podejmowanie problematyki wyłączenia społecznego w kontekście kryzysu państwa opiekuńczego. Wyłączenie społeczne spowodowane jest do ubóstwa, które zagraża porządkowi społecznemu, ze względu na swój patogeny potencjał. Działanie profesjonalne przyjmuje charakter bardziej socjalny niż społeczny. W takiej perspektywie uzasadniona wydaje się być postrzeganie pracownika socjalnego bardziej jako strażnika status quo i sprzymierzeńca unifikacji, niż strażnika, promotora zmian i różnorodności oraz osobę, która do szacunku i pielęgnacji tej różnorodności wychowuje.

Perspektywa interpretacyjna wyznaczona przez myśl społeczną Akfreda Schutza, przy całym szacunku dla jednostkowego potencjału jako siły sprawczej życia społecznego, podkreśla znaczenie wymiaru subiektywnego w myśleniu o problemach społecznych, promując tym samym kategorię podmiotowości.

Najbardziej wyczerpująca wydaje się być jednak perspektywa środka, będąca niejako wypadkową przesłanek obu, zaprezentowanych powyżej nurtów myślowych.

Mówiąc o grupie osób żyjących inaczej powinniśmy dysponować jakąś wizją życia godnego. Postawienie kwestii wyłączenia społecznego zawsze rodzi pytanie o stan gwarantujący uczestnictwo i brak wyłączenia. Zasadnym więc wydaje się być odniesienie do struktur zewnętrznych wobec jednostki, instytucji, które są ważnym ogniwem w myśleniu o człowieku jako o istocie społecznej. Perspektywa ta nie wyjaśni nam jednak w sposób wyczerpujący fenomenu wyłączenia społecznego. Chcąc mówić o zróżnicowaniu musimy mieć świadomość jak różni jesteśmy, a to wymaga uwzględnienia perspektywy jednostkowej, a raczej relacyjnej, ze wskazaniem na jej postrzeganie i rozumienie u osoby będącej podmiotem zainteresowania badacza.

Prezentacja odmiennych perspektyw teoretycznych w naukach społecznych wiąże się z niebezpieczeństwem zakreślenia nazbyt szerokiego zasięgu dyskusji. Poruszając temat wyłączenia społecznego w kontekście strukturalno-funkcjonalnym i etnometodologicznym, moglibyśmy równie dobrze dołączyć do dyskusji o wyższości dobra systemu nad jednostką, czy też poruszyć temat wyższości działań projektowanych na bazie przesłanek polityki społecznej, nad zindywidualizowaną pracą wychowawczą. Nie to jest jednak dla autorki ważne w tej wypowiedzi.

Specyficzna konceptualizacja świata społecznego każdego z wyżej wymienionych autorów, daje zróżnicowane możliwości interpretacyjne zjawisk społecznych, w tym interesującego mnie wyłączenia społecznego. Sposób myślenia o zjawisku powoduje przypisanie mu określonego znaczenia w społeczności, wyznaczając tym samym jakąś reakcji społecznych na nie, co z kolei decyduje o podjęciu zorganizowanego działania celem redukcji negatywnie postrzeganych skutków społecznych danego zjawiska. Skuteczność takiego działania będzie zależała od jego wieloaspektowości, objęcia swym zakresem całej złożoności danego fenomenu. Stąd myślenie kategoriami wyznaczanymi przez perspektywę „z zewnątrz“, jak i staranne, każdorazowe rozpatrzenie sytuacji kategoriami z perspektywy „z wewnątrz“ wydaje się tu być jak najbardziej uzasadnione. Skuteczność wsparcia w sytuacji wyłączenia społecznego wymaga bowiem uwzględnienia potrzeb i możliwości społeczności orientującej swe życie na określone

wartości, jak i zrozumienia subiektywnego odbioru sytuacji przez tych, którzy „żyją inaczej“.

BIBLIOGRAFIA

- BAUMAN, Z.: Po co komu teoria zmiany?, W: Zmiana społeczna; Teoria i doświadczenia polskie, red Joanna Kurczewska, Warszawa 1999.
- DOMINELLI, L.: Neo-liberalism, social exclusion and welfare clients in a global economy, *International Journal of Social Welfare*, Vol 8 nr 1, styczeń 1999.
- SALUSTOWICZ, P.: Przyszłość kształcenia pracowników socjalnych w dobie globalizacji, „Praca Socjalna“ 1998.
- SZACKI, Historia myśli socjologicznej, Parsons o działaniu.

INŠTITUCIONALIZÁCIA – ZÁKLADY A PROBLÉMY PRÁVNEHO VEDOMIA MLÁDEŽE

Institutionalization – Essentials and Problems of Law Awareness among Youth

Ivana PIROHOVÁ

Kľúčové slová: právne vedomie, osobná zodpovednosť, sociálne normy, výchovno-vzdelávacie inštitúcie, inštitucionalizácia, socializácia, výchova a vzdelávanie.

Abstrakt: Právne vedomie je veľmi všeobecný, málo presný, avšak široko používaný pojem na označenie vzťahu, ktorý si jednotlivec, spoločenské skupiny či spoločnosť ako celok vytvárajú k právu. Zmena paradigmy sociálneho štátu predpokladá osobnú zodpovednosť občana za svoj osobný rozvoj a kvalitu života. Jeho základom je dostatočné právne vedomie.

Mládež patrí k ohrozeným skupinám najmä na trhu práce. Jednou z ciest utvárania právneho vedomia mládeže je využitie výchovno – vzdelávacích inštitúcií ako nástroja inštitucionalizácie vo všeobecnosti definovanej ako proces formálneho utvárania noriem v sociálnom celku.

Cieľom príspevku je poukázať na možnosti nových foriem a prostriedkov zvyšovania úrovne právneho vedomia mládeže na stredných školách, s dôrazom na súlad medzi kvalitou osobného života a záujmami spoločnosti.

Key words: law awareness, personal responsibility, social norms, educational institutions, institutionalisation, socialisation, education.

Abstract: Law awareness is too general, less specific though widely used notion to denominate relation between law on one hand and individual, social group or society as such on the other. The changed paradigm of social state assumes personal responsibility for personal development and the quality of one's life. The basis for that is sufficient law awareness.

Youth is one of the most endangered groups especially on the labour market. One of the ways of raising law awareness among youth is utilising educational institutions as a tool of institutionalisation, broadly defined as a process of formal creating of norms within social whole.

The papers aim is to point out at the possibilities of new forms of means of raising law awareness among secondary school youth with stress on congruence between the quality of personal life and social demands.

Demokracia a občianska spoločnosť sú zatiaľ najpriateľnejšou verziou spoločenskej zmluvy v známej histórii ľudstva. Vyspelé demokracie sa vyznačujú participáciou človeka na občianskom živote „okamihom akceptácie platných zákonných noriem, ktoré v štáte existujú“ (Šlosiar, 2000, s. 55). Jej predpokladom je dostatočné právne vedomie, najčastejšie definované ako „individuálne a spoločenské vedomie o existujúcom práve, o možnostiach konania podľa práva i o obmedzeniach z práva plynúcich“ (*Veľký sociologický slovník II.*, 1996, s. 1372).

Prechod od totality k demokracii a občianskej spoločnosti je sprevádzaný značnou nepripravenosťou našich ľudí, ktorá sa prejavuje v neochote prebrať osobnú zodpovednosť za niekoho, za niečo, voči niekomu a niečomu, v personifikácii štátu „v bytosť – štát“, ktorá môže za všetky problémy každodenného života občanov. Značne absentuje právna zodpovednosť, „ktorá sa týka povinností vyplývajúcich z úradných pozícií alebo dodržiavania všeobecne prijatých zákazov a príkazov kodifikovaných v platnom práve“ (Remišová, 2000, s. 51).

Právna osobná zodpovednosť je odrazom dostatočného právneho vedomia tak oslabeného v predchádzajúcom období vstúpaním strachu, konformnosti voči vládnucím inštitúciám, vedúcemu k pasivite a individuálnej „nezodpovednosti“

Mládež, v kontexte prebiehajúcich zmien v oblasti politickej, ekonomickej, sociálnej a kultúrnej, predstavuje ohrozenú skupinu vo vzťahu k trhu práce. Vysoká miera nezamestnanosti je jednou z príčin výskytu sociálnych deviácií v tejto mladej populácii. Navyše, mladí ľudia sú v každej dobe otvorení novým, často staronovým myšlienkam a názorom. Strata istoty, pocit ohrozenia môže viesť k rôznym sektám ponúkajúcim pocit bezpečia a spolupatričnosti k celku i za cenu straty osobnej slobody, identity.

Nie všetci mladí ľudia sa však dokážu individuálne vysporiadať s nepredvídateľnými nástrahami nášho sveta. Navyše, ak berieme do úvahy fakt, že to nedokážu i niektorí rodičia, príprava na meniace sa podmienky života môže aspoň z časti eliminovať pôsobenie týchto nástrah.

Výchovno-vzdelávacia inštitúcia patrí medzi základné socializačné činitele. Hlavným cieľom primárnej fázy socializácie je pripraviť jedinca na život v dospelosti, vychovať jedinca samostatného a zodpovedného, vedomého so svojich práv i povinností.

Jednou z ciest utvárania právneho vedomia mládeže je využitie výchovno-vzdelávacích inštitúcií ako nástroja inštitucionalizácie. Podľa R. Koniga (In Geist, 1992, s. 135) predstavuje „proces formálneho utvárania noriem v sociálnom celku“. „Správanie sa pri inštitucionalizácii“ habitualizuje, normy sú internalizované či interiorizované (*Veľký sociologický slovník I.*, 1996, s. 435).

Základom právneho vedomia je znalosť práva. Právo môžeme vymedziť ako „súhrn právnych pravidiel usporiadaných podľa istých kritérií“ (Krsková, 1997, s. 31). Právo je veľmi zložitý, ale súčasne platí, že sa všetkých dotýka, a preto je potrebné, aby občania – mladí ľudia vedeli o práve čo najviac. Je potrebné, aby poznali deklarácie obsahujúce ľudské práva, Ústavu SR, ale i základy trestného, občianskeho, rodinného a pracovného práva.

Právo je potrebné sprístupniť mladým ľuďom v jednoduchšej a prijateľnej forme, napr. vo forme jednoduchých príbehov zo života. Memorovanie právnych predpisov bez uvádzania konkrétnych príkladov zo života nemá zmysel. Právne predpisy sa v našich podmienkach často menia, preto je potrebná základná orientácia, ale hlavne presvedčenie o význame práva v spoločnosti.

To si vyžaduje posilniť právnu výchovu vo výchove k aktívnemu občianstvu (súčasť filozofie práva, základy práva, občianske právo, trestné právo), k rodičovstvu (súčasť rodinné právo), v príprave na povolanie (súčasť pracovné právo), jej dôležitosť je zvýraznená i v projekte „Milénium“ (Rosa, Turek, Zelina, 2001). Tieto zložky výchovy by mohli byť súčasťou kurikula základných škôl a následne jednotlivých typov škôl stredných. Pri tvorbe obsahu musia byť rešpektované princípy primeranosti a názornosti.

Záver z diskusie k novej filozofii výchovy by sa mali zohľadniť pri tvorbe nových kurikul základných a stredných škôl, čo je záležitosťou niekoľkých rokov. To si vyžaduje spoluprácu odborníkov z rôznych oblastí vedenia (pedagogiky, filozofie, sociológie, psychológie...) i účasť verejnosti vo forme diskusie.

LITERATÚRA

- GEIST, B.: *Sociologický slovník*. Praha, VICTORIA 1992.
KRSKOVÁ, A.: Systém práva, občianska spoločnosť a štát. In: KRESÁK, P. a kol.: *Občan a demokracia*. Bratislava, Nadácia občan a demokracia 1997, s. 31 – 42.

- REMIŠOVÁ, A.: Zodpovednosť ako kľúčový etický princíp vo výchove k občianstvu. In: *Výchova k občianstvu 2000*. Zborník referátov z teoretického seminára s medzinárodnou účasťou, v Bratislave dňa 2. februára 2000. (Ed.: J. OBORNÝ). Bratislava, Slovenská vedecká spoločnosť pre telesnú výchovu a šport a Katedra výchovy k občianstvu a jazykov FTVŠ UK 2000, s. 51 – 54.
- ROSA, TUREK, ZELINA, M.: Koncepcia rozvoja výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike na najbližších 15 – 20 rokov. Projekt „Milénium“ *Učiteľské noviny*, roč. LI, č. 6, 8. februára 2001.
- ŠLOSIAR, J.: Filozoficko-antropologické východiská ponímania človeka ako občana. In: *Výchova k občianstvu 2000*. Zborník referátov z teoretického seminára s medzinárodnou účasťou, v Bratislave dňa 2. februára 2000. (Ed.: J. OBORNÝ). Bratislava, Slovenská vedecká spoločnosť pre telesnú výchovu a šport a Katedra výchovy k občianstvu a jazykov FTVŠ UK 2000, s. 55 – 58.
- Veľký sociologický slovník I.* Zostavili: MAŘÍKOVÁ, H., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A., Praha, Karolinum 1996.
- Veľký sociologický slovník II.* Zostavili: MAŘÍKOVÁ, H., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A., Praha, Karolinum 1996.

KVALITA PRACOVNÉHO ŽIVOTA

Quality of Working Life

Vladimír FRK

Kľúčové slová: človek, kritériá kvality života, spokojnosť zamestnancov, minimálne štandardy, krízové situácie, intervencia, sociálna zodpovednosť.

Abstrakt: Najkomplexnejšie vyjadrenie postavenia človeka v pracovnom procese a jeho celkové postavenie v podniku je obsiahnuté v pojme kvalita pracovného života. Kvalita pracovného života je predovšetkým filozofiou prístupu k chápaniu človeka. Kvalita pracovného života ako pragmatický program našla v 70-tych rokoch uplatnenie v európskych i amerických firmách. K najznámejším kritériám kvality pracovného života patrí osem kritérií R. Waltona (1973).

Efektom uplatňovania kritérií kvality pracovného života v podnikovej praxi je nielen rozvoj ľudských schopností, zručností a celkové posilnenie pocitov spokojnosti, bezpečnosti a istoty zamestnancov, ale aj rozvoj organizačnej výkonnosti a efektívnosti. Hoci kvalita pracovného života v našich podmienkach formálne zodpovedá „minimálnemu štandardu“ (Zákonník práce a pod.) normatívne minimá nie sú však dostatočné. Dôkazom toho sú viaceré krízové situácie, ktoré signalizujú nedodržiavanie základných kritérií kvality pracovného života.

Kvalita pracovného života súvisí aj so sociálnou zodpovednosťou organizácie fungujúcej v neustále sa meniacom prostredí, pre ktoré je typické narastanie konkurencie a globalizácia činnosti organizácie.

Cieľom príspevku je poukázať na možnosti intervencie do kvality pracovného života, osobitne na úlohu zamestnanca v tomto procese.

Key words: human, criteria for the quality of life, content with employment, minimum standards, crisis situations, interventions, social responsibility.

Abstract: The most complex articulation of the position of the man in an employment process and his/her overall standing within a company is encompassed in the notion 'working life quality'. It represents the philosophy of how to approach the understanding of human needs. Working life quality as a pragmatic program found its use in European and American firms in

1970s. Among the most important criteria of the quality of working life are those set by R Walton (1973).

The effect of exploiting the criteria for the quality of working life in practice is not only in developing human abilities, skills, reinforcement of positive feelings of satisfaction, safety and security, but also in development of organisation efficiency and performance. Although the quality of working life in our circumstances formally corresponds to a 'minimum standard' (Employment Code etc.) normative minimum is not always satisfactory. The proof of which is found in many crisis situations that signal breaching in basic quality criteria.

Working life quality is related to social responsibility of organisation functioning in perpetually changing environment for with growing competition and globalisation are typical features.

The papers objective is to display the possibilities of intervention into the quality of working life, especially the role of employee in such process.

Snahou každého človeka je prežiť plnohodnotný, kvalitný život. Takto univerzálne sa môžeme vyjadriť aj preto, že sa za touto univerzalitou skrýva individuálne chápanie pojmu kvalita života. Každý človek má iné kritériá na hodnotenie kvality života a iný stupeň vnímania, pri ktorom ich považuje za naplnené. Odrazom kvality života je celková životná spokojnosť, ktorá je výsledkom vzťahov človeka k svojmu prostrediu. Práca so všetkými svojimi zložkami je tým významným prvkom, ktorý je pre dospelého človeka dominantným faktorom formovania životnej spokojnosti a vlastnej vyrovnanosti.

Ak chceme charakterizovať pojem práca a jej miesto v živote človeka, môžeme vychádzať z M. Armstronga (1999, s. 285), ktorý charakterizuje prácu ako účelové vynakladanie úsilia a aplikáciu vedomostí a schopností. „Väčšina ľudí pracuje, aby si zarábala na živobytie – zarábala peniaze. Ale ľudia pracujú tiež kvôli uspokojeniu ďalších potrieb, ktoré práca prináša, napr. kvôli vykonávaniu niečoho užitočného, kvôli pocitu úspechu, prestíže, uznania, príležitosti využívať a rozvíjať svoje schopnosti, kvôli pocitu moci a zaradenia do spoločnosti“. T. Kollárik a M. Kubalák (1979, s. 14 – 15) vyzdvihujú obdobné aspekty práce a chápu ju ako príležitosť pre každého osobne sa prejavíť a preukázať svoje schopnosti a predpoklady. „Vďaka tomu je možné, že u človeka prevládajú pozitívne postoje k práci a pozitívna orientácia na pracovné správanie sa... V záujme spoločnosti je, aby jej člen kládol prácu vo svojom hodnotovom systéme čo najvyššie, teda aby jeho vzťah k nej bol čím pozitívnejší. Dokázalo sa totiž, že u ľudí

s pozitívnym vzťahom k práci sa prejavujú aj vhodnejšie formy pracovného správania a že títo ľudia dosahujú aj vyšší stupeň uspokojenia z práce, ako ľudia s negatívnym vzťahom k nej“.

Podstata pozitívneho vzťahu človeka k práci spočíva podľa spomínaných autorov:

- v jednotlivcovi a umiestnení práce v jeho hierarchii hodnôt, v jeho motívoch, postojoch a pod.,
- v práci samotnej, v jej charaktere, podmienkach, pozitívach i negatívach (tamtiež, s. 18).

J. Košturiak a M. Gregor (1993) vo svojej knihe *Podnik v roku 2001* zdôrazňujú zmenu hodnotového systému v mnohých západných krajinách, ku ktorej dochádza v súvislosti s vysokou životnou úrovňou. „Pre mnoho ľudí prestáva byť práca len prostriedkom k materiálnemu zabezpečeniu a finančná odmena už nie je tak účinným motivačným faktorom, ako v minulosti. Ukazuje sa totiž jeden paradox – životný štandard sa dostáva do rozporu s kvalitou života. Ľudia produkujú stále viac dokonalejších výrobkov a služieb a dostávajú za to viac peňazí. Majú ale stále menej času na to, aby tieto výdobytky využívali... Pre mnoho ľudí nie je práca len nástrojom obživy, ale má svoju vlastnú hodnotu, stáva sa symbolom zmysluplnej ľudskej činnosti a súčasťou života človeka“ (tamtiež, s. 245). Autori ďalej zdôrazňujú potrebu podnikov reagovať na tieto trendy novými formami organizácie práce a pracovného času, novými formami motivácie ľudí.

„Filozofia rozvíjania ľudských zdrojov usiluje o to, aby sa ľudský faktor čo najviac podieľal na raste produktivity práce, čo je prvý predpoklad pre vznik konkurenčnej výhody. Táto úloha sa rieši dvoma navzájom sa doplňujúcimi cestami:

- priamo: výberom, rozmiestňovaním, vzdelávaním a motiváciou a
- nepriamo: zlepšovaním kvality pracovného života, poskytovaním zamestnaneckých výhod.

Výsledkom je dosiahnutie súladu medzi potrebami rozvoja firmy a osobnými cieľmi zamestnancov. Ľudia sa identifikujú s firmou, čo sa navonok prejaví ako iniciatíva a nápaditosť, ochota pracovať aj na mimoriadnych úlohách, lojalita a hrdosť na firemnú značku. Dosiahnutie tohto stavu si vyžaduje pristupovať k ľuďom nie ako k nákladom, ale ako k zdrojom“ (Glos, 1997, s. 134).

Ak chceme vymedziť pojem kvalita pracovného života, môžeme vychádzať z definície W. B. Weathersa a K. Davisa (1992, s. 478): „Kvalita pracovného života znamená mať dobrých nadriadených, dobré pracovné podmienky, dobrý plat a sociálne výhody a zaujímavú, podnetnú a užitočnú prácu. Vysokú kvalitu pracovného života je možné dosiahnuť filozofiou zamestnaneckých vzťahov, podporujúcich využitie úsilia o dosiahnutie kvality pracovného života, systematickými pokusmi organizácie dať pracovníkom väčšiu možnosť ovplyvňovať svoju prácu a prispievať k celkovej efektivite organizácie. To znamená, že aktívne personálne oddelenie hľadá spôsoby aktivovania mozgov a dôvtip zamestnancov, obvykle ich väčším zapojením do rozhodujúceho procesu“.

Títo autori už pred desiatimi rokmi, kedy bola vydaná ich kniha v USA, zdôraznili trend, ktorým by sa malo uberať postavenie človeka v práci, a to právo človeka ovládať svoj život aj na pracovisku. Právo mať kompetencie v pracovnom procese, prejavíť svoju slobodu stotožnením sa s víziou a podnikovou kultúrou firmy, ale hlavne právo aktívne do nej vstupovať, ovplyvňovať ju a meniť. Základnou zmenou je teda premena zamestnanca z objektu na subjekt riadenia. Dosiahnutie kvality pracovného života je v prvom rade v rukách zamestnanca, ide o jeho život a jeho subjektívne ponímanie pojmu kvalita pracovného života. To všetko sa začína odvíjať od individuálnej hodnotovej orientácie, následnej motivácie človeka a snahou uspokojiť potreby. Až teraz dochádza k spokojnosti v práci a s tým súvisiacou kvalitou pracovného života. A preto, ak sa chceme zaoberať témou kvality pracovného života, je potrebné poznať motivačné teórie a motivačné stratégie využívané v pracovnom procese. Začať od individuálnych potrieb a želaní zamestnanca, vziať do úvahy jeho kapacitu fyziologickú, odbornú, intelektuálnu, osobnostnú a spoločensko-interaktívnu a spojiť to so snahou zamestnávateľa, vytvoriť také podmienky práce, fyzické i sociálne, ktoré by na jednej strane pomohli zvyšovať kvalitu pracovného života jeho zamestnancov, a tým sprostredkovane dosahovať ciele organizácie. Tu je však vhodné zdôrazniť myšlienku J. Moulisa (1998, s. 55–56), ktorý tvrdí, že dodnes pretrváva škodlivý mýtus o tom, že pracovná spokojnosť zamestnancov zvyšuje ich produktivitu. „Lepšie pracovné výsledky majú tendenciu preukazovať tí pracovníci, ktorí pracovnú spokojnosť dosiahnu len podmienene, za požadovanú pracovnú aktivitu... Spokojnosť zamestnancov nespôso-

buje ešte dobrú výkonnosť, ale mala by byť skôr jedným z výstupov, následkov dobrého pracovného výkonu“.

Kvalitu pracovného života možno chápať ako filozofiu prístupu k chápaniu človeka a jeho postavenia v pracovnom živote. V rámci tohto prístupu sa človek práce chápe ako ľudský potenciál, zdroj, ktorý je schopný prispievať k rastu produktivity práce a organizačnej výkonnosti. Američan Richard E. Walton (in: Lubelec, 1998, s. 58 – 59) uviedol osem kritérií kvality pracovného života:

1. Primeraná a spravodlivá odmena – kritériá odmeňovania musia obsahovať také skutočnosti, ako sú vzdelanie, pracovná záťažnosť, pracovná zodpovednosť, dĺžka praxe, bezpečnosť pracovných podmienok a podobne.
2. Bezpečnosť a zdravé pracovné podmienky – primeraný pracovný čas, fyzické pracovné podmienky, minimalizácia rizík, vekové hranice pre výkon určitých prác.
3. Okamžitá príležitosť využiť a rozvinúť schopnosti človeka v práci uplatňovanie samokontroly v pomere ku kontrole zvonka, možnosť praktizovať viaceré schopnosti a zručnosti, informovanosť o pracovnom procese, požiadavkách na pracovný výkon.
4. Možnosť nepretržitého pracovného rastu.
5. Spoločenská integrovanosť v organizácii – akceptovanie pracovníka len na základe jeho pracovných schopností, možnosť vzostupnej mobility, zmysel pre spolupatričnosť, interpersonálna otvorenosť – možnosť otvorene komunikovať svoje pocity a myšlienky.
6. Zaručenie ústavných práv v pracovnej organizácii.
7. Vzťah práce a celkovej dĺžky života.
8. Spoločenská relevantnosť pracovného života.

Efektom uplatňovania kritérií kvality pracovného života v podnikovej praxi je nielen rozvoj ľudských schopností, zručností a celkové posilnenie pocitov spokojnosti, bezpečnosti a istoty pracovníkov, ale aj rozvoj organizačnej výkonnosti a efektívnosti.

L. Lubelec (1998, s. 59) ďalej zdôrazňuje potrebu vyhnúť sa rizikám degradácie pracovníka len na vykonávateľa príkazov a následnej strate jeho záujmu o zodpovednosť, samostatnosť, kvalitu práce a sebarozvoj. Pripomína známy fakt na našich pracoviskách, a to strach z vyjadrenia vlastného názoru a nedôveru v prítomnosť organizačných a iných zmien v podnikoch. Bohužiaľ musíme uznať, že

zmeny sa skôr berú za ohrozenie a prevláda názor, že aktivita nad rámec povinností sa ešte stále vo väčšine našich podnikov nevypláca.

METÓDY PRE VYTVORENIE KVALITY PRACOVNÉHO ŽIVOTA

Zapojenie zamestnancov

Jednou z najpoužívanějších metód pre vytvorenie kvality pracovného života je zapojenie zamestnanca. Účasť zamestnancov na rozhodovaní vyvoláva väčší pocit zodpovednosti a ochotu vyvinúť iniciatívu pri plnení spoločne prijatého rozhodnutia. Aby tento spôsob dobre fungoval, musí sa stať súčasťou systému riadenia. Tu je možné uviesť niektoré formy účasti na riadení:

- pracovné porady so zamestnancami,
- skrinky nápadov,
- politika otvorených dverí,
- zelená linka.

Americkí autori W. B. Weather a K. Davis (1992, s. 482–483) hovoria o zapojení zamestnanca, ktoré sa skladá z radu systematických metód, ktoré umožňujú zamestnancom zúčastňovať sa na rozhodovaní, ktorých výsledky ich samotných zaujímajú a vyjadrujú ich vzťah k podniku. Vďaka tejto metóde majú zamestnanci pocit zodpovednosti a dokonca akéhosi vlastníctva rozhodnutia, na prijatí ktorého sa podieľajú. Aby bolo zapojenie zamestnanca úspešné, musí byť viac, než len systematickým prístupom, musí sa začleniť do myslenia celého podniku, musí sa stať súčasťou riadenia a samotnej filozofie riadenia.

Kvalita pracovného života sa určuje aj podľa toho, čo si ľudia myslia o svojej úlohe v organizácii. Aj keď je určitý rozdiel v tom, čo jednotliví zamestnanci v príslušnom podniku hľadajú, výskum za posledných dvadsať rokov v tejto oblasti poukázal na to, že významné dlhodobé zvyšovanie produktivity musí byť sprevádzané zlepšovaním kvality pracovného života. V krátkom období síce môže autokratické riadenie priniesť určité posilnenie produktivity, ale automaticky zhoršuje kvalitu pracovného života. Autokratickí manažéri však len zriedka udržia výkonnostnú produktivitu práce v dlhodobejšej perspektíve, pretože úpadok kvality pracovného života zvyčajne spôsobí odchod zamestnancov z organizácie. Tento odchod sa potom prejavuje vo forme zvýšenej fluktuácie a absentérstva. V prípade, že by zamestnanec len ťažko našiel inú prácu a rozhodne sa

„fyzicky zostať“, napriek tomu „odchádza psychicky“. Ľudia chcú vedieť, že na nich záleží. Tu je žiaduce zdôrazniť myšlienku o ovplyvňovaní rozhodnutí, ktoré spätne ovplyvňuje zapojených do rozhodovania. Považujeme to za podstatu tejto metódy. Využíva sa tu vnútorné zainteresovanie, zvyšuje sa motivácia zamestnanca dosiahnuť ciele organizácie, pretože ich stotožnil s vlastnými cieľmi.

Kružky kvality

Ďalšou metódou sú dobre známe kružky kvality, ktoré majú pôvod v Japonsku a vznikli pôvodne ako kružky kontroly kvality. Spočiatku sa zameriavali na zlepšovanie kvality. Dnes sa už chápu v širšom zmysle ako malé skupinky zamestnancov, ktoré sa stretávajú s ich vedúcim, aby odhaľovali a riešili problémy vyskytujúce sa na pracovisku. Zásadou je, že členstvo v takýchto krúžkoch je dobrovoľné, rovnako, ako aj ich zakladania. Ide zväčša o návrhy na uľahčenie si práce, a tým vlastne zvyšovanie kvality pracovného života i produktivity.

W. B. Weather a K. Davis (1992, s. 489) zdôrazňujú, že merateľné úspory nie sú hlavným prínosom týchto krúžkov. Vzájomná komunikácia zamestnancov a ich nadriadených sa zlepšuje, pretože ich vzťah stráca na autokratickosti. Zamestnanci a ich nadriadení sa tiež učia viac premýšľať ako obchodníci, pretože začínajú riešiť problémy systematicky a odôvodňovať finančné aspekty svojich doporučení. Výsledkom môže byť rastúci potenciál budúcich manažérov a personálnych odborníkov s výnimočnými skúsenosťami vo svojej oblasti.

Túto metódu dávajú do súvislosti so zvyšovaním kvality pracovného života okrem W. B. Weathera a K. Davisa aj ďalší autori zaoberajúci sa problematikou riadenia ľudských zdrojov.

Autonómne pracovné skupiny

Túto metódu W. B. Weather s K. Davisom (1992, s. 491) charakterizujú takto: „Autonómne pracovné skupiny sú tímy robotníkov bez formálne menovaného vedúceho, ktoré rozhodujú vo svojom kruhu o väčšine otázok, o ktorých predtým rozhodovali ich nadriadení“. Základným rysom autonómnych pracovných skupín je vysoký stupeň sebaurčenia zamestnancov v otázkach ich každodennej práce. Väčši-

nou to zahŕňa kolektívnu kontrolu tempa práce, rozdeľovanie úloh, organizáciu prestávok a kolektívnu účasť pri náboe a odbornej príprave nových pracovníkov.

Autonómne tímy nemajú dovolené robiť to, čo sa im páči a kedy sa im to páči. Autonómne tímy sú skupiny pracovníkov, ktorí majú určitú administratívne kontrolovanú autonómiu týkajúcu sa prevádzania práce a plnenia cieľov. Členovia autonómnych tímov musia plánovať, organizovať, usmerňovať a kontrolovať svoju prácu“ (Donnelly, Gibson, Ivancevich, 1997, s. 429).

Hlavným prínosom pre firmy, ktoré majú skúsenosti s uplatňovaním autonómnych skupín, je:

1. Udržanie vysokej firemnej konkurencieschopnosti – nástroj benchmarkingu.
2. Pružnosť organizácie a riadenia podnikových procesov.
3. Komplexnosť riešenia problémov rozvoja firmy.
4. Docieľovanie sociálneho partnerstva.

Sociometrické systémy

Tieto uvádzajú ako prístup k úsiliu o lepšiu kvalitu pracovného života taktiež spomínajú americkí autori. „Sociometrické systémy sú vlastne zásahy do pracovnej situácie, ktoré premieňajú prácu, pracovnú skupinu i vzťah robotníkov k technickým zariadeniam, ktoré pri svojej práci využívajú. Nejde len o rozšírenie a obohatenie práce, ale výsledkom tohoto prístupu môžu byť aj radikálne zmeny pracovného prostredia... Ergonomika študuje biotechnický vzťah medzi fyzickými schopnosťami pracovníka a fyzickými požiadavkami jeho zamestnania. Cieľom je redukovať fyzické a duševné vypätie a zvýšiť ako produktivitu práce, tak aj kvalitu pracovného života“ (Weathers, Davis, 1992, s. 490).

Výber a zavádzanie týchto metód

Najväčšou prekážkou zavádzania týchto metód je asi nedostatočná podpora zo strany vedenia podniku. Riadiaci pracovníci by mali byť iniciátormi zmien, mali by zároveň oboznamovať zamestnancov o ich priaznivom dopade na kvalitu pracovného života, aby sa ľudia stotožnili s potrebou a prínosom takýchto zmien. „Lenže angažovanosť vedenia je niečo iného, ako povolenie. Vedenie organizácie musí doká-

zať, že stojí za celým úsilím... Ďalším zo základných bodov ovplyvňujúcich úspech úsilia v oblasti kvality pracovného života je dlhodobá perspektíva... Dôvodom pre dlhodobú perspektívu je fakt, že pri vytváraní kvality pracovného života je potrebné zmeniť celkovú filozofiu podniku. Pred začiatkom budovania kvality pracovného života sú vedúci v mnohých firmách hodnotení podľa merítok produktivity, ktorá len zriedka obsahuje pocity zamestnancov, týkajúce sa ich práce a pracovných vzťahov“ (Weathers, Davis, 1992, s. 494).

Na dosiahnutie kvality pracovného života sú vytvorené aj u nás predpoklady. Napr. Zákonník práce v § 139 odseku 1, ktorý uvádza: „Zamestnávateľia vytvárajú na zvyšovanie kultúry práce a pracovného prostredia pracovné podmienky, ktoré umožňujú, aby výkon práce bol kvalitný, hospodárny a bezpečný, aby práca prinášala zamestnancom uspokojenie a aby pôsobila priaznivo na ich všestranný rozvoj“.

LITERATÚRA

- ARMSTRONG, M.: *Personální management*. Praha, Grada 1999.
- DONNELLY, J. H., GIBSON, J. L., IVANCEVICH, J. M.: *Management*. Praha, Grada 1997.
- FRK, B.: Využitie potenciálu komunity pri riešení nezamestnanosti. In: *Sociálny potenciál človeka možnosti a obmedzenia vzdelávania dospelých a sociálnej práce*. Zborník referátov z vedeckej konferencie. FF PU Prešov a Nemocnica s poliklinikou Humenné 2000.
- GLOS, M.: Ľudské zdroje – konkurenčná výhoda firmy. *Personálny a mzdový poradca podnikateľa*, 1997, č. 11.
- KOLLÁRIK, T., KUBALÁK, M.: *Psychológia na pracovisku*. Bratislava, Obzor 1979.
- KOPČAJ, A.: *Košatení bohatství*. Ostrava, Kopčej – Slimá 90 1997.
- KOŠTURIÁK, J., GREGOR, M.: *Podnik v roce 2001*. Praha, Grada 1993.
- LUBELEC, L.: Kvalita pracovného života. In: *Zborník prednášok z Národnej konferencie o riadení ľudských zdrojov*. Bratislava, USPO P. Smolík 1998.
- PIROHOVÁ, I.: Škola ako súčasť aktívnej politiky zamestnanosti. In: *Sociálny potenciál človeka možnosti a obmedzenia vzdelávania dospelých a sociálnej práce*. Zborník referátov z vedeckej konferencie. FF PU Prešov a Nemocnica s poliklinikou Humenné 2000.
- WEATHER, W. B., DAVIS, K.: *Ľudský faktor a personální management*. Praha, Victoria publishing 1992.

JEDNOSTKOWY I ZBIOROWY WYMIAR SAMOPOMOCY

Individual and Collective Dimension of Self-Help

Elżbieta SKOCZYLAS-NAMIELSKA

Kľúčové slová: samopomoc, pomoc, grupa samopomocy, jednostkowy i zbiorowy wymiar samopomocy.

Abstrakt: Praca zawiera krótki zarys kształtowania się idei samopomocy. Podjęto w niej próbę określenia słowa kluczowego samopomoc/pomoc, a także terminów opisujących je, jak: grupa samopomocy, postawa samopomocy. Przedstawiono wybrane koncepcje pomocy/samopomocy (P. Kropotkina, H. Radlińskiej, A. Grzybowskiej, E. Heimanna), które pozwalają odnieść pomoc/samopomoc do jednostkowego i zbiorowego wymiaru funkcjonowania człowieka. Wskazują jednocześnie na wąskie i szerokie rozumienie tego terminu.

Key words: self – help, help, group of self-help, individual and collective dimension of self – help

Abstract: The contribution presents a short outline of „self – help“ idea development. The author attempts to define a key word „self-help“. The selected concepts of help and self-help (P. Krototkin, H. Radlińska, A. Grzybowska) refer self – help to individual and collective dimension of functioning of a man. Simultaneously they indicate narrow and broad understanding of self-help.

RYS HISTORYCZNY SAMOPOMOCY

W wystąpieniu swoim przedstawię krótki zarys kształtowania się idei samopomocy, by zwrócić uwagę, że nie jest ona „wytworem“ współczesnego społeczeństwa, ale że „towarzyszy“ człowiekowi od początków jego istnienia, gdyż dzięki niej przetrwał gatunek homo sapiens i mógł postępować jego rozwój. Po wtóre, aby określić przedmiot rozważań, spróbuję określić słowo kluczowe, a także przedstawić wybrane koncepcje samopomocy, by odnieść samopomoc do jednostkowego i zbiorowego wymiaru funkcjonowania człowieka w dobie globalizacji, by wykazać, że pojęcie to syntetyzuje oba te

wymiary i jest także argumentem za tezą Arystotelesa o społecznej naturze człowieka.

Idea samopomocy, na której wzorują się różne formy działalności społecznej wielu grup i organizacji oraz powstanie w oparciu o nią różnych formalnych i nieformalnych struktur nie jest zjawiskiem nowym. „Filozofię samopomocy“ uczynił już w XIX wieku przedmiotem swojego dyskursu naukowego P. Kropotkin (1919). Przyjmuje on, że w człowieku istnieje wiele sprzeczności związanych z jego indywidualnym i społecznym życiem, podkreśla dwoistość natury istoty ludzkiej (na podstawie badania historii gatunku ludzkiego i obserwacji życia niektórych gatunków zwierząt). Stwierdza, że istnieją dwa czynniki rozwoju i przetrwania gatunków: współdziałanie i współzawodnictwo¹. Ów pierwszy uważa autor za istotniejszy i korzystniejszy dla przetrwania i rozwoju każdego gatunku, bowiem dzięki współdziałaniu (wzajemnej pomocy) człowiek rozwijał się szybciej i lepiej niż w sytuacji rywalizacji (Kropotkin, 1919).

W wielu publikacjach geneza samopomocy ujmowana jest w dwu nurtach:

- społecznym, jako wynikająca z potrzeby sąsiedzkiej współpracy², z przesłanek ideologicznych np. we wspólnotach religijnych, tworzonych na zasadach komunizmu utopijnego (XIX w.) (Szmagański, 1994), czy zobrazowana w organizacyjnych formach stowarzyszeń, komitetów obywatelskich, kas samopo-mocowych (XIX w.) bądź samopomoc w etnicznych społecznościach imigranckich (XIX/XX w.);
- psychologicznym, który datuje się od powstania w 1935 roku grup Anonimowych Alkoholików. W latach późniejszych działalność ta rozszerzyła się na wiele innych indywidualnych problemów społecznego funkcjonowania, by przetrwać do czasów współczesnych, tworząc „nowy typ środowiska społecznego“ (Czekaj, Gorlach, Leśniak 1996).

¹ P. Kropotkin zgadzał się tu z Kesslerem (Prawo pomocy wzajemnej, 1880), który twierdził, że obok prawa walki wzajemnej działa w przyrodzie prawo pomocy wzajemnej, które dla rozwoju gatunku jest dużo ważniejsze niż prawo walki.

² Analizowana przez Kesslera i P. Kropotkina (XVIII).

PRÓBA WYODRĘBNIEŃ WYMIARU JEDNOSTKOWEGO I ZBIOROWEGO

Określenie przedmiotu dalszych rozważań poprzedzę przybliżeniem terminu samopomoc.

Można przyjąć, że pojęcie samopomoc odnosi się zarówno do działań jednostki, jak i grupy (jest to szersze ujęcie samopomocy niż to proponowane przez P. Kropotkina).

Ogólnym założeniem samopomocy jednostkowej-indywidualnej (Kurantowicz, 1993) jest przeświadczenie, że człowiek posiada pewien potencjał siły, wiedzy, umiejętności, który może wykorzystać w chwili zagrożenia dla udzielenia pomocy sobie samemu. O samopomocy indywidualnej pisze także S. Smiles (1908), według którego prawdziwa wielkość nie jest nadana, lecz dostępna dla każdego przez udzielanie sobie pomocy. W nowszych ujęciach (w tym także w koncepcji pomocy H. Radlińskiej³) samopomoc, a właściwie pomoc jednostkowa związana jest z wzięciem przez jednostkę odpowiedzialności za siebie i swoje życie. Przyjmując pojęcie pomocy w rozwoju H. Radlińskiej (1935) rozumiane jako wprowadzanie w wartości, dopomaganie do wzrostu i wrastania w środowisko społeczne, jako pomoc samemu sobie w doskonaleniu, w dążeniu do autokontroli, autokreacji, można ujmować ją jako proces, czyli określone działanie zmierzające do określonego rezultatu/ów, a także jako rezultat/y tego procesu (np. osiągnięcie autokontroli przez jednostkę). Słowo pomoc/samopomoc jest obecne także w literaturze psychologicznej. Przez psychologów używane jest w znaczeniu bliższym jego etymologii, dla oznaczenia działań człowieka (pomoc ujmowana jako proces), dla swojego własnego dobra, dla pomagania samemu sobie (Grzybowska, 1993). Okazuje się, że ten jednostkowy wymiar samopomocy znajduje wyraz w działalności grup np. o charakterze psychologicznym, których celem jest pomoc w rozwiązywaniu problemów psychicznych i duchowych czy też grup o charakterze rozwojowo-wychowawczym, gdzie wewnętrzny rozwój człowieka, wzmocnienie tego rozwoju, wolność wyborów jest priorytetem w kształtowaniu silnego indywiduum.

³ Koncepcja pomocy w ujęciu H. Radlińskiej została szerzej omówiona w artykule E. Skoczył, Pomoc do samopomocy jako wsparcie systemu edukacyjnego, w: *Edukacja alternatywna-nowe teorie, modele badań i reformy* pod redakcją J. Piekarskiego i B. Śliwerskiego, Kraków-Lódź 1999.

Pojęcie pomocy/samopomocy wskazuje także relacje między pomagającym i przyjmującym pomoc: 1. jednostka wchodzi w relacje z sobą, 2. jednostka wchodzi w relacje z innym człowiekiem.

Samopomoc w grupie, czyli wzajemna pomoc członków grupy (relacje: 1. jednostka-grupa, 2. grupa-grupa), realizowana jest przez człowieka od początków jego istnienia, jako optymalna dla jego rozwoju i przetrwania, co podkreśla P. Kropotkin. Stara się on określić znaczenie pomocy wzajemnej (nie używa terminu samopomoc, ale pomoc wzajemna, gdyż jest to pojęcie szersze, uwypuklające wzajemne relacje między jednostkami, zdaniem autora) jako czynnika ewolucji. Píše: „To nie miłość do osoby sąsiada mego, którego często zupełnie nie znam-zmusza mnie do chwytania za wiadro i biegnięcia do jego domu, gdy zobaczę, że się pali; działa tu poczucie dużo szersze, jakkolwiek być może bardziej nieokreślone – poczucie czy instynkt ludzkiej solidarności, poczucie łączności społecznej“ (Kropotkin, 1919, s. 5 – 6). Dla P. Kropotkina więc podstawą zrzeszania się ludzi dla niesienia sobie pomocy, jest silne poczucie solidarności z innymi ludźmi, tkwiące w człowieku tak samo mocno jak chęć walki“. Społeczeństwo nie na miłości jest oparte i nawet nie na współczuciu¹³ píše, ale na solidarności ludzkiej, choćby występowała ona na poziomie instynktu.

Obecnie nierozzerwalnie z ideą samopomocy związane są grupy samopomocy, w których podłożem postaw pomocowych jest poczucie solidarności z własną grupą i odpowiedzialność za los jej członków. Cechą wspólną tych grup, a zarazem różniącą je od innych jest pozycja wyjściowa członków – stan bezsilności, taki w którym człowiek czuje się bezradny wobec problemów, nie potrafi podjąć działań sprawczych (Kofta, Sedek 1989). Poza tym warto zwrócić uwagę, że termin „grupa samopomocy“ łączy w sobie dwa pojęcia:

- socjologiczno – psychologiczne – „mała grupa“,
- filozoficzne – „samopomoc“ (Kurantowicz, 1993).

„Grupa samopomocy“ więc, to kategoria szersza i nadrzędna wobec samopomocy. Przy czym samopomoc „przywodzi na myśl przede wszystkim pomaganie sobie ludzi, działanie wspólne dla wspólnego dobra“⁴ jakiejś grupy, działanie też w jakimś stopniu wzajemne“ (Grzybowska, 1993).

⁴ Dobro wspólne przeciwstawne jest interesowi prywatnemu, klasowemu, grupowemu. Polega na uwzględnianiu w podejmowanych działaniach korzyści wszystkich obywateli, a nie tylko wybranej grupy interesantów. Ma na celu harmonizowanie

Wywodzi się to z faktu istnienia funkcjonujących od wielu dziesiątków lat grup i organizacji samopomocowych (samopomocy chłopskiej, koleżeńskiej, kas samopomocy). To, wydawać by się mogło, z pozoru dychotomiczne ujęcie samopomocy jest argumentem za jednością psychicznego (jednostkowego) i społecznego bytu człowieka.

Na użytek niniejszego opracowania przyjmuje się szerokie rozumienie pomocy/samopomocy, jako pomaganie sobie i drugiemu człowiekowi, nie tylko w sytuacji zagrożenia, ale także samopomoc jako pomoc w rozwoju czyli wprowadzanie w wartości, dopomaganie do wzrostu i wrastania w środowisko społeczne, wspomaganie, ochranianie rozwoju przed zaburzeniami, jako służbę człowiekowi (Radlińska, 1935). Koncepcja pomocy H. Radlińskiej łączy oba wymiary: jednostkowy i zbiorowy, stanowi również punkt odniesienia do innych, funkcjonujących w literaturze przedmiotu.

Punktem wyjścia dla przedstawienia jednej z koncepcji samopomocy (syntetyzującej jej jednostkowy i zbiorowy wymiar) jest rozważenie sposobów, jakimi człowiek może sobie pomagać. Według A. Grzybowskiej (1993):

1. człowiek pomaga sobie nie wychodząc poza siebie,
2. próbując wykorzystać silniejsze strony swojej osobowości, aby wspomagać słabsze,
3. człowiek pomaga sobie wychodząc poza siebie wykorzystując do pomocy sobie sytuacje zewnętrzne, pomagając sobie przy pomocy innych ludzi (po pierwsze obserwując zachowanie innych i analizując własną problemową sytuację; po drugie prosząc wprost o radę drugiego człowieka).
 - a) wykorzystując do pomocy sobie sytuacje zewnętrzne,
 - b) pomagając sobie przy pomocy innych ludzi (po pierwsze obserwując zachowanie innych i analizując własną problemową sytuację; po drugie prosząc wprost o radę drugiego człowieka).

Autorka w swojej koncepcji odwołuje się do filozofii personalistycznej (op. cit., 1993). Poszukuje odpowiedzi na pytanie: skąd biorą się dążenia człowieka do pomagania sobie? Dochodzi do wniosku, iż „przede wszystkim stąd, że w istocie pomaganie sobie to imperatyw, powinność moralna działania dla dobra samego siebie“ (op. cit., s. 32). Poza tym, „człowiekowi nie wolno biernie

sprzecznych interesów. (Na podstawie: Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim pod redakcją M. Załuskiej i J. Boczonias, W-wa 1996).

obserwować teatru swojego życia“ (op. cit., s. 32). Jest to zgodne także z założeniem pedagogiki społecznej, która postrzega człowieka jako jednostkę twórczą, kreatywną, biorącą odpowiedzialność za swoje losy we własne ręce, przekształcającą środowisko swego życia siłami weń tkwiącymi. Człowiek więc powinien tworzyć sytuacje, które są dla niego korzystne i umożliwiają realizację wartości, jakimi kieruje się w życiu.

Trzecia konsekwencja postawionego pytania brzmi: pomaganie sobie jest psychiczną potrzebą człowieka – czynnikiem dynamizującym i ukierunkowującym jego działanie dla swojego dobra.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, można stwierdzić, że pomagając sobie (wypełniając powinność moralną) człowiek realizuje subiektywne dobro pomagania sobie. Nurtującym jest: czy nie zachodzi tu niebezpieczeństwo kreowania postaw egoistycznych, miast altruistycznych? Opierając się na koncepcji A. Grzybowskiej, jak i tezie Arystotelesa o społecznej naturze człowieka, dochodzi się do stwierdzenia, że:

1. moralną powinnością człowieka jest także moralna powinność życia społecznego (Majka, 1982), życia w zbiorowości. Wynika z tego, że kreowanie (budowanie) samego siebie może dokonywać się tylko w kontekście społecznym;
2. człowiek ma także psychiczną potrzebę życia społecznego – przejawiająca się w dopuszczaniu do uczestnictwa w swoim życiu – innych ludzi, przy jednoczesnej chęci uczestnictwa w ich życiu, w realizacji ich wartości.

Rozpatrując problem pomocy/samopomocy w kontekście społecznym, analogicznie do przyjęcia tezy o istnieniu subiektywnego dobra pomagania, należy przyjąć tezę o istnieniu obiektywnego dobra pomagania, w którym człowiek jako istota o społecznej naturze uczestniczy.

Reasumując, obiektywne dobro pomagania, będąc dobrem wspólnym, jest jednocześnie subiektywnym dobrem każdej osoby, która je realizuje. Inaczej mówiąc, człowiek pomaga sobie w pełni jedynie wtedy, gdy uczestniczy we wspólnym dobru pomagania, a więc także pomaga innym ludziom. Natomiast inni ludzie pomagają sobie w pełni jedynie wówczas, gdy realizując wspólne dobro pomagania – pomagają temu człowiekowi (np. wzajemna pomoc koleżeńska).

Na tym zdaniem A. Grzybowskiej zasadza się idea wartości samopomocy, na tym polega także jej wzajemność, szczególnie warta podkreślenia w dobie różnych transformacji, globalnego – całościowego ujęcia człowieka i jego problemów, powodujących często zagubienie i afunkcjonalność we współczesnym świecie.

Koncepcja ta podnosi do rangi wartości najwyższych pomoc sobie i innym ludziom (łącząc oba wymiary), jako środek do osiągnięcia równowagi psychicznej i moralnej – do osiągnięcia pełnego człowieczeństwa (do bycia jednostką prawdziwie społeczną). Ze stwierdzenia „pomagając innym, pomagam sobie“ wynikają motywy altruistyczne działania samopomocowego, mające na uwadze dobro drugiej osoby.

Postawa samopomocy, to jedno ze słów kluczowych tej koncepcji. Postawę ujmuje się najczęściej jako sposób zachowania się wobec przedmiotów, osób, i sytuacji (Mądrzycki, 1977). Z koncepcją A. Grzybowskiej dobrze koreluje określenie postawy jako gotowości do działania w określony sposób, a także samego działania. Takie rozumienie pozwala na rozróżnienie postawy pomocowej utajonej – stan gotowości do działania, powstały w wyniku wcześniejszych doświadczeń w tej dziedzinie (komponent poznawczy) oraz postawy pomocowej czynnej – konkretne działanie w stosunku do siebie i do innej osoby lub grupy. Postawa pomocowa, to postawa aktywna, preferowana przez pedagogikę społeczną. Wykazując własną aktywność w poszukiwaniu pomocy dla siebie, przeciwdziała się tendencjom do klasyfikowania potrzebującego pomocy, jako człowieka bezradnego, nieszczęśliwego i nadawania mu statusu podopiecznego.

Dopełnieniem przedstawionej koncepcji, jest ujęcie w jej ramy „postawy miłości“, opartej na normie personalistycznej, zgodnie z którą „osoba ludzka jest takim bytem, że właściwe i pełnowartościowe odniesienie do niej stanowi miłość“ (Wojtyła, 1982). Przyjmując to rozszerzenie, samopomoc jawi się jako „społeczna realizacja dobra pomagania sobie w oparciu o wzajemną postawę miłości“ (Grzybowska, 1993, s. 34). Najpełniej wyrażona jest w grupach, gdzie ma za zadanie wypracowanie sposobów pozwalających na wyzwolenie sił własnych, do przezwyciężenia trudności” (op. cit.).

Powyższe uwagi skłaniają do stwierdzenia, że pomaganie, by było pełne musi uwzględniać pomaganie człowiekowi, które H. Radlińska

szczególnie eksponuje pisząc: „[...] za nikogo nie można się rozwijać, można jednak ochraniać rozwój przed zaburzeniami i wspomagać go, dostarczając pożywek i podnieć” (Radlińska, 1961, s. 324). Słowa te są nie tylko uzasadnieniem dla podejmowania pomocy wspierającej rozwój, nakładają także obowiązek na pomagających, (wychowawców, facylitatorów), tych którzy mają ułatwiać, pomagać, którzy są przygotowani do podjęcia działania (przejście od gotowości do pomocy – do podjęcia działania – pomagania).

Koncepcja samopomocy A. Grzybowskiej w wielu momentach jest zbieżna z koncepcją pomocy H. Radlińskiej. I choć brak tu przedrostka „samo” to jednak podstawowe przesłanki pomocy sobie i innemu człowiekowi (np. aktualizacja-człowiek poprzez pomoc innym realizuje siebie) znajdują pełny wyraz u H. Radlińskiej. Idea samopomocy ma tu charakter nieformalny. Może przebiegać w obrębie związków rodzinnych i przyjacielskich podobnie jak u A. Grzybowskiej. To właśnie w najbliższym środowisku (np. rodzinie) można uzyskać pomoc, poradę. Pomoc samemu sobie to także dążenie do samodoskonalenia, samowychowania. Koncepcje powoływanych autorek uwzględniają również działania o charakterze pomocowym, przebiegające w ramach instytucji specjalnie do tego powołanych – nadając pomocy charakter instytucjonalny, profesjonalny.

Podsumowaniem dotychczasowych rozważań, porządkującym działania o charakterze pomocowym, jest teoria działań samopomocowych E. Heimanna (Zaluska, 1993, s. 25), jako metoda działania. Autor, samopomoc jako socjaldemokratyczną koncepcję humanizacji rozpatruje trojako:

1. w wymiarze makrosocjologicznym – jako solidarne działanie określonej grupy poza systemem państwowych uregulowań prawnych i poza państwowymi funduszami w sprawach istotnych dla pewnych populacji np. jako pomoc dla narodów głodujących,
2. w wymiarze mikrosocjologicznym, jako niesienie pomocy nieformalnej przez małe grupy wewnątrz lub na zewnątrz organizacji formalnej,
3. w wymiarze indywidualistycznym, jako własną aktywność jednostki na rzecz siebie samej.

Największe znaczenie autor przypisuje koncepcji makrosocjologicznej, którą traktuje jako metodę walki przeciwko

kapitałowi i państwu, zaś realizację idei wolności, godności⁵ i wspólnoty, upatruje w wymiarze makro i mikrosocjologicznym. Jego zdaniem idea samopomocy jest przeciwna tendencjom biurokratyzowania i ubezwłasnowalniania, ograniczania aktywności jednostek. Jest podstawą w działalności organizacji pozarządowych.

Poprzez wprowadzenie dodatkowej kategorii pojęciowej – „grupa” w ramach, której pomoc jest także realizowana, koncepcja odzwierciedla pełniej ideę samopomocy, w obecnej dobie, gdzie sposobem efektywniejszym rozwiązywania problemów, bardziej niż działanie jednostki jest grupa. Wspomniane w opracowaniu grupy samopomocy coraz częściej łączą się w duże formalne grupy – organizacje, tworzą sieci, by w ten sposób dysponować większą siłą nacisku na struktury państwa. W formalizacji działań samopomocowych – upatruje się więc szansę rozwiązywania problemów funkcjonowania społecznego jednostek i grup.

KONKLUZJA

Okazuje się, że samopomoc to recepta na bolączki egzystencjonalne jednostek, grup i społeczeństw. Realizacja zasady samopomocy doprowadza do pełni człowieczeństwa, do stania się człowiekiem wartościowym, także w dobie globalizacji.

W ten sposób można osiągnąć radość („Mamy tu do czynienia z uczuciem nieskończone szerszym niż miłość, pisze P. Kropotkin, współczucie osobiste – jest to instynkt, który nauczyć ich [ludzi] może radości, płynących z życia społecznego” (Kropotkin, 1919, s. 6)) i szczęście oraz nauczyć się stawiania praw innych na równi ze swoimi. Drogą do realizacji tego celu jest pomoc wzajemna, która jest podstawą rozwoju wyższych uczuć moralnych („Mamy tu do czynienia z nieświadomym uznaniem tej siły, którą każdy człowiek czerpie z pomocy wzajemnej, mamy tu do czynienia ze ścisłą zależnością szczęścia każdego od szczęścia wszystkich, wreszcie z poczuciem sprawiedliwości, które doprowadza jednostkę do stawiania praw każdego ze swych bliźnich na równi z prawami własnymi” (op. cit., s. 6)).

Przedstawione koncepcje pomocy/samopomocy ukazują:

⁵ A. Grzybowska realizację idei godności ludzkiej, odkrywania jej w sobie, budzenia szacunku dla siebie samego i u innych – przypisuje podejściu indywidualistycznemu w samopomocy.

- jednostkowy i zbiorowy wymiar samopomocy, która pojmowana jest szeroko jako pomoc sobie samemu, pomoc udzielana sobie wzajemnie przez jednostki w obrębie grupy, pomoc jednostki dla grupy, z wyraźnym wskazaniem na relacje, w jakie wchodzi jednostka;
- dwie kategorie pomagających: nieprofesjonalistów (np. u P. Kropotkina) i profesjonalistów (np. u H. Radlińskiej, choć autorka przedstawia szerokie ujęcie pomocy, w którym np. wzajemna pomoc koleżeńska także jest eksponowana);
- działania pomocowe o charakterze nieformalnym np. samopomoc sąsiedzka oraz formalnym, zinstytucjonalizowanym u H. Radlińskiej czy E. Heimanna. Podstawą do wyróżnienia działań o takim charakterze jest przyjęcie kryterium instytucji udzielającej pomoc i miejsca udzielenia pomocy;
- pomoc jako proces (działanie) i rezultat (efekt działania).

Zarysowane koncepcje dają obraz człowieka w pedagogice społecznej – aktywnego, aktywizującego innych, kreatora siebie i środowiska, skłonnego do pomocy innym, altruisty..

Celem pracy było wskazanie na dwa wymiary pomocy, na obecność idei samopomocy w pedagogice społecznej, na jej żywotność nie tylko w teorii pedagogiki, ale także w wymiarze praktycznym. Jedną z powszechnie stosowanych przez pedagogów form pracy jest pomoc, realizowana nie tylko w grupach psychoterapeutycznych, rewalidacyjnych, lecz szczególnie w rozwojowo-wychowawczych (Pilch, Lepalczyk, 1995).

BIBLIOGRAFIA

- CZEKAJ, K., GORLACH, K., LEŚNIAK, M.: Labirynty współczesnego społeczeństwa, Warszawa 1996, rozdz. V. (Organizacje non-profit i grupy samopomocy jako wyraz realizacji idei samopomocy we współczesnym społeczeństwie).
- KOFTA, M., SEDEK, G.: Bezradność: konsekwencja serii porażek czy też utraty kontroli poznawczej nad działaniem?, W: Podmiotowość w doświadczeniach wychowawczych dzieci i młodzieży pod redakcją A. Guryckiej, cz. I, Warszawa 1989.
- KROPOTKIN, P.: *Pomoc wzajemna jako czynnik rozwoju*. Warszawa 1919.

- KURANTOWICZ, E.: Grupy samopomocy-ustalenia teoretyczne, terminologia i charakterystyka, Zeszyty Naukowe UJ. Zeszyty Pedagogiczne, zeszyt 17, 1993.
- MĄDRZYCKI, T.: *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*. Warszawa 1977.
- MAJKA, J.: *Filozofia społeczna*. Warszawa 1982.
- PILCH, T., LEPALCZYK, I.: *Pedagogika społeczna*. Warszawa 1995.
- RADLIŃSKA, H.: *Pedagogika społeczna*. Warszawa 1961, s. 324.
- RADLIŃSKA, H.: *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego*. Warszawa 1935.
- SMILES, S.: *Pomoc własna (Self-Help)*. Warszawa 1908.
- SZMAGALSKI, J.: *Teoria pracy socjalnej a ideologia i polityka społeczna (przykład amerykański)*. Warszawa 1994.
- WOJTYŁA, K.: *Miłość i odpowiedzialność*. Lublin 1982, s. 43.
- ZAŁUSKA, M.: Grupy samopomocowe działające w środowisku wielkomiejskim (na przykładzie miasta Poznania), „Praca Socjalna“ 1993/1, s. 25.

KOMUNITNÁ PRÁCA, SOCIÁLNE PROBLÉMY A KVALITA ŽIVOTA

Community Work, Social Problems and Quality of Life

Branislav FRK

Kľúčové slová: komunita, komunitná práca, kvalita života, sociálne problémy, komunitné organizovanie.

Abstrakt: Príspevok je zameraný na problematiku komunitnej práce. Komunitná práca je jednou z efektívnych nástrojov na riešenie sociálnych problémov komunit. Jednou z metód komunitnej práce je aj komunitné organizovanie, ktorej použitie môže veľmi výrazne prispievať nielen k riešeniu sociálnych problémov komunity, ale aj výrazne meniť kvalitu života členov komunity.

Key words: community, community work, quality of life, social problems, organising community.

Abstract: The paper is focused on the issue of community work which is one of the effective tools to tackle social problems within community. Community organising is one of the methods applied which can be a significant contribution to solving social problems of the community as well as change the quality of life among community members.

Kvalitu života ľudí vo všetkých aspektoch ovplyvňuje množstvo vnútorných a vonkajších faktorov. Ak sa pokúsime vymedziť, ktoré skutočnosti a javy môžeme považovať za vonkajšie faktory, zvyčajne zistíme, že tieto faktory majú univerzálnu povahu, resp. sa priamo dotýkajú množstva ľudí žijúcich na určitom území – teda komunity.

V súčasnosti, keď aj v našej spoločnosti prebieha proces decentralizácie, už nemožno očakávať snahu štátu alebo štátnych inštitúcií o kvalitné riešenie problémov obyvateľstva. Decentralizácia neznamená len presun kompetencií zo štátu na samosprávu, ale aj predpokladá zvýšený záujem občanov o veci verejné aj prostredníctvom občianskej aktivity komunity. Preto je možné očakávať nárast komunitných aktivít občanov, ako aj presun pozornosti sociálnych pracovníkov z oblasti individuálnej práce s klientom na prácu s komunitou.

V teoretickej rovine môžeme komunitnú prácu zahrnúť do oblasti činností ľudí, ktorej cieľom je pretváranie okolia, resp. životných podmienok. Vychádza z predpokladu, že ľudia sa nemusia nutne prispôbovať podmienkam, ale môžu ich účinne pretvárať – meniť ich.

Z pohľadu sociálnej práce je komunitná práca vyjadrením jednej z rolí sociálnych pracovníkov, a to role sociálneho pracovníka ako činiteľa sociálnych zmien.

Komunitná práca je v sociálnej práci metódou najmenej teoreticky rozpracovanou a súčasne aj najmenej používanou. Zvyčajne sa komunitná práca zaoberá problémami kvality života obyvateľov určitého územného celku. Nepochybnou výhodou komunitnej práce je zamerať sa na problémy všetkých členov komunity, t. z. nevšima si iba jednu skupinu alebo určitých jednotlivcov. Komunitná práca využíva vnútorný potenciál komunity, t. z. súhrn schopností a vedomostí členov komunity ako aj vonkajší potenciál, ktorý tvoria prírodné, geografické a materiálne podmienky, ktoré má komunita k dispozícii, ako aj možná širšia spoločenská podpora.

Samotné praktické vykonávanie komunitnej práce má zvyčajne podobu tzv. komunitného organizovania. Komunitné organizovanie môže mať viacero modifikácií – od praktickej nápravy problémov vlastnými silami komunity až po rôzne formy lobbingských aktivít. Komunitné organizovanie prebieha prostredníctvom viacerých etáp. Prvou a zásadnou je etapa hľadania problému, resp. jeho príčin. Obyčajne majú komunity viacero závažných problémov, ktoré majú priamy vplyv na znižovanie kvality života členov komunity. Na základe výskumu a osobných rozhovorov je možné vyčleniť ten najzávažnejší problém. Tento problém musí spĺňať niekoľko kritérií:

1. problém je špecifický, konkrétny,
2. jeho riešenie je reálne a dosiahnuteľné v reálne krátkej dobe,
3. ľudia tento problém pociťujú ako najzávažnejší.

Po určení problému a po jeho akceptovaní komunitou prichádza na rad etapa navrhovania a aplikovania riešení. Základným predpokladom na akceptáciu navrhovaného riešenia je možnosť komunity vyjadriť sa, prípadne pozmeniť tento návrh. Takýmto postupom sa dá účinne predchádzať rôznym a často aj malicherným problémom.

Je zrejmé, že takáto práca nie je možná s celou komunitou, ktorá má nezriedka aj niekoľko stovák členov. Z týchto dôvodov sa obyčajne pracuje s tzv. „lídrami“, resp. ľuďmi, ktorí majú v komunite určitú autoritu. Prostredníctvom týchto lídrov je práca s komunitou efektív-

nejšia a odpadá problém získavania dôvery komunity k sociálnym pracovníkom. Riešenia problémov by mali spĺňať tieto kritéria, aby bolo možné hovoriť o riešeníach, ktoré sú všeobecne prospešné pre väčšinu členov komunity.

Riešenie:

1. prinesie skutočné zlepšenie kvality života,
2. prispeje k zmene povahy moci (rešpekt inštitúcií voči komunite),
3. je užitočné – výsledok bude prospešný pre čo možno najviac ľudí,
4. musí byť jasné a zreteľné,
5. musí mať presný časový plán,
6. nemá rozdeľovať, resp. poškodzovať iných,
7. má pôsobiť preventívne, aby neskôr komunita vedela sama riešiť svoje problémy,
8. má byť v súlade s normami a očakávaniami spoločnosti.

Je samozrejmé, že aj najlepší úmysel, resp. sebelepší projekt môže stroskotat' na rôznych problémoch. V našich podmienkach je to predovšetkým neochota ľudí zúčastniť sa takýchto akcií. Táto pasivita našich ľudí je často spájaná s povinnými spoločnými akciami počas minulého režimu, resp. nedôverou ľudí v úspešnosť takýchto akcií. Táto nedôvera sa dá odstrániť iba postupným presviedčaním, resp. samotnou úspešnosťou akcie. Všeobecne u nás platí, že predovšetkým sídliskové komunity sú u nás mimoriadne aktívne a nie je problém začať prípadnú spoluprácu.

Samostatnou časťou komunitnej práce je využívanie dobrovoľníckej práce. Na prácu dobrovoľníkov sa mimoriadne hodia študenti sociálnej práce, ktorí takouto prácou môžu získať množstvo skúseností a poznatkov zo života komunit v našich podmienkach. V súčasnosti je komunitná sociálna práca realizovaná na Slovensku iba prostredníctvom tretieho sektora, t. z. rôznych občianskych združení, nadácií a neinvestičných fondov. Je zrejmé, že tieto mimovládne organizácie nedisponujú takými účinnými opatreniami, ako štátne inštitúcie, ale dokážu svojím pôsobením primäť tieto inštitúcie k pozitívnej aktivite. V tejto súvislosti je aktuálna aj myšlienka decentralizácie niektorých formálnych služieb sociálnej starostlivosti priamo do centra komunit. V praxi to znamená, že pracovníci týchto štátnych inštitúcií priamo pôsobia v komunite, resp. za komunitou dochádzajú. Okrem zrejmých pozitív pre komunity má takáto decentralizácia priamy vplyv na kvali-

tu poskytovaných sociálnych služieb, pretože takto dislokovaní sociálni pracovníci majú presnú predstavu o problémoch komunity.

Komunitná práca je len jedna z metód sociálnej práce, ktorá môže prispieť k zlepšovaniu kvality života ľudí. Bezosporu však je metódou, ktorá môže byť častokrát jedinou možnou alternatívou u rôznych rizikových komunit. Takýmito komunitami u nás sú napr. komunity Rómov alebo dedinské komunity vzdialené od mestských centier.

LITERATÚRA

- FRK, V.: Trendy a možnosti vzdelávania v podnikovej sfére. In: *Sociálny potenciál človeka. Možnosti a obmedzenia VDaSP*. Prešov, FF PU 2000.
- NOVOTNÁ, V., SCHIMERLINGOVÁ, V.: *Sociální práce, její vývoj a metodické postupy*. Praha, UK 1992.
- ŘEZNÍČEK, I.: *Metódy sociální práce*. Praha, Slon 1994.
- STRIEŽENEC, Š.: *Úvod do sociálnej práce*. Trnava, Vydavateľstvo AD 1999.
- SIP, D.: *Začiatky organizovania na Slovensku*. Prešov, NDI 1998.

ARTETERAPIA A KVALITA ŽIVOTA

Art Therapy and Quality of Life

Michal TOKÁR

Kľúčové slová: arteterapia, kvalita života, výtvarné umenie, recepcia, výtvarná tvorba – proces.

Abstrakt: Autor v úvode objasňuje pojmy arteterapia a kvalita života. Konštatuje, že arteterapia môže prebehať dvoma formami: ako receptívna aktivita a ako praktická tvorivá činnosť. Popisuje obe uvedené arteterapie v mimomedicínskom použití a upozorňuje na ich nevyužitú možnosť pre zlepšenie kvality života jednotlivca i spoločnosti v kultúrno-duchovnej oblasti.

Key words: art therapy, quality of life, visual arts, reception, creative process

Abstract: The author introduces us into the terms of art therapy and quality of life. It is stated that art therapy can be arranged in two ways: as receptive and practical creative activity. Both are analysed in the out of clinic perspective. It is pointed out that the techniques are unexploited so far at the best of its capabilities in improving the quality of personal life in spiritual and cultural sphere.

ÚVODOM

Umenie a terapia sú na prvý pohľad celkom odlišné pojmy, napriek tomu sa stretávajú obe ľudské činnosti, ktoré tieto pojmy zastupujú – v arteterapii. V dnešnom svete chýba ľudstvu rovnovážny stav medzi mocou, ekonomikou a kultúrou. Rovnakou mierou je postihnutá aj celistvosť jednotlivca; jeho vôľa, city nie sú harmonicky vyvážené. Zdá sa, že je v „moci“ umenia harmonizovať vnútornú duchovnú súdržnosť ľudských bytostí a prostredníctvom kreativity v oblasti „druhej prírody“ hľadať „ekológiu“ duše. Podstata umenia možno spočíva práve v symbolickom naznačovaní terapie doporučovanej na liečenie neduhov súčasného sveta a mohla by tak byť pozdvihnutá kvalita života postmoderného človeka.

„Kvalita života jednotlivca je mnohokomponentná a viacúrovňová sústava postojov, vzťahov a činov, ktorých priesečníkom sú vlastné životné potreby a hodnoty. Rovnako dôležitá ako potreby a hodnoty, je cesta, po ktorej sa človek vydá smerom k ich naplneniu“ (Jablonecký, 2001, s. 8). Alebo kvalitu života vyjadrujú „voľby možnosti bytia vo svojej sume a dynamičnosti“ (Zelina, 2001, s. 42). Posledne citovaný autor predkladá päť koncepcií kvality života. V našej úvahe vychádzame z modelu kvality života D. Kováča (podľa Zelinu, 2002), ktorý súvisí, okrem iných úrovní, s úrovňou kultúrno-duchovnej oblasti.

Pojem arteterapia (rozumie sa terapia výtvarným umením, porov. Slavík, 1999) sa v súčasnej pedagogickej literatúre nechápe iba klasická terapia umením – liečba psychiky prostredníctvom výtvarných aktivít, ktorá hľadá účinný prostriedok nápravy patologického stavu, ale ide skôr o „terapiu“ ukazujúcu svet jeho lepšiu perspektívu“ (Babyrádová, 2001, s. 15). Umenie svojím spôsobom tak participuje na skvalitnení života človeka i širšieho spoločenstva. V našej úvahe budeme o tejto potencialite uvažovať v intenciách kreativity v dvoch formách aktívnej arteterapie: 1. v receptívnej činnosti výtvarného diela (resp. výrobku), 2. v aktívnej činnosti prostredníctvom výtvarného prejavu. Receptcia i tvorivá činnosť môže pomôcť ľudskému jedincovi splniť nejaký jeho sen, vlastné ambície, ale i zbavovať sa úzkosti, napätia, pocitu neistoty či osamelosti.

V ľudskej societe sa vždy vyskytujú jedinci, u ktorých sa prejavuje určitá nedôvera vo vlastné sily, nie sú schopní prispôsobiť sa skupine a nájsť individuálne prostriedky sebavyjadrenia, ale aj jedinci s neprimeraným zaostávaním (z vývojového hľadiska) v porovnaní s výkonmi a správaním sa rovesníkov, čo je jedným z hlavných symptómov narušenia duševnej rovnováhy, ba aj poruchy. Signalizovanie takýchto prejavov bude pravdepodobne indikovať problémového jedince, že mu niečo chýba, je ohrozený, má problém, ktorý bez pomoci nie je schopný zvládnuť.

RECEPTÍVNA ARTETERAPIA

Výtvarné umenie, rovnako ako všetky druhy umenia, obsahuje v sebe dva princípy: princíp formy a tvorivý princíp. Forma je vonkajšia, zmyslová záležitosť. Formu umeleckých diel vnímame zmyslami a mozgové hemisféry zmyslami kódované informácie spracovávajú:

zatiaľ čo pravá hemisféra sa stará o emotívne a intuitívne vnímanie (spracováva priestorové informácie obrázkov), ľavá hemisféra sa stará o abstraktné a rozumové vnímanie, resp. interpretuje informácie.

Láska k umeniu, konkrétne k obrazom, sochám, remeselnoumeleckým výrobkom, k úprave interiéru, kvetinovej záhradky, balkónu atď. vzbudzuje u ľudí dôveru, záujem, pozornosť, aktivuje vcítanie. Vytvára zvláštny vzťah a v rámci tohto vzťahu prebieha všetko akosi inak, ako vo svete každodennosti. Keďže umenie je doménou fantázie, práve fantazijná zložka umožňuje človeku existovať tak, ako mu skutočnosť nedovoľuje. Z umenia sa človek aj učí: osvojuje si videné vzory konania, chovania, modelovo si odreaguje rôzne pocity, očisťuje sa od negatívnych pohnútok mysle. Hypnotické pôsobenie umenia je každému dobre známe napríklad z filmu; neraz z neho človek odchádza ako omámený. Umelecký zážitok sprostredkúva tiež psychokorekciu, poskytuje názorné vzory riešenia osobných situácií (koľkým vzorom hrdinov umeleckých diel sa chceme podobat'!). Umenie je schopné vsugerovať nejednu myšlienku.

Výtvarné umenie v terapii má mimoriadne cennú vlastnosť – svojimi výrazovými prostriedkami, umeleckou alebo vizuálnou rečou je intencionálne (nepotrebuje preklad). Okrem neohraničeného geografického dosahu, pôsobí bez ohľadu na vek, vzdelanie, povolanie, sociálnu príslušnosť, národnosť. Nevyžaduje špeciálnu prípravu, ba ani sprostredkovateľa.

Podľa teórie výtvarného umenia vznikom umeleckého diela nekončí vývoj umeleckého diela. Jeho realizácia nastáva až procesom recepcie (prijímania). Adresáta umeleckého diela môžu viesť rôzne dôvody k tomu, aby sa rozhodol vnímať umelecké dielo. Okrem estetických potrieb sa motiváciou môže stať potreba uvoľnenia, zábavy, poznania, odreagovania sa, alebo krátenie dlhej chvíle, priateľské alebo spoločenské kontakty, náboženské cítenie, filozofické meditácie, ale i praktické použitie (doplňok oblečenia, úžitkový predmet) a pod.

Druhou fázou recepcie je percepcia (vnímanie) diela a jeho dekódovanie. Ak sa adresát umeleckého diela rozhodne „prijat'“ umelecké dielo, musí ho uvedomele (zámerne) vnímať. Percepcia je odraz tvarov, farieb, línií a ich konfigurácií v ľudskom vedomí. Prijemca si uvedomuje základné tvarové, farebné a lineárne vzťahy, podobne, ako je napríklad schopný čítať literárny text. K priebehu tejto fáze recepcie je potrebné dekódovanie – otvorenie pôvodnej správy, teda toho, čo do diela vložil autor – tvorca výtvarného diela. Iste nie každý dokáže

„zrkadlovo“ presne prečítať autorovu správu zakódovanú vo vyjadrovaní a výrazových prostriedkoch výtvarného umenia. Mnohé je tam naznačené a mnohoznačné, čo je charakteristické pre umelecké dielo. Záleží len na tom, ako príjemca tieto náznaky domyslí, dotvorí, ba neraz aj recepciou aktivitou pretvorí na svoj spôsob prijatia.

Na ilustráciu terapeutickú účinnosť recepcie umeleckého diela uvidíme ako príklad celovečerný film alebo divadelnú hru, ktoré nás dlho po zhliadnutí „prinútili“ o nich premýšľať a neraz aj dávať si záväzky, že budeme, ak nie nasledovníkmi šľachetného hrdinu, tak aspoň začneme vo svojom konaní a správaní korigovať uvedomené neduhy.

Keďže predmetom našej úvahy je terapeutická stránka výtvarného umenia, z tejto oblasti môžeme spomenúť ako príklad tlačenými nosičmi (noviny, časopisy, návody na obaloch spotrebného tovaru, atď.) preferované obrázkové čítanie – komiksy i knižné ilustrácie, ktoré sú hlavne pre deti dôležitým komunikatívnym prostriedkom so sebou samým, so svojím zážitkovým svetom, ako aj s okolitým prostredím.

Aby sme pochopili význam výtvarného umenia, jeho funkcie, vrátane jeho terapeutickú, stačí pripomenúť, ako tieto diela v priebehu histórie slúžili ľuďstvu i jedincovi. Spomeňme napríklad kultové jaskynné maľby, africké masky (súčasť spoločenských rituálov), výtvary úžitkového umenia – počnúc ornamentálnymi ozdobami tela a odevu, dekoráciami keramických nádob, končiac sakrálnymi maľbami a soľbami v katedrálach a kostoloch, kde je toto umenie chápané ako spôsob komunikácie medzi človekom a Stvoriteľom. V komunikácii výtvarnými dielami sa odzrkadľuje aj duchovná – „očistná“ stránka života človeka, ľudskej pospolitosti.

Nahliadnime aj na príklady z reality každodenného života. Každý normálny ľudský jedinec sa denne venuje nejakej tvorivej vizuálno-výtvarnej činnosti, ktorá prezentuje jeho sebaujadrnenie: vyber šatstva a doplnkov na rôzne činnosti a príležitosti, úprava vlasov, usporiadanie nábytku v obytnom alebo pracovnom priestore, výber a umiestnenie bytových doplnkov, zelene, atď. Všetky tieto činnosti sú kreatívne, uplatňujú sa v nich prostriedky výtvarnej prezentácie: tvorba a usporiadanie foriem, priradovanie farieb, štruktúr, tvorba plošnej alebo priestorovej kompozície. Človek vyjadruje svoj umelecký a estetický vkus, podľa ktorého ho hodnotia iní. Zároveň svojím vkusom (alebo nevkusom) pôsobí na svoje okolie, ovplyvňuje ho a do určitej miery (nezámerne) koriguje nielen vonkajšiu – vizuálnu, ale

i duševnú (tiež psychologickú) asymetriu človeka. Vzťah k tejto každodennej tvorbe sa skúsenosťou a poučením kultivuje i mení, čo ovplyvňuje duchovno-kultúrnu oblasť života jednotlivca i celej spoločnosti. Obsah, „náplň“ tejto umelecko-estetické „kvality“ sa súčasne prelína s terapeutickou funkciou vizuálnych médií.

Týmto exkurzom sme prešli do praktickej tvorivej aktivity, čím ilustrujeme prestupovanie či nedeliteľnosť umelecko-estetických hodnôt ako výsledku receptívnej činnosti a prakticko-tvorivej výtvarnej činnosti človeka.

ARTETERAPIA VÝTVARNOU ČINNOSŤOU

Tvorenie je záležitosťou vnútorných duševných pochodov. Tvorivý princíp zahŕňa schopnosť poznať nové vzťahy, nové kombinácie, pružnosť vnímania, predstavy i myslenia, originalitu, senzitivitu, inšpiráciu, imagináciu, intuíciu, nekonformizmus.

Pracovný charakter výtvarných činností, dosiahnutie konkrétneho výsledku práce a vzťah medzi ľuďmi počas tejto činnosti má terapeutický význam. Potvrdzuje to prax. Výtvarné činnosti umožňujú seba-realizáciu človeka, relaxáciu a odreagovanie sa od psychických tlakov. Podporujú rozvoj kladných citových reakcií, a to nielen vo vzťahu k výtvarnej činnosti a k umeniu vôbec, ale aj v interpersonálnych vzťahoch. Finálne dielo ako výsledok tvorivej činnosti dáva človeku-tvorcovi sebaistotu, uspokojenie a radosť; podnecuje sebahodnotenie. Výsledky práce majú zároveň pre terapeuta (psychológa) diagnostickú hodnotu.

Procesom tvorby rozumieme realizáciu diela (výrobku) niektorou výtvarnou technikou – kresbou, maľbou, grafickou technikou, modelovaním, konštruovaním, atď. Výsledkom tvorby je kresba, maľba, grafický list, socha, skulptúra, atď., t. j. výtvarné dielo v plošnej alebo priestorovej materializovanej podobe.

Aktívna zložka arteterapie má mnohé prednosti: v sociálnom spolupôsobení, v uvoľnení nadmernej energie, v osobnom pociťovaní šťastia, v prebudení záujmu, v cvičení koncentrácie, poriadku, v cvičení fantázie a predstavivosti, vedie k stabilizácii osobnosti a prekonávaniu patologicky zameraných postojov, napr. pri sebaocenení a ťažkostiach s prispôbovaním.

V aktívnej zložke arteterapie pomocou čoraz zložitejších hravých cvičení sa má ľudský jedinec (dieťa i dospelý) naučiť úspešne adapto-

vat', zvládnuť životné situácie a realizovať doteraz neobjavené tvorivé schopnosti. Má možnosť úspešne sa prejaviť a získať v daných sociálnych podmienkach uznanie, pocit radosti a sebarealizácie.

Neraz sme svedkami, že starší ľudia, hlavne po odchode do dôchodku, zvlášť ak už nemajú rodinné zázemie, sa ocitajú v psychologicknej kríze, ktorá môže kumulovať do rôznych duševných porúch. Stáva sa aj, že mnohí sa zo dňa na deň nejakou zvláštnou náhodou dostanú k výtvarnej alebo remeselnó-výtvarnej činnosti (maľba, modelovanie, vyšívanie, paličkovanie, maľovanie kraslíc, pletenie z prútia, drotárstvo, hračkárstvo, drevorezba, aranžovanie sušených kvetov, atď.). V mnohých prípadoch objaví táto jednotlivci prostredníctvom tejto výtvarnej aktivity nový svet. Môžu sa vnútorne „cybiť“, nachádzajú plnohodnotnú sebarealizáciu, ba získavajú aj verejné uznania (zúčastňujú sa výstav, súťaží, diela odkupujú kultúrno-zberateľské ustanovizne, píše sa o nich v novinách a časopisoch, hovorí v rozhlas, tvoria televízne šoty i celé relácie). Poznávame ich ako naivných alebo ľudových umelcov. Táto výtvarná činnosť, okrem toho, že je zdrojom a prostriedkom estetického vyžitia sa, zároveň plní aj terapeutickú úlohu: tvorca zabúda na ťažkosti alebo dokáže sa preniesť ponad vnútorné bôle, ktoré ho kvária, a neraz vedú aj k chorobe. Menia jeho životnú situáciu, skvalitňujú jeho bytie.

Proces tvorby je procesom *sebapoznania*. V tvorivom procese sa tvorca učí osloviť neznáme javy v hĺbkach vlastnej osobnosti a nachádza zmier so sebou samým. Arteterapia je teda pre výtvarnú činnosť trochu tajomný, ale prirodzený „svetadiel“, tak ako mágia, slávnosti, púte na sväté miesta a pod. Zážitky sú príležitosťou na hľadanie vlastného bytia a jeho skvalitnenie.

Pri arteterapii je dôležitý priebeh práce, nie konečný artefakt. Pri činnosti, akou je tvorba výtvarného artefaktu, sa uplatňuje celý rad všeobecne platných princípov, ktoré ľudí spájajú, ale prejavujú sa aj svojbytné odlišnosti jednotlivcov. Priebeh tvorby a výsledný výtvor neraz prezradí, že výraz človeka – to ako sa prejavuje a správa navonok, je len falošná autoštylizácia, zatiaľ čo jeho „vnútro“, jeho duševný život je celkom iný. Tvorca je zrazu zaskočený z pocitu vlastného sebauvedomenia, ktoré doteraz nepoznal. Objavuje v sebe nový pocit, pocit vlastného sebauvedomovania, že jeho JA je odlišné od ostatných, a že je to dané prirodzenosťou svojej existencie.

Dôležité je tiež zistenie integrity realizovaného tvaru (plošného, priestorového): S materiálom je treba zaobchádzať ako so živou by-

tosťou, nemanipulovať s ním mechanicky, bez citu. Postup práce odhaľuje analogické tvorivé princípy, ktoré pôsobia v živej i neživej prírode a utvárajú vesmír i človeka. Počas práce s materiálom má tvorca možnosť prežívať sily, ktoré pôsobia objektívne – vychádzajúce z vnútra i vstupujúce do vnútra pri dotyku s materiálom, hmotou, látkou, pracovným nástrojom. Sú to sily, ktoré súvisia so silami človeka (duše), prírody, vesmíru. Človek sa v tvorivom procese stotožňuje s týmito silami. Vzniká vzťah k materiálu ako k živej bytosti, ale pritom si je človek vedomý svojej svojbytnosti a vnútornej integrity; je si vedomý vonkajších zásahov, ktoré hmotu, materiál, plochu formujú. Lebo jednotlivé zásahy rukou, prstami – teda pracovné „kroky“ – postupne premieňajú materiál alebo plochu, zvnúťňujú. Zároveň si človek uvedomuje odpor, ktorý mu neživý materiál kladie, ktorý musí prekonať v procese jeho „poľudšťovania“. Tu vzniká uvedomenie si určitej analógie s inými živými bytosťami: osobitne sú to vzťahy k inému človeku (pôsobenie na druhých, na ostatné živé bytosti, prírodu).

Zvlášť v kolektívnej práci, keď sa každý jednotliviec stotožňuje so svojím výtvorom, ho zároveň výtvor verejne prezentuje. Necháva dielo na posúdenie iným a sám obdivuje a berie do rúk prácu iných. Necháva sa poučiť od druhých. Osvojuje si tie prvky práce iných, ktoré sa mu páčia, to, čo ho inšpiruje. A iní sa inšpirujú jeho „podnetnými“ prvkami. Nastáva moment určitého prekvapenia a sociálnej situácie: človek – tvorca sa stotožnil so svojím „produktom“, ktorý odovzdáva inému a zároveň prijíma druhého človeka, prostredníctvom jeho výtvarnej realizácie, výtvoru. Vzniká vedomie spolupráce, možnosti nadviazať na druhého, uznanie druhého.

Okrem toho je dôležitá intencia hľadania rovnováhy medzi prejavmi vlastnej osobnosti a prejavmi osobnosti ostatných. Druhí ľudia tak nastavujú zrkadlo, t. j. cez pocity druhých možno spoznať seba. Možno, že niekto v sebe objavil skryté vnútorné sebectvo, nechť dávať, nechť druhého prijať. Ide tu o vyrovnanie sa so zlými pocitmi v sebe. Človek sa obohacuje, jeho kvalita života nachádza nové dimenzie, o ktorých možno doteraz ani netušil, a keď, tak iba v abstraktnej a nepravdepodobnej, utopistickej rovine. Nemusí byť hneď všetko čo robíme správne, ale máme sa usilovať o zlepšenie. Človek si zrazu uvedomuje, že každý sme iní: niekto pekne vyšiva, iný sa zaujíma o kvetovú výzdobu svojho obytného prostredia alebo

rád vyrezáva. Doteraz si jedinečnosť každého z nás častokrát ani nevšimol. A sám o svojej jedinečnosti ani nevie.

Vidíme, aký je dôležitý pertraktovaný socializačný význam výtvarných aktivít: deti i dospelí sa omnoho lepšie vyjadrujú v skupinách ako v individuálnych situáciách; skúsenosti jedného člena skupiny sa stávajú majetkom ostatných; výtvor, ktorý má cenu pre jednotlivca a ostatných, nadobúda sociálne ocenenie, získava obdiv, lásku.

Vďaka výtvarnému umeniu sa stále pohybujeme v intenciách kvality života.

ZÁVEROM

V západnej kultúre sa výtvarná aktivita jedincov chápe ako zábavná a oddychová činnosť, ktorá vyplňa voľný čas (v bohatších vrstvách), ale i ako tvorivá činnosť, ktorá určitým spôsobom obohacuje život. Preto je vyhľadávaným koníčkom, ba programom výchovy dospelých. Rovnakú úlohu má aj v zariadeniach so zvláštnou starostlivosťou a v liečebných zariadeniach, kde tvorivý proces, okrem spominatej rekreačnej funkcie, má napomáhať odvádzať účastníkov výtvarnoterapeutických akcií od deštruktívneho chovania a zohráva významnú úlohu pri prekonávaní ich psychických ťažkostí.

V Čechách sa arteterapia vyučuje ako povinný alebo výberový predmet na katedrách výtvarnej výchovy pedagogických fakúlt. Na našich pedagogických fakultách táto disciplína chýba, objavuje sa iba v špeciálnych formách štúdia. Pritom nemáme arteterapeutov v základných školách, v špeciálnych školách, v sociálnych zariadeniach hlavne s dospelou klientelou. Na Katedre vzdelávania dospelých a sociálnej práce Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity sa (tri roky) vyučuje výtvarné umenie a arteterapia v odbore andragogika i sociálna práca ako výberový predmet.

LITERATÚRA

CAMPBellová, J.: *Techniky arteterapie ve výchově, sociální práci a klinické praxi*. Praha, Portál 1998.

JABLONICKÝ, M.: Poňatie a ciele seminára. In: „Kvantita verzus kvalita?“ v kontexte kvality života a prevencie drogových závislostí. Zborník z teoreticko-metodického seminára. Bratislava, Generálny sekretariát Výboru ministrov pre drogové závislosti a kontrolu drog, Úrad vlády SR 2001, s. 8 – 9.

- JANOTOVÁ, J.: Teraupetický význam dětské kresby. *Výtvarná výchova*, 36, 1995 – 96, č. 4, s. 58 – 60.
- KULKA, J.: *Psychologie umění*. Praha, SPN 1990.
- O interdisciplinární dílně a výstavě v Brně. (Rozhovor R. HORÁČKA s H. BABYRÁDOVOU). *Výtvarná výchova*, 41, 2001, č. 3, s. 14 – 15.
- SLAVÍK, J.: Arteterapie v souvislostech speciální pedagogiky. *Speciální pedagogika*, 9, 1999, č. 1, s. 7 – 19.
- SLAVÍK, J.: *Od výrazu k dialogu ve výchově. Artefiletika*. Praha, Univerzita Karlova 1997.
- ZELINA, M.: Kvalita života. In: „Kvantita verus kvalita?“ v kontexte kvality života a prevencie drogových závislostí. Zborník z teoreticko-metodického seminára. Bratislava, Generálny sekretariát Výboru ministrov pre drogové závislosti a kontrolu drog, Úrad vlády SR 2001, s. 40 – 49.

AUTORI **The Authors**

Poľsko – Uniwersytet Łódzki – Wydział Nauk o Wychowaniu w Łódźi

Katedra Pedagogiki Społecznej

prof. Ewa Marynowicz –Hetka – vedúca katedry
dr. Lucyna Telka
dr. Elżbieta Skoczylas – Namielska
Mgr. Hanna Kamińska
Mgr. Anita Gulczyńska

Slovensko – Prešovská univerzita v Prešove

Filozofická fakulta – Katedra vzdelávania dospelých a sociálnej práce

doc. PhDr. Anna Tokárová, CSc. – vedúca katedry
doc. PhDr. Jozef Kredátus, PhD.
doc. PhDr. Oľga Balegová, CSc.
PhDr. Vladimír Frk, CSc.
PhDr. Vladimír Paukovič, CSc.
PhDr. Ivana Pirohová
PhDr. Branislav Frk
JUDr. Mgr. Dušan Šlosár

Slovensko – Prešovská univerzita v Prešove

Pedagogická fakulta – Katedra výtvarnej výchovy.

PhDr. Michal Tokár, PhD.

Poľsko – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wydział Nauk Pedagogiki i Wychowania Artystycznego – Katedra
pedagogiki społecznej

dr. Ewa Kantowicz

Slovensko – Trnavská univerzita v Trnave

Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce – Katedra sociálnej práce

prof. PhDr. Vincent Kovačič, CSc.

Slovensko – Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Fakulta verejnej správy – Katedra sociálnych vied

doc. PhDr. Eva Šimová, CSc.

Publikácia je výstupom grantového projektu VEGA č. 1/7550/20

NÁZOV: **KVALITA ŽIVOTA V KONTEXTOCH GLOBALIZÁCIE A VÝKONOVEJ SPOLOČNOSTI**

ZOSTAVOVATEĽKA: doc. PhDr. Anna TOKÁROVÁ, CSc.

REDAKČNÁ RADA: doc. PhDr. Anna TOKÁROVÁ, CSc.
prof. Dr. Ewa MARYNOWICZ-HETKA
doc. PhDr. Jozef KREDÁTUS, PhD.
doc. PhDr. Rozália ČORNANIČOVÁ, CSc.
doc. PhDr. Oľga BALEGOVÁ, Csc.

VÝKONNÍ REDAKTORI: Mgr. Denisa ŠOLTÉSOVÁ
PhDr. Vladimír DANČIŠIN

RECEZENTKA: PhDr. Mária MACHALOVÁ, CSc.

PREKLAD ZO SLOVENČINY

DO ANGLIČTINY: Mgr. Juraj KRESILA

VYDAVATEĽ: Prešovská univerzita v Prešove
Filozofická fakulta

ROK VYDANIA: 2002

VYDANIE: prvé

NÁKLAD: 150 výtlačkov

SADZBA: PhDr. Vladimír DANČIŠIN

POČET STRÁN: 199

TLAČ: Grafotlač Prešov

ISBN 80-8068-087-6
EAN 9788080680879
